

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี

กรณีศึกษา :
นาร้าง อำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี

โดย

อาจารย์บัณฑิตกา จารุมา

กันยายน 2552

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี

กรณีศึกษา :
นาร้าง อำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี

โดย

อาจารย์บัณฑิตกา จารุมา

สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ หาดใหญ่

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทคัดย่อ

งานวิจัย “กรณีศึกษานาร้าง” เป็นหนึ่งในโครงการวิจัยโครงการลุ่มน้ำสาบบุรี มีวัตถุประสงค์เพื่อเพื่อหาสาเหตุการเกิดนาร้างและเสนอแนะแนวทางแก้ไขที่สอดคล้องกับลักษณะเฉพาะของบริบทชุมชน เพื่อนำไปสู่การ คลี่คลายปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นและป้องกันการเกิดความรุนแรงขยายใหญ่ขึ้นในอนาคต ผลการวิจัยพบว่า สาเหตุของการเกิดปัญหานาร้างนาร้างเป็นผลของการส่งผลกระทบระหว่างในเชิงระบบของเงื่อนไข 5 ประการต่อไปนี้ 1) การเปลี่ยนแปลงของระบบความหมายของการทำนาทั้งด้านวิถีชีวิต ด้านเศรษฐกิจ และด้านวัฒนธรรม 2) ความสำคัญของบทบาทเงินตราในชุมชน 3) ความกระทบกระเทือนของวงจรความมั่นคงทาง 4) ภาวะซ้ำซ้อนของความอ่อนไหวในชุมชน ได้แก่ สถานการณ์สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โลภทัศน์ของชุมชนด้านลบต่อปัญหาระบบชลประทาน และการจัดการชุมชนภายใต้อำนาจของผู้มีบารมีในท้องถิ่น และ 5) โลภทัศน์ของชุมชนที่มีต่อปัญหานาร้าง โดยแนวทางแก้ไขปัญหาแบ่งเป็น 3 มิติ คือ 1) มิติการจัดการการทำนา: ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงควรลงพื้นที่เพื่อค้นหาปัญหาเฉพาะหน้าที่สามารถช่วยเหลือได้ของชุมชน 2) มิติโลกทัศน์: ควรมีการสำรวจโลกทัศน์ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในทุกกลุ่ม เพื่อนำไปสู่การปรับค่านิยมทางความคิดที่ตรงกัน และ 3) มิติการสื่อสาร: ควรมีการสร้างช่องทางการสื่อสารที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนอันนำไปสู่การปรับค่านิยมทางความคิดระหว่างกลุ่มคนที่มีโลกทัศน์แตกต่างกันที่ได้ผล

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	
1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย	2
1.3 คำถามการวิจัย	2
1.4 ขั้นตอนการวิจัย	2
1.7 พื้นที่ศึกษาข้อมูล	3
1.6 ระยะเวลาในการวิจัย	3
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ	3
บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรม	5
2.1. แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์	5
2.1.1 แนวคิดการจัดการความขัดแย้ง	5
2.1.2 Soft System Methodology (SSM)	6
2.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการแทรกแซงของบุคคลที่สาม	7
2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	9
บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย	11
3.1 ขั้นตอนเตรียมการวิจัย	11
3.1.1 พื้นที่ศึกษา	12
3.1.2 กลุ่มตัวอย่าง	14
3.1.3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	15
3.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล	17
3.3 การวิเคราะห์ข้อมูลและอภิปรายผลการศึกษา	17
3.4 ข้อจำกัดในการวิจัย	18

บทที่ 4	ผลการศึกษา	20
4.1	ระบบ ความสัมพันธ์ในชุมชนที่เกี่ยวกับการทำนา	21
4.1.1	ระบบความสัมพันธ์ในชุมชนกับวิถีทำนา	21
4.1.2	ระบบอาชีพในชุมชนที่เกี่ยวข้องการอาชีพทำนา	30
4.1.3	ระบบโลกทัศน์ชุมชนต่อปัญหานาร้าง	33
4.2	บริบทแวดล้อมระบบความสัมพันธ์ในชุมชน	35
4.2.1	ความอ่อนไหวของชุมชน	35
4.2.2	ศักยภาพชุมชน	37
บทที่ 5	อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	40
5.1	ระบบความหมายของ “การทำนา” ในโลกทัศน์ของชาวปนาละ	40
5.1.1	การทำนา คือ ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน	40
5.1.2	ความสั่นสะเทือนของวงจรความสัมพันธ์เชิงระบบในชุมชน	44
5.2	ศักยภาพชุมชนในการรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบ	46
5.3	สาเหตุการเกิดปัญหานาร้าง	47
5.4	ข้อเสนอแนะแนวทางการแก้ปัญหา	48

สารบัญรูปภาพ

รูปที่ 1 แผนที่ตำบลบ้านกลาง อำเภอปานาละ จังหวัดปัตตานี	13
รูปที่ 2 แผนที่ตำบลบ้านกลาง อำเภอปานาละ จังหวัดปัตตานี	14
รูปที่ 3 แผนภาพกรอบแนวคิดการวิจัย	17
รูปที่ 4 แผนภาพความสัมพันธ์ในชุมชนกับวิถีทำนา	21
รูปที่ 5 แผนภาพความสัมพันธ์ด้านอาชีพในชุมชนที่เกี่ยวข้องการอาชีพทำนา	32
รูปที่ 6 แผนภาพโลกทัศน์ชุมชนต่อปัญหานาร้าง	34
รูปที่ 7 แผนภาพระบบความหมายของการทำนาในโลกทัศน์ของชาวปานาละ	42
รูปที่ 8 แผนภาพวงจรความมั่นคงทางอาหารในชุมชน	43
รูปที่ 9 แผนภาพความกระทบกระทั่งกับความสัมพันธ์เชิงระบบของวิถีชุมชน	45
รูปที่ 10 แผนภาพความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนของปัญหาจากบริบทชุมชน	46
ต่อความกระทบกระทั่งเชิงระบบของวิถีชุมชน	
รูปที่ 11 แผนภาพวงจรผลกระทบระหว่างของเงื่อนไขในการเกิดปัญหานาร้าง	48
รูปที่ 12 แผนภาพแสดงเส้นทางการปรับคลื่นความคิด	51

บทที่ 1

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การวิจัยชิ้นนี้เป็นการสำรวจข้อมูลขั้นต้นเพื่อหาความหมายของปัญหา ผ่านความสัมพันธ์เชิงระบบของบริบทที่สร้างความหมาย ความสำคัญของ “นาร้าง” ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ของบริบทเฉพาะของชุมชน เพื่อนำไปสู่ การค้นหาคำตอบของคำถามที่ว่า หาก “ที่นา” กลายเป็น “นาร้าง” อะไรคือสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงนั้นและควรมีแนวทางในการจัดการใดที่แปรเปลี่ยนให้ นาร้าง คืนชีวิต โดยการจัดการนั้นควรตั้งอยู่บนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของชุมชน และสอดคล้องกับลักษณะเฉพาะของวิถีชีวิตที่ดีของชุมชน

วิถีชีวิตที่ดีของชุมชน ในที่นี้ มิได้หมายถึง ตัวชี้วัดความจนหรือรายได้ต่อหัวของประชาชนตามแนวคิดของระบบทุนนิยม แต่มีความหมายครอบคลุมถึงระบบความสัมพันธ์ของชีวิตกับสังคม และสิ่งแวดล้อมรอบตัวอันเกี่ยวพันเป็นระบบจนกลายเป็นอัตลักษณ์แห่งชีวิตและชุมชน อันมีเฉพาะตัวชุมชนใดชุมชนหนึ่งเท่านั้น

สิ่งแวดล้อมที่กล่าวถึง แบ่งเป็น 2 ความหมายใหญ่ อย่างแรก หมายถึง สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ทั้งดิน น้ำ ต้นไม้ อากาศ ลม น้ำฝน และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ที่มีชีวนุษย์ อย่างที่สอง หมายถึง สิ่งแวดล้อมไม่ตามธรรมชาติ ที่เกิดจากการสร้างขึ้นของมนุษย์ เป็นต้นว่า ถนน ไฟฟ้า คลองขุด ระบบชลประทาน รวมถึง ต้นไม้ สัตว์น้ำ ดินที่มีได้เกิดจากธรรมชาติ แต่เกิดจาก “พลังสร้างสรรค์” ของมนุษย์ที่ต้องการพัฒนาธรรมชาติให้อัจฉริยะยิ่งขึ้นเพื่อยังประโยชน์มหาศาลและตรงตามความต้องการของมนุษย์ ลักษณะสำคัญของสิ่งแวดล้อมประเภทนี้ คือ มนุษย์เจตนาสร้างขึ้นเพื่อเปลี่ยนแปลงวิถีธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

สิ่งแวดล้อมไม่ตามธรรมชาติอีกประการหนึ่งที่ผู้วิจัยแยกย่อยเพื่อกล่าวถึงในรายงานชิ้นนี้ คือ สิ่งแวดล้อมพลอยได้อันเกิดจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์ ตัวอย่างสิ่งแวดล้อมพลอยเหล่านั้นได้ ได้แก่ ดินเปรี้ยว โรคชิคุนกุนยา (Chikungunya) น้ำท่วม พันธุ์ไม้ใหม่ในพื้นที่ สัตว์ชนิดใหม่ในพื้นที่ และหมายรวมถึงผลผลิตเพื่อการดำรงชีพประจำวันโดยมิได้ตั้งใจให้เกิดเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต แต่จำเป็นต้องทำให้เกิด หรือ เกิดขึ้นโดยมิอาจหลีกเลี่ยงหลังการมีอยู่ของสิ่งแวดล้อมไม่ตามธรรมชาติประเภทแรก

นาร้าง ในทัศนะของผู้วิจัย จัดเป็นสิ่งแวดล้อมไม่ตามธรรมชาติประเภทหลัง เป็นผลลัพธ์แห่งความไม่ตั้งใจจากพลังสร้างสรรค์ของมนุษย์ ดังนั้นเพื่อให้การฟื้นฟูนาร้างยังประโยชน์ต่อชีวิตซึ่งมิได้จำกัดแคบต่อชีวิตมนุษย์ แต่ยังเอื้อต่อชีวิตอื่นๆ ในระบบนิเวศชุมชน รวมถึง ไม่เป็นอุปสรรคต่อพลังสร้างสรรค์อันเป็นภาวะมีอาจปฏิเสธได้ท่ามกลางแนวคิดความเป็นหนึ่งเดียวของโลก ความหมายของ นาร้าง จึงมิใช่เพียง ‘ที่นาที่ร้างข้าว’ แต่ยังบรรจุซึ่งวิถีชีวิตในมิติหลากหลาย ที่จำต้องค้นหาเพื่อ “รู้จัก” แนวทางการจัดการที่เหมาะสมต่อบริบทชุมชนและสังคม

สิ่งที่พึงตระหนักอีกประการหนึ่ง สำหรับประเด็นนาร้าง คือ ท่ามกลางเงื่อนไขของสถานการณ์สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ภาวะโลกร้อน และ วิกฤติเศรษฐกิจโลก “นาร้าง” กลายเป็นภาวะเสี่ยงที่นำไปสู่การ “กระทำซ้ำ” และ “ซ้ำเติม” สถานการณ์ดังกล่าวให้เลวร้ายมากขึ้นหรือไม่ ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของเงื่อนไขทั้งสามข้างต้นมีความสัมพันธ์อย่างไรกับ “นาร้าง” ในความหมายที่ค้นพบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำไปสู่การ ลดความเสี่ยงมิให้ “นาร้าง” นำไปสู่ การเพิ่มขึ้นของ ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อหาสาเหตุของการเกิดนาร้าง
- 2) เพื่อให้ทราบถึงแนวทางอันเหมาะสมในการจัดการการนาร้าง

1.3 คำถามการวิจัย

- 1) สาเหตุอะไรที่ทำให้เกิดนาร้าง ?
- 2) มีแนวทางเหมาะสมใดในการจัดการนาร้าง ?

โดยมีแนวทางการตั้งคำถามตามประเด็นต่อไปนี้

- ความผูกพันและความทรงจำเกี่ยวกับนา ที่นา และการทำนาในอดีตและปัจจุบัน
- ภาพการรับรู้เกี่ยวกับปัญหานาร้างในความคิดของผู้ให้ข้อมูลอดีต-ปัจจุบัน
- แนวทางการแก้ปัญหาของชุมชนเมื่อเกิดปัญหาโดยไม่จำกัดเฉพาะการทำนา

1.4 ขั้นตอนการวิจัย

ผู้วิจัยจึงใช้กรอบแนวคิดวิธีวิทยา (Research Methodology) ด้านการจัดการความขัดแย้งซึ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มคน (Actor) ให้มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาทั้งกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับปัญหานาร้างโดยตรงและโดยอ้อมโดยสรุปขั้นตอนการวิจัยได้ดังนี้

- 1) ทบทวนเอกสาร
- 2) ลงพื้นที่เก็บข้อมูล
- 3) รวบรวมเรียบเรียงข้อมูลเป็นหมวดหมู่
- 4) วิเคราะห์ข้อมูล
- 5) ร่างแนวทางการแก้ปัญหา
- 6) นำเสนอแนวทางการแก้ปัญหา
- 7) ทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

1.7 พื้นที่ศึกษาข้อมูล

หมู่ 4 ตำบลบ้านกลาง และหมู่ 2 บ้านหัวคลอง ตำบลบ้านนอก อำเภอปานาเระ จังหวัดปัตตานี

1.6 ระยะเวลาในการวิจัย

1 มีนาคม 2552 - 3 พฤษภาคม 2552

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) มีความรู้ความเข้าใจระบบการผลิต การบริโภค การกระจายสินค้าข้าวในพื้นที่ตำบลบ้านกลางตามโลกทัศน์ของชาวบ้านในประเด็นดังต่อไปนี้
 - 2.1) ผู้ที่เกี่ยวข้องในระบบการผลิต การบริโภค การกระจายสินค้าข้าว
 - 2.2) ประเด็นที่ยืดโยงผู้ที่เกี่ยวข้องให้ผู้เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการทำนาและปัญหานาร้าง
 - 2.3) บริบทแวดล้อมอันสะท้อนผ่านความอ่อนไหวและศักยภาพชุมชนที่มีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างผู้เกี่ยวข้อง
- 2) มีความรู้ความเข้าใจถึงสาเหตุการเกิดขึ้นของนาร้าง
- 3) ทราบแนวทางอันเหมาะสมในการจัดการพื้นที่นาร้าง

1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ

1) นาร้าง	หมายถึง	ที่นาที่ ณ เวลาปัจจุบันไม่สามารถปลูกข้าวได้ อยู่ในสถานะที่ร้างข้าวโดยหมายรวมทั้งนาร้างแบบชั่วคราวและแบบถาวร

2) ชุมชน (Community)	หมายถึง	ประชาชนและองค์กรทั้งจากภาครัฐ เอกชน ประชาชน และประชาสังคม รวมถึงองค์กรไม่แสวงผลกำไร ที่เกี่ยวข้องกับปัญหานาร้างในหมู่ 5 ตำบลบ้านกลาง อำเภอปานะระ จังหวัดปัตตานี
3) ปัญหา (Problem)	หมายถึง	ประเด็นที่เป็นผลลัพธ์หรือผลที่ตามมาทางด้านลบจากการเกิดนาร้าง
4) ความขัดแย้งที่ปรากฏ (Presenting conflict)	หมายถึง	ปรากฏการณ์ของความไม่ตรงกันทางความคิดและเกิดพฤติกรรมรุนแรงขึ้น อันเป็นผลลัพธ์หรือผลที่ตามมาจากการเกิดปัญหานาร้าง
5) ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Actor)	หมายถึง	ผู้ที่มีความสัมพันธ์ (Relationship) กับการจัดการปัญหานาร้าง
6) ความสัมพันธ์ (Relationship)	หมายถึง	ความเชื่อมโยงระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Actor) ประเด็นปัญหา (Issue) ความขัดแย้งที่ปรากฏ (Presenting conflict) และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง (Others)
7) ความเชื่อมโยงเชิงระบบ (Relevance of System)	หมายถึง	การเชื่อมโยงของระบบย่อยกลายเป็นระบบใหญ่ที่แสดงความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนขึ้นของปัญหานาร้าง
7) บริบทความขัดแย้ง (Conflict Context)	หมายถึง	ฉาก (Scene) ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นผ่านการพรรณนาความ (Description) เกี่ยวกับสถานการณ์ระบบความสัมพันธ์ของปัญหานาร้าง

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

ตามวัตถุประสงค์ งานวิจัยชิ้นนี้ถูกออกแบบเพื่อค้นหาสาเหตุของการเกิดนาร้างและเสนอแนะแนวทางแก้ไขที่สอดคล้องกับลักษณะเฉพาะของบริบทชุมชน เพื่อนำไปสู่การคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นและป้องกันการเกิดความรุนแรงขยายใหญ่ขึ้นในอนาคต ดังนั้น แนวคิดพื้นฐานในงานวิจัยครั้งนี้ จึงเป็น แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความขัดแย้ง อันประกอบด้วย 1) แนวคิดการจัดการความขัดแย้ง 2) *Soft System Methodology (SSM)* และ 3) แนวคิดเกี่ยวกับการแทรกแซงของบุคคลที่สาม (*Third party intervention*) นอกจากนั้นในส่วนท้ายของบทนี้ ได้ทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เห็นแนวทางการจัดการปัญหานาร้างที่ผ่านมา ดังอธิบายรายละเอียดแต่ละส่วนได้ดังต่อไปนี้

2.1. แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์

2.1.1 แนวคิดการจัดการความขัดแย้ง

การจัดการความขัดแย้ง (*Conflict Management*) คือ แนวคิดในการออกแบบวิธีจัดการและวิธีรับมือกับความขัดแย้งในระยะยาว ภายใต้การยอมรับเงื่อนไขที่ว่า รากที่แท้จริงของความขัดแย้ง (*Source of Conflict*) ยังคงอยู่แต่หัวใจสำคัญคือ ทำอย่างไรให้ มนุษย์อยู่ร่วมกันและพร้อมรับมือกับความขัดแย้งนั้นอย่างมีประสิทธิภาพที่สุด นั่นคือหมายความว่า มนุษย์ยอมรับการมีอยู่ของความขัดแย้ง มองความเป็นขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมดาและธรรมชาติ จึงพร้อมรับมือกับความขัดแย้งในฐานะของ “โอกาส” (*Opportunity*) เพื่อการพัฒนา ปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ในขณะที่ *Conflict Resolutions* มีเป้าหมายเพื่อแก้ไขและกำจัดรากของความขัดแย้งซึ่งต้องใช้ระยะเวลาในการจัดการที่นานและมีความซับซ้อนในการวางแผนเพื่อดำเนินการกว่ามาก เพราะความสำเร็จในการจัดการตามแนวคิดของ *Conflict Resolutions* คือ การหายไปของรากของความขัดแย้ง ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการรื้อและปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคม อันใช้เวลาและพลังในการจัดการที่ยาวนาน

สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้ ใช้แนวคิดพื้นฐานด้านการจัดการความขัดแย้ง ในการวิเคราะห์และออกแบบแนวทางในการแก้ปัญหา โดยใช้วิธีการคิดเชิงกระบวนระบบ (*Systems Thinking*) ผ่านเครื่องมือที่เรียกว่า *Soft System Methodology (SSM)* ดังอธิบายรายละเอียดในข้อถัดไป

2.1.2 Soft System Methodology (SSM)

Soft System Methodology (SSM) เป็นเครื่องมือ (Approach) ที่ถูกคิดค้นโดยปีเตอร์ เช็คแลนค์และคณะ (Peter Checkland and his colleagues) ศาสตราจารย์ด้านวิศวกรรมระบบ (Systems Engineering) ประจำมหาวิทยาลัยแลงแคสเตอร์ (University of Lancaster) มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายความเป็นนามธรรม (Abstract) ของสถานการณ์ที่ซับซ้อน ผ่านการอธิบายความสัมพันธ์ของระบบ (Relevance of System) ให้เข้าใจง่ายขึ้นด้วยโมเดล (Model) ลักษณะต่างๆ ดังนั้น แนวคิดพื้นฐานสำหรับการออกแบบเครื่องมือ (Approach) ชนิดนี้ คือ การคิดเชิงกระบวนระบบ (System Thinking)

การคิดเชิงกระบวนระบบ หมายถึง วิธีการเข้าใจความปั่นป่วนของความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นที่ไม่จำกัดตนเองเฉพาะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แต่ยังมองหารูปแบบของพฤติกรรมของเรื่องหนึ่งๆ เพื่อค้นหาความสัมพันธ์ย่อยที่ซ่อนอยู่ อันเป็นที่มาของเหตุการณ์และพฤติกรรมของระบบใหญ่ที่เกิดขึ้น ดังนั้น วิธีคิดแบบเชิงกระบวนระบบ จะไม่ยึดติดกรอบที่ถูกสร้างขึ้นตามหลักตรรกะของการคิดแบบแยกส่วน แต่จะใช้การทำตัวเป็นกล่องเปล่า (Empty Box) เพื่อค้นหา สิ่งนอกกรอบ (Out of Box) ที่อาจปรากฏขึ้น

ปีเตอร์ได้ใช้เวลากว่า 10 ปีในการพัฒนาเครื่องมือดังกล่าวผ่านการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) และได้รับการยอมรับว่าเป็นเครื่องมือที่สามารถสร้างความเป็นนามธรรมให้เข้าใจง่ายขึ้นผ่านรูปธรรมของโมเดลระบบต่างๆ

เมื่อนำ SSM มาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์ระบบปัญหาเพื่อจัดการความขัดแย้ง ข้อเด่นของ SSM คือ การเปลี่ยน ‘ปัญหา’ (Problem) ให้ เป็น ‘โอกาส’ (opportunity) กล่าวคือ แทนที่จะมุ่งเน้นการแก้ไขตัวปัญหาหรือความขัดแย้งที่มองเห็น (what we should fix) นักจัดการความขัดแย้งจะเปลี่ยนเป้าหมายการจัดการเป็น ทำไมปัญหาและความขัดแย้งจึงเกิดขึ้น แล้วจะสามารถจัดการอะไรได้บ้างภายใต้บริบทข้อจำกัดเหล่านั้น (why it is occurred and see if there is anything we can do about it) (Couprie et al., 2007).

SSM แบ่งออกเป็น 7 ขั้นตอน (Stage) ดังต่อไปนี้

- 1) สร้างบริบทสถานการณ์ของปัญหา (Finding out about the problem situation)
- 2) อธิบายสถานการณ์ปัญหาผ่าน “คลังภาพ” (Expressing the problem situation through Rich Pictures)
- 3) เลือกโลกทัศน์ (World View) ให้คลังภาพ แล้ววิเคราะห์หา รากของปัญหา (Selecting how to view the situation and producing root definition)
- 4) สร้างโมเดลทางความคิดเพื่ออธิบายว่า อะไรคือสิ่งพึงกระทำในเชิงระบบเพื่อจัดการรากของปัญหาแต่ละรากที่ค้นพบ (Building conceptual models of what the system must do for each root definitions)

- 5) ทดสอบโมเดลทางความคิดจากขั้นที่ 4 กับโลกของความจริงว่าเป็นไปได้หรือไม่
(Comparison of the conceptual models of what the system must do with the real world)
- 6) แก้ไขปรับเปลี่ยนโมเดลให้ตรงกับความเป็นไปได้กับโลกของความเป็นจริงและตรงกับความต้องการของกลุ่มคนในระบบปัญหามากที่สุด (Identify feasible and desirable changes)
- 7) ออกแบบคำแนะนำในการจัดการปัญหาเพื่อปรับปรุงสถานการณ์ให้ดีขึ้น
(Recommendations for taking action to improve the problem situation)

ถึงแม้ลำดับขั้นโดยภาพกว้างของ SSM จะมีขั้นตอนและลำดับการคิดเป็นขั้นชัดเจน แต่ในทางปฏิบัติแต่ละขั้นตอนจะมีการตรวจสอบกลับไปกลับมาในลักษณะของวงจรย้อนกลับ ไม่มีที่สิ้นสุดตามการเพิ่มขึ้นของผู้มีส่วนร่วม (Actor) และแต่ละขั้นตอนจะมีรายละเอียดของขั้นตอนย่อย (Step) อันประกอบด้วยเครื่องมือ (Tool & Approach) หลายชนิดที่แล้วแต่นักจัดการความขัดแย้งจะหยิบมาเลือกใช้เพื่อออกแบบโมเดลของแต่ละขั้น (Stage) ดังนั้น SSM จึงเป็นเครื่องมือที่ดูเหมือนจะสำเร็จรูป แต่ในทางปฏิบัติผู้วิเคราะห์ระบบจะไม่สามารถควบคุมคำตอบหรือคาดเดาคำตอบได้ล่วงหน้า จนกว่าจะทดลองทำและตรวจสอบกลับกับผู้เกี่ยวข้อง มีเพียงสิ่งเดียวที่เห็นการควบคุมได้ชัดเจนคือ การตั้งต้นในขั้นแรก กล่าวคือ การสร้างบริบทของปัญหาโดยเริ่มต้นจากปัญหาหรือความขัดแย้งที่มองเห็น (Presenting Conflict)

2.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการแทรกแซงของบุคคลที่สาม (Third party intervention)

สำหรับแนวคิดการแทรกแซงของบุคคลที่สามนี้ เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นเพื่อกำหนดบทบาทของบุคคลที่สาม (Third party) ที่จำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องต่อสถานการณ์ความขัดแย้งโดยมีอาจหลีกเลี่ยงได้ บุคคลที่สาม ในที่นี้ จึงหมายถึง บุคคลหรือกลุ่มคนที่รับบทบาทช่วยเหลือให้คู่ขัดแย้งและผู้ที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งจัดการและแก้ไขปัญหาและความขัดแย้งนั้น บุคคลที่สามจึงมิใช่ผู้แก้ปัญหา หรือ ผู้จัดการปัญหาโดยตรง แต่เป็นผู้สร้างบริบทแวดล้อมให้ผู้ที่เกี่ยวข้องและสถานการณ์ปัญหารวมที่จะเกิดการแก้ปัญหาาร่วมกัน ดังนั้น บทบาทของบุคคลที่สาม จึงไม่สามารถระบุได้ล่วงหน้าและทันทีทันใดในแต่ละสถานการณ์ แต่การกำหนดจะบทบาทจะเกิดขึ้นเมื่อได้เข้าไป เห็น (see) ว่า สถานการณ์นั้นคืออะไร และเป็นอย่างไร (What & How) ด้วยเหตุนี้ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่บุคคลที่สาม จึงต้องรู้จักการวิเคราะห์สถานการณ์ เพื่อวางบทบาท (position) ของตนให้เหมาะสมกับกาละ (time) และ เทะ (space) ตลอดเวลาที่ต้องใช้ชีวิตอยู่กับความขัดแย้งและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้อง (event) ยิ่งไปกว่านั้น แต่ละสถานการณ์ ก็อาจต้องเปลี่ยนไปตามช่วงจังหวะหรือท่วงทำนอง (moment) ของเหตุการณ์ด้วย

ตัวอย่างบทบาทของบุคคลที่สาม เช่น ในสถานการณ์หนึ่งบุคคลที่สามอาจทำหน้าที่เป็นเพียง ‘ที่ปรึกษา’ เพื่อดึงศักยภาพของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งให้สามารถวิเคราะห์และวางแผนแก้ไขปัญหาและจัดการความขัดแย้งร่วมกัน บางสถานการณ์ บุคคลที่สามอาจต้องทำหน้าที่เป็น ‘ผู้นำการพูดคุย’ (facilitators) และรับผิดชอบจัดการกระบวนการสนทนานั้นทั้งหมดตั้งแต่การกำหนดวาระ การนำพูดคุย การบันทึกและสรุปย่อผลการพูดคุย โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อตกลง (agreement) ที่เกิดขึ้นระหว่างการพูดคุยนั้น อีกบทบาทหนึ่งที่ต้องดำรงควบคู่ตลอดเวลาของการทำหน้าที่เป็นบุคคลที่สามคือ ‘ผู้เยียวยาความสัมพันธ์’ โดยใช้เทคนิคที่เรียกว่า Relationship Therapy ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์การจัดการความขัดแย้งและเรียนรู้เทคนิคเฉพาะด้านเป็นอย่างมาก บทบาท ‘ผู้ดำรงไว้ซึ่งสันติภาวะ’ เป็นอีกบทบาทหนึ่งที่บุคคลที่สามต้องกระทำ เพราะการดำรงอยู่ของสถานะแห่งสันติ (Peace Keeping) เป็นสัญญาณของจุดเริ่มต้นที่ดีของการจัดการความขัดแย้ง สำหรับบทบาทสุดท้ายและเป็นภารกิจหลักของบุคคลที่สาม คือ ‘ผู้ออกแบบระบบการจัดการความขัดแย้ง’ มีหน้าที่วิเคราะห์ สังเคราะห์กลไกในการจัดการความขัดแย้งในภาพรวมของระบบ เป็นผู้ร้อยรัดระบบย่อย ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่กระจัดกระจาย ประเด็นที่ซ่อนทับ และมองหาความสัมพันธ์ทั้งที่มองเห็นได้และมองไม่เห็น (hidden connection) เพื่อนำเสนอแนวทางแก้ไขสำหรับในลักษณะ ภาพรวมของสังคมความขัดแย้งนั้น (social entities)

บุคคลที่สามที่ทำหน้าที่ปฏิบัติการจัดการความขัดแย้งนี้ ไม่สามารถปฏิบัติภารกิจเพียงคนเดียวได้ แต่จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย และต้องทำงานเป็นทีม เพราะการปฏิบัติการในแต่ละบทบาท ต้องการผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านที่ต้องผ่านการฝึกฝนมาอย่างดี หรือมีประสบการณ์จริง อีกทั้ง ในระหว่างการจัดการ ทีมงานต้องมีการแลกเปลี่ยนอย่างหนักเพื่อให้เกิดการคานงัดและชนกันของกระแสความคิดอันนำไปสู่การหาจุดเปลี่ยน (turning point)

อย่างไรก็ตาม ข้อพึงระวังอย่างยิ่งสำหรับผู้ทำหน้าที่เป็นบุคคลที่สามคือ การไม่เข้าแทรกแซงหรือเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ปัญหา จนกว่าจะได้รับความไว้วางใจและมีความต้องการของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเต็มใจของคู่ขัดแย้ง อันเป็นหัวใจสำคัญที่จะสนับสนุนให้การทำงานของบุคคลที่สามประสบความสำเร็จและสามารถรองรับ สนองตอบความต้องการของคู่ขัดแย้งได้เต็มที่ ด้วยเหตุนี้ นักจัดการความขัดแย้ง จึงต้องตระหนักเสมอว่า ตนเป็นเพียง ‘ดวงตาที่สาม’ (Third Eyes) ที่สะท้อนปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น มีหน้าที่วิเคราะห์เพื่อมองหาทางออก แล้วเสนอกลับไปยังผู้ที่เกี่ยวข้อง เพราะฉะนั้น บทบาทสำคัญที่ท้าทายความสามารถของนักจัดการความขัดแย้งอีกบทบาทหนึ่งซึ่งมีอาจหลีกเลี่ยงได้คือ ทำอย่างไรให้แนวทางที่ตนเสนอนั้นได้รับการยอมรับในสถานการณ์จริง จากบุคคลที่เกี่ยวข้องจริง มิใช่เป็นเพียงโมเดลทางความคิดเท่านั้น

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่า งานวิจัยเกี่ยวกับนาร้างมีจำนวนมากโดยวิจัยถูกออกแบบเพื่อรองรับการแก้ปัญหาในเชิงภูมิศาสตร์ กล่าวคือ มองปัญหาตามขอบเขตของพื้นที่ เช่น รายงานวิจัย ‘โครงการแนวทางการแก้ปัญหานาร้าง ม. 1 บ้านคอกช้าง ต.หารเท่า อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง’ ของปรีชา จันทรแก้วและคณะ งานวิจัยเรื่อง ‘ศักยภาพและข้อจำกัดของการผลิตข้าวเพื่อความมั่นคงของชาวนา ในจังหวัดปัตตานี’ ของ สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล และคณะ เป็นต้น ซึ่งงานวิจัยเหล่านั้น เป็นงานวิจัยที่ใช้กระบวนทัศน์ (paradigm) แบบแยกส่วน กล่าวคือ มองปัญหาเป็น หน่วยหนึ่ง และมุ่งเน้นการแก้ปัญหา (fix the problem) ด้วยการหารากของปัญหาที่สืบสาวและมองเห็นได้ โดยใช้วิธีการคิดแบบเส้นตรง (Linear thinking) ซึ่งเป็นหาเหตุและผล ตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดหรือหลักตรรกะ เพื่อวิเคราะห์เป้าหมายที่ถูกคัดเลือกไว้แล้ว โดยคำตอบที่ได้มักเป็นคำตอบประเภท ‘ถึงสำเร็จรูป’ นั่นคือ ได้โมเดลที่รองรับแก้ปัญหานาร้างเป้าหมาย 1 โมเดลที่มีลักษณะตายตัวและขาดมิติความเป็นจริงของโลก กล่าวคือ ความอ่อนไหวและอ่อนแอของมนุษย์ ความโลภ ความต้องการ ความเกลียด อคติ และความรู้สึกต่าง ๆ ที่เป็นแรงขับให้เกิดพฤติกรรม อันนำไปสู่โลกทัศน์ (World View) ที่แตกต่างกันไปตามแต่ละกลุ่มคน

งานวิจัยที่ตอบคำถามแบบคิดแบบเส้นตรง จะนำไปสู่การแก้ปัญหาในระยะอันใกล้ (short-term resolutions) นั่นคือ แก้ปัญหาเร่งด่วนเฉพาะหน้า และแก้เป็นจุดๆ โดยข้ออ่อนของวิธีการคิดเช่นนี้ คือ การเกิดขึ้นของ เหตุบังเอิญ (emergence) ปรากฏขึ้นใหม่เป็นระยะๆ ของการจัดการ อันนำไปสู่การเกิดปัญหาใหม่ไม่มีที่สิ้นสุด และกลายเป็นวงจรแก้ปัญหาแบบงูกินหาง ทั้งนี้ เพราะวิธีการคิดแบบแยกส่วนและกระบวนการคิดดังกล่าว ไม่ได้ให้ความสนใจกับความสัมพันธ์ที่กระทบย้อนกลับต่อกันเป็นระบบ อีกทั้งไม่ได้สนใจต่อระบบความสัมพันธ์ย่อยให้เป็นระบบใหญ่ภายใต้ปัญหาเดียวกัน ยิ่งไปกว่านั้น การพุ่งตรงที่ตัวปัญหา และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง จะตัดโอกาสของการหา ผู้เป็นเหตุของการเกิดความขัดแย้งแย้ง (Second party และ third party) ทำให้การจัดการปราศจากการวิเคราะห์และควบคุมบทบาทของผู้เกี่ยวข้องเหล่านั้น ดังนั้น เมื่อปรากฏเหตุบังเอิญ (emergence) และมีผู้ที่เกี่ยวข้อง (Actor) เพิ่มมากขึ้น ระบบการแก้ปัญหาที่ถูกออกแบบไว้ย่อมได้รับผลกระทบและแปรเปลี่ยนไปตามความสัมพันธ์ของระบบ (Relevance of System)

จากแนวคิดทฤษฎีและการวิพากษ์งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จะเห็นได้ว่า ผู้วิจัยได้ใช้กระบวนทัศน์ (Paradigm) แบบองค์รวม กล่าวคือ ใช้วิธีคิดแบบ สร้างสรรค์ (Creative thinking) อันหมายถึง การคิดแบบเชื่อมโยง (Associative) คิดแบบยั่ว (Provocative) เพื่อให้เกิดสิ่งใหม่ โดยไม่ติดกรอบของการคิดแบบเหตุและผล อันเป็นการคิดแบบเส้นตรง โดยผู้วิจัยได้กำหนดบทบาทตนเองในฐานะ บุคคลที่สาม (Third Eyes) ในการวิเคราะห์ สะท้อนแนวทางแก้ไข รวมทั้งดึงศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้อง (Actor) กับปัญหา ทั้งทางตรงและทางอ้อมเพื่อให้เกิดความร่วมมือในการจัดการปัญหา

ร่วมกันภายใต้บริบทของปรากฏการณ์ความเป็นจริงของสังคม อันหมายรวมทั้ง มิติความเป็นมนุษย์ ทั้งด้านบวกและด้านลบ เพื่อนำไปสู่การจัดการความสัมพันธ์ให้ผู้ที่เกี่ยวข้องอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ในขณะที่ปัญหาหรือความนั้นยังคงอยู่ และรอเวลาในการจัดการปัญหาระยะยาวในแบบ *Conflict Resolutions*

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงสำรวจเพื่อสืบสร้างบริบทความขัดแย้ง (Conflict Context) ผ่านการคิดแบบกระบวนระบบ (Systems Thinking) ซึ่งใช้วิธีการคิดแบบสร้างสรรค์ (Creative Thinking) ดังอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎีและเครื่องมือที่ใช้ในการวิเคราะห์ในบทที่ 2 แล้วนั้น สำหรับบทที่ 3 นี้ เป็นการขยายความเพิ่มเติมถึงการประยุกต์ใช้แนวคิดและเครื่องมือต่างๆ เพื่อการวิจัย โดยแบ่งเนื้อหาที่เกี่ยวข้องเป็น 4 หัวข้อหลัก ดังนี้

- 3.1 ขั้นเตรียมการวิจัย
- 3.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล
- 3.3 ขั้นการวิเคราะห์ข้อมูลและอภิปรายผลการศึกษา
- 3.4 ข้อจำกัดในการศึกษา

3.1 ขั้นเตรียมการวิจัย

ในขั้นต้นของการศึกษานี้ ด้วยผู้วิจัยออกแบบการวิจัยผ่านกระบวนทัศน์ (Paradigm) แบบองค์รวม กล่าวคือ ใช้วิธีคิดแบบ สร้างสรรค์ (Creative thinking) อันหมายถึงการคิดแบบเชื่อมโยง (Associative) คิดแบบยั่วยุ (Provocative) เพื่อให้เกิดสิ่งใหม่ โดยไม่ติดกรอบของการคิดแบบเส้นตรง ในฐานะบุคคลที่สาม (Third Eyes) ผู้วิจัยพบว่า จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องสร้างบริบทความขัดแย้งแบบใหม่โดยไม่จำกัดเฉพาะประเด็นปัญหาที่ปรากฏ (Presenting problem and conflict) แต่จำเป็นต้องค้นหาผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Actor) ประเด็น (Issue) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และประเด็นกับปัญหาที่ปรากฏ (Relationship) และอื่นๆ ที่อาจค้นพบ (others) ผู้วิจัยจึงเริ่มต้นจากการวาดเค้าโครงเรื่องราวผ่านการรับฟังกลุ่มนักวิชาการและนักพัฒนาองค์กรเอกชนแบบไม่แสวงผลกำไรเพื่อค้นหา ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่ควรเป็นจุดตั้งต้นในการค้นหาโลกทัศน์ (World View) นอกจากนั้น ใช้วิธีการทบทวนเอกสารเกี่ยวกับการแก้ปัญหาาร้างทั้งในรูปแบบงานวิจัยและนโยบายที่นำเสนอผ่านสื่ออินเทอร์เน็ต พบว่า ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่ถูกหยิบยกเป็นเป้าหมายของการจัดการร้างที่ทุกภาคส่วนให้ความสำคัญคือ *ประชาชนผู้ประสบปัญหาร้าง* ด้วย ดังเห็นได้จากโครงการของรัฐที่ส่งเสริม ‘นโยบายฟื้นฟูร้างเฉลิมพระเกียรติ 80 พรรษา’ ด้วยเหตุผลว่า เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เกษตรกรใช้พื้นที่นาร้างให้เกิดประโยชน์แก่ตัวเกษตรกรเอง ในส่วนของโครงการวิจัยลุ่มน้ำสายบุรี ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อการสร้างความร่วมมือร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรของตน ได้ระบุกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจนว่า ชาวบ้านที่ประสบปัญหาร้างจากนาร้าง ด้วย

เหตุนี้ กลุ่มตัวอย่างที่เป็นกลุ่มเป้าหมายตั้งต้นในการทำวิจัยครั้งนี้ คือ กลุ่มชาวบ้านในชุมชนที่ประสบปัญหานาร้าง ดังอธิบายรายละเอียดตามหัวข้อย่อยต่อไปนี้

3.1.1 พื้นที่ศึกษา

พื้นที่ตั้งต้นที่ใช้เป็นกรณีศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้ คือ หมู่ 4 ตำบลบ้านกลาง และหมู่ 2 ตำบลบ้านนอกอำเภอปานาเระ จังหวัดปัตตานี

สำหรับสาเหตุของการเลือกพื้นที่ทั้งสองหมู่บ้านเป็นพื้นที่ตั้งต้นในการศึกษา เพราะมีกลุ่มชาวบ้านที่แสดงตนว่ามีความประสงค์ให้เกิดการแก้ปัญหาาร้างและเต็มใจให้ความสะดวกแก่ผู้วิจัยและทีมงานในการลงพื้นที่ ดังอธิบายในบทที่ 2 แล้วว่า แนวคิดการวิจัยของการจัดการความขัดแย้งนั้น ไม่ได้ออกแบบงานวิจัยตามลักษณะภูมิศาสตร์หรือขอบเขตเชิงพื้นที่ แต่มุ่งเน้นการศึกษากระบวนการสัมพันธ์ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับระบบ ดังนั้น พื้นที่ศึกษาจึงมิใช่ตัวแปรสำคัญในการออกแบบระบบในงานวิจัยชิ้นนี้

ข้อมูลพื้นฐานทางสังคมของพื้นที่ศึกษา

ตำบลบ้านกลาง เป็นหนึ่งในสิบตำบล ภายใต้เขตการปกครองอำเภอปานาเระ จังหวัดปัตตานี ตำบลบ้านกลาง มีเนื้อที่ 13,138.13 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 1.1 ของพื้นที่จังหวัดปัตตานี และร้อยละ ของพื้นที่อำเภอปานาเระ ทิศเหนือติดกับทะเลอ่าวไทย ส่วนทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตกติดกับตำบลต่างๆ ในอำเภอปานาเระ ซึ่งมีเนินเขา 2 ลูก และมีลำคลองขนาดกลางไหลผ่านหมู่บ้าน (กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น, 2552) ลักษณะพื้นที่จึงเป็นที่ราบชายฝั่งทะเล พื้นที่ราบลุ่ม และพื้นที่ป่าสนทราย ซึ่งมี ตาลตโนด หลาวชะโอน คำเสา และชะเมาน้ำเป็นพืชเด่นในระบบนิเวศ (โครงการวิจัยกัมปงเพื่อการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนท้องถิ่น 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้, 2552) สำนักงานเกษตรจังหวัด ได้จัดให้พื้นที่ตำบลบ้านกลาง เป็นเขตพื้นที่ราบ ตามเกณฑ์การส่งเสริมการเกษตร โดยอาศัยลักษณะพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อการกสิกรรม เขตพื้นที่ราบ หมายถึง “พื้นที่ราบจะกระจายอยู่ทั่วไป ทุกส่วนของจังหวัด สภาพของดินบางส่วนจะเป็นดินร่วนมีการปลูกยางพารา, มะพร้าว, ไม้ผล, พืชไร่ และข้าวบางส่วนจะมีสภาพดินร่วนปนทราย มีการปลูกมะพร้าว มะม่วงหิมพานต์ อาชีพเกษตรกรในเขตพื้นที่ราบเหล่านี้ได้แก่ ทำสวนยางพารา, สวนมะพร้าว, ไม้ผล, พืชไร่, พืช” (สำนักงานส่งเสริมการเกษตรจังหวัดปัตตานี, 2552)

รูปที่ 1 แผนที่ตำบลบ้านกลาง อำเภอปานาเร จังหวัดปัตตานี

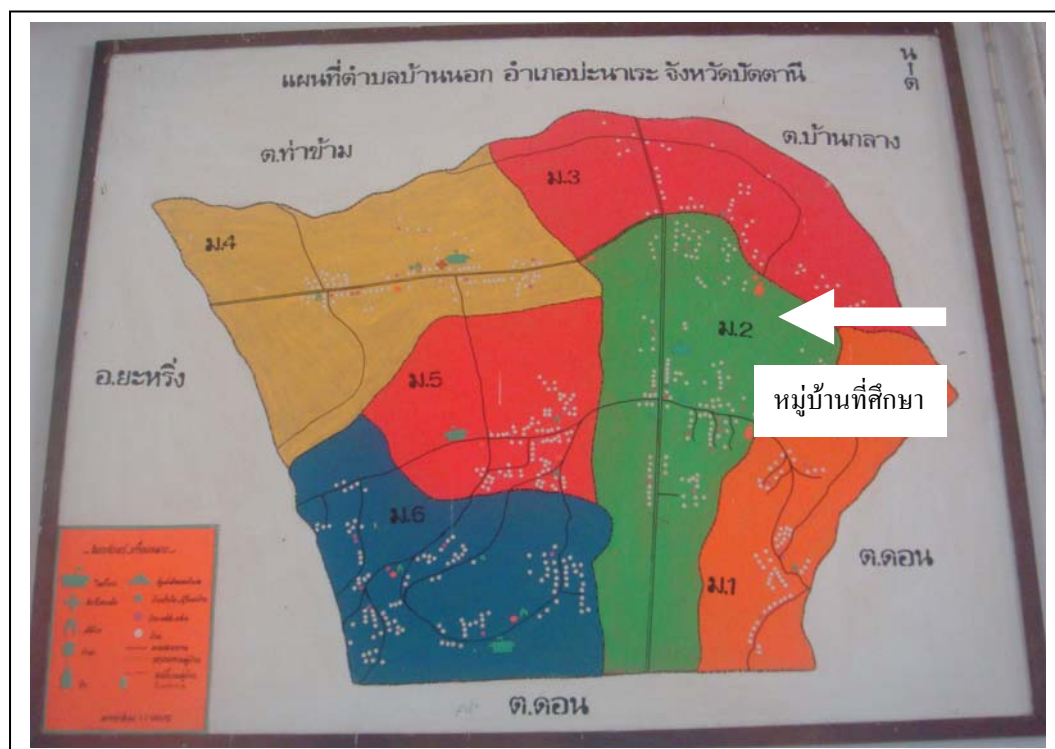
(องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกลาง, 2552)

จากข้อมูลตรวจสอบสำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง ณ เดือนสิงหาคม 2551 ตามรายงานขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกลาง มีประชากรทั้งสิ้น 7,120 คน แยกเป็นชาย 3,528 คน หญิง 3,592 คน จำนวนครัวเรือน 1,368 ครัวเรือน (องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกลาง, 2552)

ตำบลบ้านนอก มีพื้นที่ทางทิศตะวันออกติดกับตำบลบ้านกลาง ทิศเหนือติดกับตำบลท่าข้าม ทิศใต้ติดกับตำบลดอน ซึ่งทั้งหมดเป็นตำบลในอำเภอปานาเร ส่วนทางทิศตะวันตกติดกับอำเภอยะหริ่ง ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่ ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง มีที่ราบเฉพาะบริเวณที่ตั้งหมู่บ้าน ลักษณะพื้นที่จะเฉียงจากทิศตะวันออกไปยังทิศตะวันตก คล้ายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน มีพื้นที่ทั้งหมด 4,337 ไร่ คิดเป็นร้อยละ ของพื้นที่จังหวัดปัตตานี และร้อยละ ของพื้นที่อำเภอปานาเร มีคลองส่งน้ำและคลองระบายน้ำของกรมชลประทานที่เชื่อมต่อจากตำบลดอน 1 สาย การปลูกสร้างบ้านเรือนของราษฎรจะกระจายอยู่ทั่วพื้นที่ โดยสร้างบ้านเรือนติดกันเป็นกลุ่มใหญ่ (องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกลาง, 2552) สำนักงานเกษตรจังหวัด ได้จัดให้พื้นที่ตำบล

บ้านกลาง เป็นเขตพื้นที่ราบลุ่ม ตามเกณฑ์การส่งเสริมการเกษตรโดยอาศัยลักษณะพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อการกสิกรรม พื้นที่ราบลุ่ม หมายถึง “บริเวณลุ่มแม่น้ำปัตตานี และกระจายอยู่ทั่วไปทุกส่วนของจังหวัด สภาพของดิน เป็นดินเหนียว, ดินร่วน และดินร่วนปนทราย มีการปลูกข้าวเป็นพืชหลักและมีการปลูกพืชไร่หมุนเวียนในนาข้าว บางส่วนมีสภาพดินเป็นกรด ทำให้ผลผลิตการเกษตรต่ำ” (สำนักงานส่งเสริมการเกษตรจังหวัดปัตตานี, 2552)

รูปที่ 2 แผนที่ตำบลบ้านกลาง อำเภอปานาเระ จังหวัดปัตตานี

(สถานีอนามัยตำบลบ้านนอก, 2552)

ตามเอกสารประวัติศาสตร์บ้านนอกขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านนอก รายงานว่า ณ เดือนพฤศจิกายน 2551 มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 4,088 คน แยกเป็นชาย 2,009 คน หญิง 2,079 คน จำนวนหลังคาเรือน 721 ครัวเรือน (องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านนอก, 2552)

3.1.2 กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่าง ประกอบด้วย ชาวบ้านที่อาศัยในหมู่ 4 ตำบลบ้านกลาง และหมู่ 2 ตำบลบ้านนอกอำเภอปานาเระ จังหวัดปัตตานี จำนวน 15 ท่าน ซึ่งผู้วิจัยไม่สามารถระบุชื่อและนามสกุลของผู้ให้ข้อมูลได้ ด้วยปัญหานาร้างเกี่ยวข้องกับความเป็นส่วนตัวของชุมชนหลายประการ คือ ความระมัดระวังตนจากปัญหาความขัดแย้งกับภาครัฐ ปัญหาความไม่ไว้วางใจต่อสถานการณ์สามจังหวัดชายแดนภาคใต้

3.1.3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

- 1) แบบบันทึกข้อมูลจากการบันทึกเสียง
- 2) แบบสัมภาษณ์ โดยแนวคำถามแบ่งออกเป็น 4 ชุดความคิด ดังนี้
 1. ชุดความคิดเกี่ยวกับประวัติผู้ให้ข้อมูล มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจภูมิหลังและความคิดเกี่ยวกับการประกอบอาชีพของผู้ให้ข้อมูล โดยมีคำถามดังต่อไปนี้
 - 1.1 ชื่อ นามสกุล และอายุผู้ให้ข้อมูล
 - 1.2 อาชีพ
 - 1.3 ประวัติโดยย่อและการประเมินตนเองในประเด็นต่อไปนี้
 - 1.3.1 ภูมิหลังของผู้ให้สัมภาษณ์
 - 1.3.2 อาชีพที่รวยหรือทำเงินได้มากในสายตาของผู้ให้ข้อมูล
 - 1.3.3 เหตุผลในการประกอบอาชีพในปัจจุบัน รวมถึงเหตุผลในการเปลี่ยนอาชีพหรือเกิดจุดเปลี่ยนอื่นๆ ในชีวิต
 2. ชุดความคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิตและการทำนา โดยแนวคำถามชุดนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลบอกเล่าชีวิตของตนที่ผูกพันกับการทำนาผ่านความทรงจำและมุมมองเชิงปัจเจก อันประกอบด้วยแนวคำถามดังต่อไปนี้
 - 2.1 เริ่มทำนาคตั้งแต่อายุเท่าไร
 - 2.2 เรียนรู้การทำนาจากที่ไหน อย่างไร และเรียนรู้จากใคร
 - 2.3 ตอนทำนาครั้งแรกทำอะไร มีอุปกรณ์อะไรบ้าง ใช้อุปกรณ์-วัตถุดิบอะไร จำนวนเท่าไร มีใครเกี่ยวข้องบ้าง มีต้นทุนการผลิตจำนวนเท่าไร
 - 2.4 ทำไมต้องเรียนรู้การทำนา และทำไมถึงเลือกทำนา
 - 2.5 ผลผลิตที่ได้จากนามีอะไรบ้าง แล้วนำผลผลิตเหล่านั้นไปทำอะไร มีการจัดการกับผลผลิตอย่างไร
 - 2.6 กิจกรรมในก่อน ระหว่าง และหลังการทำนามีอะไรบ้าง
 - 2.7 มีความเชื่อ บรรทัดฐานหรือ กิจกรรมประเพณีอะไรบ้าง ที่เกี่ยวข้องกับที่นา การทำนา และผลผลิตจากนา
 - 2.8 นอกเหนือจากการทำนาแล้ว ยังหาเลี้ยงชีพอย่างไรหรือประกอบอาชีพอะไร
 - 2.9 หากไม่ทำนา อยากทำอะไร
 - 2.10 ใครควรจะเป็นคนทำนา
 3. ชุดความคิดเกี่ยวกับปัญหานาร้าง มีวัตถุประสงค์เพื่อหาภาพการรับรู้เกี่ยวกับปัญหานาร้างในความคิดของผู้ให้ข้อมูล
 - 1.1 นาร้างมีลักษณะอย่างไร
 - 1.2 คิดว่าอะไรคือสาเหตุของปัญหานาร้าง
 - 1.3 ผลกระทบจากนาร้างคืออะไร
 - 1.4 คิดว่าใครควรรับผิดชอบและแก้ปัญหานาร้าง
 - 1.5 นอกจากนาร้างแล้วมีปัญหอะไรเกิดขึ้นอีกบ้างในที่นาหรือเกี่ยวกับการทำนา

4. ชุดความคิดเกี่ยวกับศักยภาพในการจัดการปัญหา
 - 4.1 ที่ผ่านมีปัญหาอะไรเกิดขึ้นบ้างในชุมชน
 - 4.2 ใครเป็นคนจัดการหรือแก้ไขปัญหานั้น
 - 4.3 มีโครงการหรือการรวมกลุ่มใดๆ บ้างในชุมชน มีวิธีการรวมกลุ่มอย่างไร
 - 4.4 ใครเป็นคนจัดการโครงการและกลุ่ม วิธีการจัดการกลุ่มเป็นอย่างไร ดำเนินการที่ใด
 - 4.5 ผลการดำเนินโครงการและกลุ่มเป็นอย่างไร
- 3) แบบบันทึกประเด็นที่ได้จากการการสังเกต การพูดคุยกลุ่มย่อย และการพูดคุยตามจังหวะเวลาและโอกาส โดยผู้วิจัยได้บันทึกในรูปแบบของบันทึกประจำวัน (Journal)

ตัวอย่างแบบบันทึกประจำวัน

ชื่อ-นามสกุลผู้ให้สัมภาษณ์

อายุ

สถานที่และเวลา

ลักษณะเด่นของชาวบ้านที่นี่ คือ รู้จักเลือกที่จะรับ ดังเห็นได้จากตัวอย่าง จากการประชุมชาวบ้านซึ่งเรียกประชุมโดยผู้ใหญ่บ้าน ณ ร้านน้ำชาบ้านหัวคลอง ต.บ้านนอก เพื่อหาความต้องการใช้เงินจำนวนสองแสนห้าหมื่นบาทจากโครงการเศรษฐกิจพอเพียง มีผู้เสนอให้ใช้เงิน 3 อย่าง คือ รถไถ น้ำประปา และเปิดสาเหตุที่เลือกรถไถคือ อยากรไถมาไถนา สาเหตุที่เลือกน้ำประปาคือ กลุ่มคนที่ทำโพธิ์ซึ่งน้ำประปายังไปไม่ถึง สาเหตุที่เลือกเปิด เพราะเปิดแข็งแรงกว่าไถ และได้กินไข่ สามารถเลี้ยงเปิดได้ด้วยตัวเอง รับผิดชอบด้วยตัวเอง ดังนั้น ชาวบ้านจึงเลือกเปิด จำนวนประมาณ 30 คน จากที่ชาวบ้านเข้าร่วมประชุมทั้งหมดประมาณ 40 คน (เป็นตัวเลขประมาณการ จากยาย ก. (นามสมมติ) ผู้เข้าร่วมประชุมประชุมสมาคม ผู้วิจัยไม่กล้าขอข้อมูลจากผู้ใหญ่บ้านโดยตรง เพราะผู้ใหญ่บ้านมีลักษณะของความระมัดระวังตัวสูง และเลือกที่จะให้หรือไม่ให้ข้อมูลบางประการ) สาเหตุที่ชาวบ้านเลือกเปิดเพราะถ้าเป็นรถไถ แม้ไถรถไถ 4 คัน แต่หากเอามาแล้ว ต้องหาคนจ้างไถ ซึ่งไม่มีคนไถ และถึงมีคนมาไถ ก็ไม่มีเงินจ่ายค่าจ้าง ส่วนน้ำประปา ที่หมู่ 4 นี้ น้ำประปาทั่วถึงเกือบหมดแล้ว มีเพียงบางจุดที่ยังไม่ถึง อย่างไรก็ตาม ข้อสังเกตที่พบ ประปาที่ใช้นี้ใช้ทำอะไร ไม่ได้ นอกจากอาบและซักผ้า เพราะน้ำแดงจากสนิม แต่ถ้าเลือกเปิดชาวบ้านจะสามารถเลี้ยงเปิดได้ด้วยตัวเอง ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยใคร เปิดเลี้ยงง่าย และได้กินข้าว

3.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

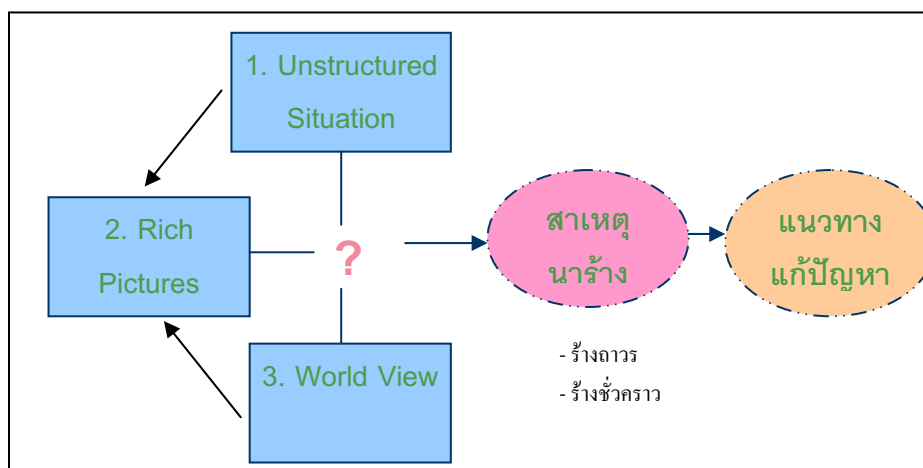
- 1) การทบทวนเอกสาร
- 2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เป็นการสังเกตการณ์ระหว่างการใช้ชีวิตประจำวัน การรวมกลุ่มของชาวบ้าน และการทำประชาคม
- 3) การพูดคุยกลุ่มย่อย ตามโอกาสและความสะดวกของผู้ให้ข้อมูล
- 4) การสัมภาษณ์ ตามความสะดวกของผู้ให้ข้อมูล
- 5) บันทึกเสียงและรวบรวมข้อมูลจากผลการบันทึกด้วยแบบบันทึก

3.3 การวิเคราะห์ข้อมูลและอภิปรายผลการศึกษา

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการใช้กรอบแนวคิดของ Soft System Methodology (SSM) ในขั้นที่ 1 ถึง 3 (Stage 1-3) เป็นโครงร่างหลัก เพราะทั้งสามเป็นขั้นตอนขั้นต้นที่สำคัญที่สุดของ SSM เพราะเป็นการสร้างบริบทสถานการณ์ให้ครอบคลุมในภาพกว้างมากที่สุด ก่อนจะนำไปสู่การวิเคราะห์ในระดับต่างๆ ส่วนขั้นที่ 4-7 นั้น จะดำเนินการได้ต่อเมื่อชุดข้อมูลต้องมาจากโลกทัศน์ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมด ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาในการเก็บข้อมูลที่ยาวนาน อีกทั้งงานวิจัยชิ้นนี้ได้ออกแบบมาเพื่อค้นหาโลกทัศน์ของกลุ่มตัวอย่างตั้งแต่ต้นเพียงกลุ่มเดียว คือ กลุ่มชาวบ้านที่ประสบปัญหานาร้างที่อาศัยใน 2 หมู่บ้านดังกล่าวละเลยแล้วนั้นในข้อ 3.1.1 พื้นที่ศึกษา

สำหรับแนวคิดทฤษฎีอื่นที่ใช้ในการวิเคราะห์เนื้อหาภายใต้กรอบ SSM คือ แนวคิดการจัดการความขัดแย้ง การคิดเชิงกระบวนการระบบ และการแทรกแซงของบุคคลที่สาม ดังกล่าวรายละเอียดในบทที่ 2 โดยผู้วิจัยได้ออกแบบกรอบแนวคิดการวิจัยไว้ดังนี้

รูปที่ 3 แผนภาพกรอบแนวคิดการวิจัย

จากกรอบแนวคิดข้างต้น การจัดการข้อมูลจะเริ่มต้นจากการสร้างบริบทข้อมูลภายใต้การไว้โครงสร้าง กล่าวคือ ไม่มีการกำหนดประเด็น ไม่มีการกำหนดผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ไม่มีการกำหนดความสัมพันธ์ใดๆ ผู้วิจัยทำตัวประหนึ่งกล่องเปล่า (Empty box) แล้วอาศัยความสัมพันธ์ส่วนบุคคลในการลงเก็บข้อมูลในพื้นที่ ดังนั้น การเก็บข้อมูลจึงอยู่ภายใต้การเคลื่อนไหวแบบธรรมชาติ ขึ้นอยู่กับความเต็มใจและความร่วมมือในการให้ข้อมูลและจังหวะเวลาที่ผู้วิจัยได้รับโอกาสให้ปฏิสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูล โดยในการพูดคุยแต่ละครั้งจะมีการขอคำแนะนำจากผู้ให้ข้อมูลคนต่อไปเพื่อเป็นแนวทางในการเก็บข้อมูลต่อไป (Snowball sampling)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยใช้รายชื่อดังกล่าวเป็นแนวทางในการเก็บข้อมูลเท่านั้น มิได้เฉพาะเจาะจงว่า ต้องให้ได้ข้อมูลตามแนวทางแบบสัมภาษณ์ เพราะเงื่อนไขสำคัญของการจัดการความขัดแย้ง คือ ความไว้วางใจและความเต็มใจที่จะเปิดเผยตัวเองสื่อสารอย่างไม่ปิดกั้นและไม่หลีกเลี่ยงความขัดแย้ง ดังนั้น ข้อมูลที่ได้ ผู้วิจัยจึงไม่ถือเป็นการสิ้นสุดของข้อมูลแบบเบ็ดเสร็จ แต่ใช้เป็นเพียงเค้าร่างของตุ๊กตาเพื่อเป็นแนวทางในการพูดคุยต่อไปของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเมื่อมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น

หลังจากได้ข้อมูลมาชุดหนึ่งแล้ว ผู้วิจัยได้ลงเขียนเค้าร่างของระบบผ่านการบอกเล่าด้วยคลังภาพ (Rich Pictures) เพื่อมองความสัมพันธ์ของระบบและมองหาระบบย่อยที่ซ่อนอยู่ หลังจากนั้น นำข้อมูลระบบย่อยมาวิเคราะห์ว่า โลกทัศน์ (World View) ของผู้ให้ข้อมูลนั้น เป็นอย่างไร

สำหรับเครื่องหมาย “?” ในกรอบแนวคิด ผู้วิจัยใช้แทน ระบบย่อยที่ค้นพบ หลังจากการเขียนเค้าร่างของคลังภาพ (Rich Pictures) ซึ่งระบบย่อยดังกล่าวจะถูกต่อเป็นจิ๊กซอว์เพื่อดูความสัมพันธ์ของระบบใหญ่ อันนำไปสู่การมองปัญหาจากหลายมิติเพื่อหาสาเหตุของнарร่างและเสนอแนะแนวทางแก้ไข

3.4 ข้อจำกัดในการวิจัย

1. ความไม่ไว้วางใจ

ความไม่ไว้วางใจเป็นกำแพงปราการแรกและอุปสรรคที่หนักแน่นของการทำวิจัยครั้งนี้ ด้วยพื้นที่ศึกษาเป็นพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ซึ่งมีความหวาดระแวงต่อการแทรกแซงของบุคคลที่สามค่อนข้างสูง นอกจากนั้น ความหวาดระแวงต่อการถูกทำให้เป็นศัตรูกับภาครัฐ จึงนำไปสู่ข้อจำกัดในการบอกเล่าข้อมูล ดังนั้น หลายครั้งที่ผู้วิจัยเห็นอากัปกิริยาการตกใจเมื่อจำเป็นต้องขออัดเสียง หรือการหยุดให้ข้อมูลอย่างกะทันหันเมื่อเห็นเครื่องบันทึกเสียงหรือกล้องถ่ายรูป ยิ่งไปกว่านั้น บางคนขอให้ผู้วิจัยไม่ระบุชื่อและนามสกุลของตนในงานวิจัย แม้ว่าข้อมูลดังกล่าวไม่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ปัญหาแต่อย่างใดก็ตาม

2. ระยะเวลาที่นักวิจัยปฏิสัมพันธ์กับชุมชน

การจัดการความขัดแย้งที่ได้ผลมีระยะเวลาเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การคลี่คลายความซับซ้อนของสถานการณ์ได้ชัดเจนและละเอียดมากขึ้น ด้วยระยะเวลาที่ยาวนานย่อมส่งผลต่อการได้พบคุยพบปะกับผู้ให้ข้อมูลที่มากขึ้น และยังหมายถึงการพิสูจน์ตนของนักวิจัยต่อผู้ให้ข้อมูลและชุมชนถึงความจริงใจในการทำงาน อันนำไปสู่การสร้างควมไว้วางใจ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การสื่อสารเพื่อการจัดการร่วมกัน

3. ความต้องการ “Jumping to solve the problems”

ข้อจำกัดข้อนี้ เป็นธรรมชาติของมนุษย์ผู้ประสบปัญหา ซึ่งความต้องการให้แก้ไขปัญหามิเฉพาะหน้าอย่างเร่งด่วน ส่งผลให้ การให้ข้อมูล เป็นการให้ข้อมูลแบบกล่าวโทษและระบุเฉพาะตัวปัญหาที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้วิจัยจำเป็นต้องใช้เวลาในการละลายพฤติกรรมเพื่อชวนพูดคุยในประเด็นที่ผู้ให้ข้อมูลคิดว่าไม่มีประโยชน์ต่องานวิจัย เช่น วัฒนธรรมประเพณี การใช้ชีวิตประจำวัน ความคิดต่อการใช้ชีวิต เป็นต้น นอกจากนั้น ความต้องการให้แก้ไขปัญหายังรวดเร็ว ยังนำไปสู่ภาวะกดดันแก่นักวิจัยให้ตอบคำถามอย่างผู้ให้ข้อมูลและผู้ที่เกี่ยวข้องได้ยั้ง เพราะส่วนใหญ่จะมีประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาคด้วยกระบวนทัศน์ (Paradigm) ด้วยวิธีคิดแบบเส้นตรง (Linear thinking)

4. ความหลากหลายของผู้ที่เกี่ยวข้อง (Actors)

จากเหตุปัจจัย 3 ข้อข้างต้น ส่งผลให้จำนวนผู้ที่เกี่ยวข้องมีจำนวนน้อยและไม่ครอบคลุมทุกอาชีพที่เกี่ยวข้อง ยิ่งไปกว่านั้น งานวิจัยชิ้นนี้ ได้ออกแบบโดยใช้จุดตั้งต้นเป็นชาวบ้านในพื้นที่ที่ประสบปัญหา ดังนั้น ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในภาคส่วนอื่นๆ เช่น ภาครัฐ ภาควิชาการ ภาคประชาสังคม จึงยังมิได้มีส่วนร่วมในการวิจัยครั้งนี้

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ จึงเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยอธิบายผ่านรูปแบบของโมเดลทางความคิดแบบเชิงกระบวนระบบ (Systems thinking) และด้วยการวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อบอกเล่าโลกทัศน์ (World View) ของผู้ให้ข้อมูล (informants) จึงมีอาจหลีกเลี่ยงการใช้คำคำเชิงอารมณ์ (Emotional Word) เพื่อแสดงถึงมิติภายใน (Inner) ของความมนุษย์ (Humanity) อันเป็นลักษณะธรรมชาติที่ยอมรับได้กับวิธีการคิดของนักจัดการความขัดแย้ง

สำหรับบทที่ 4 นี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายสถานการณ์ ความคิด ระบบการผลิต การบริโภค การกระจายผลผลิตจากการทำนาเพื่อค้นหาที่มาของการเกิดนาร้างและการจัดการเพื่อการแก้ไขปัญหาในเชิงระบบ โดยใช้แนวคิดการจัดการความขัดแย้งและแนวคิดกระบวนระบบในการ “สร้างแผนภาพความสัมพันธ์” (Relationship Mapping) ผ่านเครื่องมือที่เรียกว่า “Rich picture”

Rich picture เป็นขั้นตอนที่สองจากทั้งหมดเจ็ดขั้นตอนของ Soft System Methodology (SSM) เป็นเครื่องมือที่พัฒนาขึ้นโดยปีเตอร์ เช็คแลนด์และคณะ (Peter Checkland and his colleagues) จากมหาวิทยาลัยแลงเคสเตอร์ (University of Lancaster) เพื่อวิเคราะห์ความซับซ้อนของสถานการณ์ปัญหาผ่านการอธิบายเชิงกระบวนระบบ (Brenton, 2007) ซึ่งในแผนภาพจะระบุผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Actor) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Relationship) ประเด็นของความสัมพันธ์ (Issue) Rich Picture มีวัตถุประสงค์เพื่อเล่าเรื่องราวความสัมพันธ์ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในภาพกว้าง (Bird Eyes View) โดยไม่จำกัดเฉพาะผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงเท่านั้น แต่จะเสาะหาทุกผู้ที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ดังนั้น แผนภาพจะมีผังความสัมพันธ์เปลี่ยนแปลงเสมอเมื่อมีผู้เข้าร่วมจัดวางมากขึ้น

สำหรับแผนภาพที่นำเสนอต่อไปนี้ เป็นแผนภาพที่จัดวางขึ้นโดยนักวิจัยเพียงผู้เดียว เป็นการเล่าเรื่องราวผ่านสายตามองบุคคลที่สาม (Third Eyes View) ที่สะท้อนจากการตีความเนื้อหาที่จากคำบอกเล่าประชากรกลุ่มตัวอย่าง ภายใต้แนวทางการตั้งคำถามที่ว่า “มีผู้ใดเกี่ยวข้องบ้างในระบบการผลิต การบริโภค การกระจายสินค้าข้าวในพื้นที่ตำบลบ้านกลาง” แล้วผู้เกี่ยวข้องเหล่านี้ถูกยึดโยงความสัมพันธ์ผ่านประเด็นใด? บริบทแวดล้อมอันสะท้อนผ่านความอ่อนไหวและศักยภาพชุมชนมีความสัมพันธ์ผู้เกี่ยวข้องเหล่านั้นเป็นอย่างไร? ดังนั้น ในบทนี้ จะแบ่งเนื้อหาเป็น 2 ส่วน คือ 3.1 ระบบ ความสัมพันธ์ในชุมชนที่เกี่ยวกับการทำนา และ 3.2 บริบทแวดล้อมระบบความสัมพันธ์ในชุมชน

จากแผนภาพจะเห็นได้ว่า กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับ “การทำนา” ไม่จำกัดเฉพาะเพียงกลุ่มอาชีพ แต่ยังปะปนด้วยกลุ่มอายุ องค์กร และสถานที่อีกด้วย

กลุ่มอายุ ได้แก่ กลุ่มวัยเรียน ซึ่งโดยมากจะเป็นวัยเด็ก จนถึงอายุ 18 ปี กลุ่มวัยชรา อายุประมาณ 60 ปีขึ้นไป กลุ่มคนสองกลุ่มนี้ มีลักษณะเฉพาะ คือ ไม่ต้องทำนาโดยหน้าที่ โดยกลุ่มวัยเรียน จะทำนาเพียงครั้งคราวตามจังหวะ โอกาส และความสนใจ โดยวัยเรียน จะทำนาเมื่อกลับจากโรงเรียน หรือกลับบ้านตอนปิดเทอม โดยรับบทบาทผู้ช่วย ส่วนวัยชรา ไม่มีหน้าที่ต้องทำนาอีกต่อไป โดยมากจะอยู่บ้านทำงานเล็กๆ น้อยๆ

กลุ่มองค์กร ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) เกษตรตำบล ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน อันเป็นหน่วยงานราชการ โดยลักษณะเฉพาะของกลุ่มดังกล่าว คือเป็นตัวกลางเชื่อมต่อระดับนโยบายกับชาวบ้าน โดย อบต. มีบทบาทสูงในการกระจายงบประมาณเกี่ยวกับการจัดการนา เกษตรตำบลมีบทบาทสูงด้านการจัดการพันธุ์ข้าวและปุ๋ย ส่วนที่ทำการผู้ใหญ่บ้านมีบทบาทสูงด้านการส่งต่อข่าวสารระหว่างลูกบ้านกับหน่วยงานราชการ ซึ่งเป็นทั้งกระบอกเสียงของรัฐและกระบอกเสียงชาวบ้าน เพราะทำหน้าที่รับเรื่องร้องทุกข์ ดังนั้น เมื่อชาวบ้านมีปัญหาเกี่ยวกับ “นา” ผู้ใหญ่บ้านจะเป็นคนแรกที่ได้รับรู้เรื่องราวดังกล่าว

กลุ่มสถานที่ สำหรับกลุ่มนี้ พบว่า วัด เป็นสถานที่อันเป็นตัวแทนสถาบันศาสนาที่ยึดโยงกับการทำนาผ่านเรื่องราวในความทรงจำ กล่าวคือ เป็นศูนย์รวมจิตใจทางวัฒนธรรมด้านบันเทิงอาทิเช่น ประเพณีแข่งเรือประจําหมู่บ้าน ซึ่งจะจัดขึ้นในฤดูน้ำหลาก วัดจะเป็นสถานที่เก็บ “เรือ” สำหรับการแข่งขัน มักทายกวัด จะทำหน้าที่ตีฆ้องร้องป่าวกำหนดการแข่งขันโดยล่องเรือไปตามสายคลอง โดยสายคลองนี้ เป็นคลองธรรมชาติที่ไหลผ่านที่นาของชาวบ้าน ดังนั้น ก่อนน้ำหลากเข้าพื้นที่รู้ว่าที่นาของตนเป็นทางผ่านของสายคลอง จะเว้นการทำนาตรงบริเวณนั้นเสีย เพื่อให้ น้ำไหลผ่านนากลายเป็นสายคลองเชื่อมระหว่างหมู่บ้าน

ในส่วนของกลุ่มอาชีพ พบว่า กลุ่มอาชีพมีความหลากหลายแตกต่างกันตามความต้องการรายได้ของชาวนา กล่าวคือ หากชาวนาคนใด ต้องการรายได้มาก จะมีความตื่นตระหนกต่อการประกอบอาชีพที่นำมาซึ่งรายได้มาก อาชีพที่มีรายได้สูงในความคิดของกลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ คือ การรับจ้างในโรงงาน การรับจ้างทำนาและปลูกจ้างร้านอาหารที่ประเทศมาเลเซีย การทำสวนยางพารา การค้าขาย เป็นต้น นอกจากนั้น ผู้วิจัยพบว่า ความหมายของอาชีพที่ซ่อนทับอยู่นอกเหนือจากความหมายทาง “เศรษฐกิจครัวเรือน” แล้ว ยังมีความหมายทาง “วัฒนธรรมชุมชน” แฝงทับอยู่ด้วย อาชีพรับจ้างทำนาที่ประเทศมาเลเซีย มีความเด่นชัดในลักษณะดังกล่าว

อาชีพรับจ้างทำนาที่ประเทศมาเลเซีย นั้น เป็นการพฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่สืบทอดยาวนานมากกว่า 3ชั่วอายุคน ได้แก่ รุ่นลูกปัจจุบัน คืออายุประมาณ ไม่เกิน 25 ปี รุ่นพ่อแม่ อายุประมาณ 25- 50 ปี และรุ่นปู่ย่าตายาย อายุประมาณ 50 ปีขึ้นไป โดยคนทั้งสามรุ่นนี้ มีความแตกต่างทางทัศนคติต่อการทำนาที่ประเทศมาเลเซีย และมีพฤติกรรมการทำงานที่แตกต่างกัน โดยรุ่นลูก

ปัจจุบัน การทำนาได้ลดบทบาทความลงจากรายได้หลักที่ดึงดูดในอดีตเป็นเพียงทางเลือกหนึ่งของรายได้เท่านั้น ทั้งนี้เพราะ

1. ความต้องการของเจ้าของที่นาประเทศมาเลเซียเอง ที่ต้องการเพียงแรงงานนาคานา ไม่ต้องการแรงงานเกี่ยวข้าวอีกต่อไป ด้วยมีรถเกี่ยวข้าวเข้ามาแทนที่
2. ปัญหาการทำนาในประเทศมาเลเซียที่เป็นผลทั้งจากฤดูกาลและการจัดการน้ำ
3. การเกิดอาชีพทางเลือกใหม่ เช่น การรับจ้างในร้านอาหาร การรับจ้างโรงงาน การทำสวนยางพารา เป็นต้น

การทำสวนยางพารานั้น เป็นอาชีพในฝันของคนวัยหนุ่มสาวหลายคน ดังสะท้อนจากความพยายามในการเก็บเงินเพื่อซื้อสวนยางเป็นของตนเอง โดยนิยมไปซื้อสวนยางแถบภูเขาใน จ. นราธิวาส อย่างไรก็ตาม เมื่อพูดคุยกับคนรุ่นปู่ย่าตายาย พบว่า อาชีพทำสวนยางนี้ ไม่ใช่อาชีพใหม่ในหมู่บ้าน แต่เป็นอาชีพประเพณีที่นิยมทำมานานหลายชั่วอายุคนเช่นเดียวกัน ในอดีต รุ่นปู่ย่าตายายนิยมรับจ้างกรีดยางในแถบจังหวัดนราธิวาสช่วงพักจากการทำนา แล้วกลับมาทำนาต่อหลังจากกรีดยางเสร็จสิ้น อย่างไรก็ตาม เมื่อสืบทอดมาถึงรุ่นพ่อแม่ พบว่า พฤติกรรมการรับจ้างกรีดยางมีความเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกัน กล่าวคือ นอกเหนือจากรับจ้างกรีดยางแล้ว ยังนิยมกว้านซื้อสวนยางในจังหวัดนราธิวาสอีกด้วย และพฤติกรรมนี้ได้สืบทอดมายังรุ่นลูกในปัจจุบัน ซึ่งจากการพูดคุยพบว่า สถานการณ์สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ไม่มีผลต่อการตัดสินใจซื้อสวนยางในเชิงลบ แต่ยังคงส่งผลให้มีความง่ายยิ่งขึ้นในการซื้อสวนยางและที่ดิน โดยเฉพาะการซื้อต่อจากคนไทยพุทธที่ต้องการย้ายออกนอกพื้นที่ อย่างไรก็ตาม แม้มีความต้องการกว้านซื้อที่ดินนอกหมู่บ้าน เมื่อสอบถามว่า แล้วต้องการย้ายออกนอกหมู่บ้านหรือไม่ ผู้ให้ข้อมูลให้คำตอบว่า ไม่ต้องการละทิ้งภูมิลำเนา หากมีการย้ายถิ่น จะเป็นเพียงการย้ายชั่วคราวและต้องการย้ายกลับมาเมื่อสูงวัยขึ้น

การย้ายถิ่นฐานชั่วคราวชนิดนี้ มีผลอย่างยิ่งต่อการ “ทิ้งร้างที่นา” เพราะจากการพูดคุยพบว่า เมื่อคนในหมู่บ้านมีสายสัมพันธ์กับคนนอกหมู่บ้านมากขึ้น โอกาสในการย้ายที่ทำกินไปปักหลักนอกหมู่บ้านย่อมมากขึ้นเช่นกัน โดยวัยที่ย้ายออกไปมักเป็นวัยแรงงานที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการทำนาให้ครัวเรือน ดังนั้น ผู้ที่เหลืออยู่ จึงเป็นผู้หญิงที่ไม่สามารถเดินทางออกนอกหมู่บ้านได้ และคนชราที่ไม่มีเรี่ยวแรง

นอกจากนั้น เมื่อพูดคุยถึงแรงจูงใจอื่น พบว่า การนิยมทำสวนยางยังสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงด้านความต้องการแรงงานเกี่ยวข้าวที่ลดลงของประเทศมาเลเซียด้วย อีกทั้ง ยังได้แรงจูงใจสนับสนุนจากนโยบายของรัฐบาลที่ส่งเสริมราคายาง จนปัจจุบัน มีชาวบ้านที่สนใจปลูกยางพาราในหมู่บ้าน และเริ่มทดลองปลูกที่ดินนาของตน อย่างไรก็ตาม การปลูกยางพาราดังกล่าวเป็นลักษณะ “ทดลองปลูก ทั่วๆ ที่ไม่มีความรู้” อาศัยการสอบถามจากญาติที่ปลูกสวนยางในจังหวัดอื่นและคนขายต้นยางพาราเท่านั้น

นอกจากอาชีพที่มีแรงจูงใจด้านรายได้แล้วพบว่า คนทำนา ยังประกอบอาชีพอื่นเพื่อการอยู่รอดอีกด้วย โดยการอยู่รอดนั้น เป็นการหาอาหารในท้องถิ่นหรือทำการเกษตรเพื่อยังชีพ และยังหมายรวมถึง การหารายได้เล็กๆ น้อยๆ จากการขายน้ำตาลโตนด คำขายภายในหมู่บ้าน ลักษณะเด่นของกลุ่มอาชีพดังกล่าว คือ การทำมาหากินเลี้ยงปากเลี้ยงท้องเพื่อการอยู่รอด ไม่ใช่การทำมาหากินเพื่อการสร้างรายได้ในการยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจ ประเด็นนี้ เป็นความแตกต่างที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอาชีพกลุ่มแรกเพราะคนกลุ่มนี้ มีนโยบายแฝงถึงการผูกพันที่เหนียวแน่นกับวิถีชีวิตชาวนา

เมื่อสรุปกิจกรรมชีวิตในรอบ 1 ปีพบว่า กลุ่มชาวบ้านที่เลี้ยงปากท้องเพื่ออยู่รอดนั้น เป็นกลุ่มสืบทอดอาชีพดั้งเดิมของชุมชน กล่าวคือ ในช่วงฤดูทำนา จะใช้เวลาส่วนใหญ่เพื่อจัดการนา และเมื่อมีช่วงพักจากการทำนานั้น จะทำน้ำตาลโตนดเพื่อไว้บริโภคในครัวเรือน และขายพ่อค้าคนกลางที่เข้ามารับซื้อ หากช่วงว่างจากการทำกิจกรรมสองอย่างนี้ อาจจะหาปลา หาสัตว์น้ำ เก็บผักตามแหล่งน้ำในชุมชน ดังนั้น คนกลุ่มนี้ จะใช้ชีวิตที่พึ่งพิงระบบนิเวศโดยตรง

นอกจากการแบ่งกลุ่มคนทำนาตามอาชีพ องค์กร และสถานที่แล้ว ความน่าสนใจอีกประการหนึ่งในทัศนะของนักวิจัย คือ คนกลุ่มต่างๆ ข้างต้นเหล่านั้น ล้วนสวมทับสถานภาพ “ความเป็นเจ้าของที่นา” ทุกครัวเรือน อย่างไรก็ตาม การใช้สิทธิของความเป็นเจ้าของนั้นมีรูปแบบที่แตกต่างกัน 3 รูปแบบหลัก คือ 1) การทำนาด้วยตนเอง 2) การจ้างให้ผู้อื่นทำนา และ 3) การทิ้งที่นาให้ปล่อยร้าง ด้วยเหตุนี้ ในรูปที่ 2 แผนภาพความสัมพันธ์ในชุมชนที่เกี่ยวกับการทำนานั้น ผู้วิจัยจึงจัดรูปชาวนาไว้ใจกลางระบบเพื่อแสดงถึง “อำนาจศูนย์กลาง” ที่ทุกคนในหมู่บ้านถูกดึงให้เกี่ยวข้องกับโดยอาชีพทำนານี้ยึดโยงกับกลุ่มอาชีพ กลุ่มอายุ กลุ่มองค์กร และกลุ่มสถานที่ผ่านประเด็น (Issue) “ปากท้อง” เป็นสำคัญ โดยแต่ละกลุ่มต่างมีแรงจูงใจ (Motivation) เป็นความต้องการ (Need) ที่แตกต่างกัน ซึ่งเป็นผลจากแรงกระตุ้นภายใน (Inner motivation) และการเปิดรับแรงกระตุ้นภายนอก (External motivation) แตกต่างกัน แรงกระตุ้นภายในในที่นี้ คือ โลภะจริต (Greed) และความยึดมั่นในหลักความเชื่อ (Creed) ส่วนแรงกระตุ้นภายนอก คือ ความผันแปรที่เกี่ยวข้องกับกระแสสังคม ซึ่งจำเป็นต้องศึกษาในรายละเอียดต่อไป

อย่างไรก็ตาม หากแบ่งกลุ่มแรงจูงใจที่ค้นพบ ผู้วิจัยพบว่า แรงจูงใจที่มีนัยยะสำคัญยิ่งต่อการทำนาในชุมชน 3 กลุ่ม คือ 1) แรงจูงใจด้านปากท้อง 2) แรงจูงใจด้านเศรษฐกิจ และ 3) แรงจูงใจด้ววัฒนธรรม

- 1) แรงจูงใจด้านปากท้อง คือแรงจูงใจที่เกิดจากการทำนาเพื่อการอยู่รอด ตัวอย่างของแรงจูงใจกลุ่มนี้ คือ การทำนาเพราะไม่มีข้าวกิน หรือต้องทำนาเพราะไม่มีใครทำ

- 2) แรงจูงใจด้านเศรษฐกิจ คือ แรงจูงใจที่เกิดจากการต้องการ “เงิน” เพื่อจับจ่ายใช้สอยในครัวเรือน ตัวอย่างของคนที่มีแรงจูงใจกลุ่มนี้ ผู้ที่ต้องการทำงานที่มีรายได้สูง จึงพร้อมเปลี่ยนอาชีพหรือเปิดรับการพัฒนาอาชีพแบบใหม่
- 3) แรงจูงใจด้านวัฒนธรรม คือ แรงจูงใจที่เกิดจากการ “กระทำสืบต่อกันมา” แรงจูงใจประเภทนี้ เป็นแรงจูงใจแฝง เพราะเป็นเหมือนพฤติกรรมอัตโนมัติที่สืบทอดกันมาจนเป็นค่านิยม (Value) ประเภทหนึ่ง ตัวอย่างของกลุ่มอาชีพที่มีแรงจูงใจนี้แฝงอยู่ได้แก่ การรับจ้างทำนาที่ประเทศมาเลเซีย การรับจ้างกรีดยาง การทำน้ำตาลโตนด และ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนา

ต่อไปนี้เป็น ตัวอย่างความคิดเห็นต่อการทำนา จากคนกลุ่มต่างๆ ที่นำไปสู่การเขียนแผนภาพความสัมพันธ์ข้างต้น

1. “เหมาะทำนาตลอด เหมาะทำนาครั้งแรก อายุ 15 ปี ตอนที่อายุ 15 นั้น ไปทำนาเพราะแม่พาไป ตอนที่นาใหม่ๆ เริ่มหัดหว่านกล้าก่อน แล้วเก็บ ตอนนั้นพันธุ์ข้าว บูเมบารูส (ชื่อพันธุ์ข้าว) เป็นข้าวหนัก อาเนาะอีเกบากา ปาดิก็อะเซ (ชื่อพันธุ์ข้าว) อันนี้เป็นข้าวหนัก ข้าวเบา ฮีเตเมเราะปุจอ (ชื่อพันธุ์ข้าว) ตอนที่เมะสาวฯนิยมปลูกข้าวหนัก เพราะเก็บไว้หลายปะได้ คนที่ชอบปลูกสมัยก่อนมีตาเนาะอีเก ก็อะเซ สมัยตอนที่เมะอายุ 15 นั้น เวลาปลูกข้าว เดือนเก้า เดือนสิบของไทยที่เริ่มปลูก เดือนเก้า นั้น สมัยก่อนนั้นเขาซุดก่อน แล้วก็หว่าน หว่านเดือนสิบ เดือนแปดซุด เดือนเก้าหว่าน จะทิ้งไว้หนึ่งเดือน จากนั้นไถ บางครั้งหว่านด้วยไถด้วย ไถกับวัวตอนนั้น มีวัวอยู่ 2 ตัว ทำนา 4-6 ไร่ ตอนนั้นได้ไร่ละประมาณ 400-500 กรัม แต่ก่อนเป็นกรัม เก็บกับแกละมุสลิมก็เก็บกับแกละ มาเริ่มเกี่ยวเมื่อไม่กี่ปีนี่เอง คนที่ไปมาเลย์ บอกว่าให้เกี่ยว รุนเมะนั้นคนไปก็อะเคะไม่ค่อยมาก ตอนที่เบเซอะอายุ 10 ปี เบเซอะไปแล้ว ตอนนั้นไปเกี่ยวอย่างเดียว ไม่คำไปเกี่ยวนั้นไปเก่งที่มาเลย์ ตอนที่ไปมาเลย์นั้นสมัยนั้นเดินไปในมาเลย์ พอเดือนเก้าสิบ ก็จะไปมาเลย์ รู้แหละคนที่เคยไปมาบอก หรือไม่ก็คนมาเลย์มาหาคนที่นี้ ไปครั้งแรกนั้นอายุ 18 ปี ตอนนั้นแต่งงานแล้ว แต่งงานตอนอายุ 13 ปี หยุดไปมาเลย์ตอนอายุ เมะไป 3-4 ครั้งก็ไม่ไปแล้ว พอได้ลูกเมะไม่ไปแล้วจากนั้นก็ทำน้ำตาล ข้าวที่เก็บได้เมื่อก่อนนั้นเหลือกินก็ขาย แต่ก่อนไปขายแถวปะนาเระ ที่คนเขาไม่ทำนากัน แถวมะรวด ตอนที่ไปมาเลย์นั้นได้เงินประมาณ ไร่กว่าได้ประมาณ 4-5 ริงกิต ไร่ของบ้านเรานั้น 400 ตารางวาต่อไร่ ส่วนที่มาเลย์นั้น 484 ตารางวาต่อไร่ ที่มาเลย์นั้น ได้ประมาณ 40-50 บาทต่อไร่ ตอนนั้นเงินที่ได้เอามาทำ เลี้ยงลูก นอกจากได้เงินไปทำที่มาเลย์ ก็ได้เงินที่ขายข้าวสาร” (.....)

2. “หนู อายุ 17 ปี อายุรุ่นเดียวกันไม่รู้ว่ามีคน ้วยรุ่นสมัยนี้ทำนาเป็น เริ่มทำนาตอนอายุ พอหยุดเรียนกลับมาช่วยแม่ ตอนนั้นหนูอายุประมาณ 15 ปี ตอนนั้นหนูทำนาเป็นทุกอย่าง แต่ก่อนหนูอยู่ปอเนาะ จากนั้นก็กลับมาช่วยแม่ทำนา พอปอเนาะปิด 3 วัน หรือ 1 อาทิตย์ ก็ช่วยแม่ จากนั้นก็ไปปอเนาะต่อ ไม่แน่นอน ช่วยแม่ ปอเนาะเริ่มไปเรียน ตอนที่จบป.6 ตอนก่อนที่จะไปเรียนที่

ปอเนาะก็ทำนาเป็นแล้ว ตามแม่ไปทำ ก็ยังอยากทำนาอีก เพราะไม่รู้จะทำอะไร ต้องช่วยแม่ทำ ตอนนี้อยู่ ม. 4 ที่บ้านมีนาข้าวอยู่ ต่อไปก็จะปลูกเอง ไม่ซื้อ แม่ก็มี น้ำก็มี ถ้าแม่ไม่ทำ ก็ช่วยไปทำของพี่แหละ” (.....)

3. “อาชีพดั้งเดิมจริงๆที่นี้ คือ ทำนา ทำขนมขาย (หม้อแกง ตูปะ) ทำขายเล็กๆน้อยๆ นอกจากนี้ ในหมู่บ้านก็ประกอบอาชีพปลูกผัก มันสำปะหลัง เผือก แดงกวา เวลาปลูกก็ประมาณ 400-500 ต้น เพื่อขาย” (.....)

4. “พอว่างจากทำนาที่บ้าน ก็ไปค้าของที่มาเลย์คนเริ่มที่จะไปค้าของที่มาเลย์ประมาณอายุ 17 ปี เขาชวน เพื่อนๆเขามาถามว่าไปมาเลย์ไหมพี่ เรา ก็ไปแหละ อยู่ทำไรอยู่ที่บ้านนี้ นาก็ไม่ได้ทำ เดือนหนึ่งก็เคยไปแล้ว พอกลับมาจากมาเลย์ ก็ได้ค้านาที่บ้านเลย เราไปมาเลย์เราไปค้าอย่างเดียว เกี่ยวข้าวขึ้นเขาเอากระบิล เขาไม่เอาลูกจ้าง ได้เงินไม่เท่ากัน วันก่อน 400 กว่าบาทต่อไร่ ตอนที่กะอายุ 17 ปี แต่ว่าปีนี้ 120 บาทแล้ว ไร่หนึ่ง” (.....)

5. “หลังจากอายุ 20 ปี มีอาชีพใหม่เข้ามาคือ ทำงานโรงงาน โรงงานเทพพิทักษ์ ที่ไปทำงานครั้ง มาก แต่เมื่อก่อนไม่เคยไปทำงานโรงงาน จะทำงานบ้าน ปลูกผัก ทำนา” (.....)

6. “ในหมู่บ้านมีคนที่ทำน้ำตาลทรายเกือบทุกบ้าน พ่อเบะเซก็ทำอยู่ ในหมู่บ้านเกือบประมาณ 60 เปอร์เซ็นต์ ส่วนมากทำขายส่วนใหญ่เป็นเจ้าแก่แถวยะหริ่ง คนในหมู่บ้านจะเป็นพ่อค้าคนกลางเอาไปขายที่รือเสาะ สายบุรี ซื่อเป็นน้ำตาลแวนไปขาย โดยจะทำน้ำตาลตลอดปี แต่จะเว้นช่วงที่ไม่ทำตอนที่ต้องทำนา ช่วงที่น้ำตาลก็จะขึ้นตาล ช่วงเดือนมกราคมฯ ผู้หญิงไปเก็บเกี่ยวผู้ชายขึ้นตาล ตอนค้าเย็นผู้ชายจะไปขนข้าวกลับ ผู้ชายจะไม่ไปเกี่ยว” (.....)

7. “น้องอายุ 17 ปี ยังไม่แต่งงาน เรียนหนังสืออยู่ ทำนาไม่เป็น แล้วไม่ยอมทำ เพราะมันร้อนไม่ซื้อข้าว เพราะแม่ทำให้ ต่อไปแม่ไม่ทำ ก็ต้องทำเอง มีนาอยู่ 7 ตอบิง (ตอบิงเป็นภาษาอิสลาม แปลว่าริมถนน) ทำเสร็จพอเหลือกิน ไม่ขายก็ เก็บไว้” (.....)

8. “หนูจบ ป.6 ที่นี้ จากนั้นก็ไปต่อที่ปอเนาะพ่อมิ่ง ที่ไปต่อที่พ่อมิ่ง เพราะว่าครูที่โรงเรียนเดิมไปสอนที่นั่น ทำนาไม่เป็น แต่ที่บ้านมีนาเยอะที่บ้านมี แม่ พ่อเสียชีวิต ยาย หนู หลาน คนที่ทำนาคือแม่ทำอยู่คนเดียว ข้าวที่บ้านไม่ได้ซื้อกิน ทำเอง ตอนเด็กๆ ก็ไม่เคยไปเล่นที่นา แล้วแม่ก็ไม่เคยสอนทำนา แม่ไม่ได้บอกว่าโตขึ้นให้เป็นอะไร จบ ม. 6 แล้ว ไม่เอ็น แต่ไปต่อศาสนาต่อ หลังจากที่ทำจบปอเนาะ ต่อมหาวิทยาลัยอิสลามยะลา ค่ากับข้าวเอาเงินจากแม่ มีสวนยางอยู่ที่บันนังสตา ไม่ได้เป็นของพ่อ แต่ไปทำที่นั่น ไม่ได้มีบรรพบุรุษอยู่ที่นั่น พี่สาวอยู่ที่นั่น มีพี่ 3 คนอยู่ที่ สะบ้าย้อย 1 คน บันนังสตา 2 คน พี่สาวทำงานกรีดยางทั้ง 3 คนแล้ว พี่แต่งงานตอนหนูอยู่ป. 6 แม่ไม่ได้ออกไปกรีดยาง พี่เขยก็มีอาชีพกรีดยาง แล้วเขาก็มีที่ดินของเขาเองด้วย นาที่บ้านไม่ทราบว่าจะเจอปัญหาอะไรบ้าง เพื่อนๆ ก็ไม่ได้ทำนาเหมือนกัน”

9. “โตะอีหม่ามให้คนอื่นทำนา แล้วแบ่งกัน มีที่นาประมาณ 5 ไร่ เป็นที่นาสืบทอด ที่บ้านทำนามาตลอด ไม่มีที่ร้าง ตอนนั้นคนอื่นทำ แล้วแบ่งสอง คนในหมู่บ้านนี้ที่มากทำ คนที่มากทำมีที่นาเป็นของตัวเอง แต่ว่าไม่พอกิน คนที่มากทำให้ ชื่อว่า อาแว ปีนี้ได้ข้าวประมาณ 4-5 กระสอบ เพราะว่าน้ำท่วม ปีที่แล้วไม่ค่อยท่วม ได้ก็ประมาณ 10 กระสอบ ประมาณ 5 ปีที่แล้ว ก็ได้ ใกล้เคียงกัน ตอนที่ผมหนุ่มๆ กับตอนนี่ ตอนนี้จะได้ข้าวมากกว่า เพราะตอนนี่ทำได้ 2 ครั้ง สมัยก่อนนั้นทำได้แค่ครั้งเดียว ทำได้ครั้งเดียวทั้งหมู่บ้านเลยเริ่มทำนาได้สองครั้ง ประมาณ 5-6 ปี เพราะมีชลประทานเข้ามา ชลประทานเข้ามา ชลประทานเริ่มสร้างประมาณ เมื่อ 10 ปี ที่แล้ว...สองครั้งมันต้องมากขึ้นอยู่แล้ว ก็รู้สึกว่าได้กำไร เพราะได้ทำสองครั้ง” (.....)

10. “ปัญหาทำนา ก็กลัวน้ำท่วมอย่างเดียว ท่วมประมาณเป็นเดือน นาก็เหนื่อยหมด เพราะทั้งเดือนบางที่ก็มียอด หน่อ ออกมา ก่อนหน้านั้นถ้าท่วม ตอนที่ดำเรียบร้อยแล้ว พอท่วมแล้ว กินข้าวจากเหลือที่ทำปีที่แล้ว ข้าวครึ่งหนึ่งเก็บได้ประมาณ 1 ปี จะเก็บ ทำครึ่งหนึ่ง ได้ 30-40 กระสอบ ประมาณ 4-5 ไร่ ของที่ได้ปีนี้จะเก็บไว้ก่อน ถ้าปีหน้าทำได้ ก็จะเอาของปีไว้ขาย จะขายข้าวเก่า ถ้าปีนี้น้ำท่วม ก็จะกินข้าวของปีก่อน เลือกพันธุ์ข้าวนั้น เลือกแบบที่สวย มันขึ้นดี ก็จะเก็บเป็นกำๆ จะดูแบบตุงๆ แน่นๆ เน้นตุงๆ แน่นๆ ตอนที่ไปหว่านก็เลือกตอนนั้น ไม่ได้เลือกเก็บไว้ ถ้าน้ำไม่ท่วมเมล็ดก็จะไม่แน่น แต่ถ้าท่วมมากเกินไป นาก็จะไม่ดี ต้องท่วมแบบปานกลาง เม็ดหาได้ตลอด พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมปลูกแต่ก่อน หายไปเพราะ เป็นข้าวหนัก คนไม่นิยมทำ คนจะเปลี่ยนตลอด เริ่มหายประมาณ 20 ปีที่แล้ว จากนั้นข้าวเบาเริ่มเข้ามา ก็มี มาแย่ง กับ ชูญ่ง กับ สีแดเมระะ ชูญ่งกับ มาแย่ง จะหนักกว่า” (.....)

11. “ไม่เคยไปปรับจ้างดำนา แต่ว่าปลูกยางชนิดหน้อยที่ข้างวัด กลัวว่าพอเวลาแก่ ดำนาแล้วจะเหนื่อย แต่ว่าก็ยังเหลือไว้กิน ทำตลอด เริ่มปลูกยางเมื่อ 4 ปีที่แล้ว ซื้อพันธุ์ยางตามตลาดนัดบ้านกลาง คนที่มาขายแถว ปูลามาวอ ดันยางเพิ่งเข้ามาเริ่มขาย เมื่อ 4 ปีที่แล้ว ไม่มีคนมาสอนวิธีการปลูก วิธีการดาในการปลูก แต่ว่าคนขายบอกเหมือนกันวิธีการชนิดหน้อย เคยไปดูของญาติที่เคยปลูก เคยสนใจที่จะปลูก ญาติแถว บ้านนังสตา สะบ้าย้อย ไปดูเขาปลูก สมัยก่อนนั้นยางราคาแพง พันธุ์ก็ซื้อมาแพง ตอนนั้นประมาณ 20 บาท ต่อต้น รู้ว่าปลูกแล้วต้องรออีก 7-8 ปี ถึงจะกรีดได้ ปลูกประมาณ 1,000 ต้น” (.....)

12. “อาชีพที่เห็นชัดเจนที่สุด หนูคิดว่า กริดยาง เพราะ ไม่รู้จะไปทำอะไร ถ้าเรียนจบปริญญาตรี ถ้ามีงานทำอื่นก็จะทำ ปีนี้ไม่ได้กิน เพราะน้ำท่วมหมด ได้เก็บแค่ 2-3 กระสอบ ไม่พอกินแหละ ก็ไปหาที่อื่น ปีก่อนได้มาก ปีนี้มันไปกับน้ำหมด ที่ผ่านมาได้แหละ ได้ 20 กระสอบ ไม่เคยมีข้าวขาดเราไปสี่ข้าวเอง”

13. “วัดบ้านกลางอยู่หมู่ 5 วัดก็ต้องมาก่อน ไทยพุทธไม่มี วัดนี้จะใหญ่กว่าวัดศรี เมื่อก่อนคนอิสลามชอบเข้าวัดกับคนไทยพุทธ สมัยนี้ไม่เข้าแล้ว ตอนนี่ไปเมกกะ แต่ก่อนไปดูหนังใน

วัด เมื่อ 15 ปีที่แล้ว มีหนังตะลุง คนมาเล่นในวัด คนแถววัดศรีมาเล่นที่นี่ เพราะวัดนี้ใหญ่ที่
ไหนๆ ก็มาที่วัดนี้ วันก่อนจัดที่ปะนาละ ที่วัดกลางมีฉกมวย ปีที่แล้วมาจัด วัดศรีมาจัด แต่ปีนี้
ไม่มีมีงานชักพระ คีนี่ วันนี้ ก็มีแล้ว มีดนตรี เขาเดินรำ เด็กๆเราไปดู คนมุสลิมก็ไปดู แต่
ตอนนี้เราไม่ไปแล้ว เพราะบาป พอเรามีความรู้ เราก็หยุด แล้วเราก็ไปมัสยิด เริ่มหยุดเมื่อไป
20 ปีแล้ว ตอนนี้จะอายุ 47 ปี ตอนอายุ 35 ไม่เข้าวัด กะหยุดเข้าในวัด อายุ 15 ปี ตอนที่จบ ป.6
ไปต่อศาสนา ก็หยุดเลยพอเราเรียน เราคิดว่าแต่ก่อนเราเข้าไปทำไมในวัด มันบาป เรารู้สึกผิด
ตอนเด็กๆ เราเข้าไปเราไม่รู้แต่ผู้ใหญ่ก็เข้าไป เราอายุก็มากแล้ว งานวัดหมดครั้งท้ายตอนที่
กะอายุ 25 ปี ตอนที่กะหยุดเข้าวัดงานวัดก็ยังมียู่ กะออกเรียนประถม กะก็ไปเรียนต่อที่
ปอนะ พอไปเรียนต่อที่ปอนะ ก็ไม่ไปงานวัดแล้ว หลังจากเรียนปอนะกะก็อยู่ปอนะ”
(.....)

14. “เมื่อก่อน สมัยที่อายุ 12 ปี เวลาน้ำท่วมช่วงธันวาคม ก็จะแข่งเรือกัน โดยคนที่แข่งเรือก็จะอยู่
แถวๆนั้น วัดบ้านนอก วัดกลาง วัดยาโนไท วัดมิ่งสาราม(ตำบลคอกกระบือ) มาจากหลาย
ตำบล ได้แก่ บ้านนอก คอกกระบือ ท่าข้าม โดยวัดบ้านนอกจะเป็นเจ้าภาพ โดยจะตีฆ้องไป
ตามลำคลองก็จะเป็นสัญญาณว่าใกล้ถึงวันที่จะแข่งเรือแล้ว คนริเริ่มการแข่งขันเรือเป็นชาวไทย
พุทธ เพราะในทุกวัดก็จะมีเรืออยู่ประจำวัน เพราะชาวบ้านไปเก็บเรือที่วัด ที่ไว้แข่งเรือ (กา
แล) เป็นบริเวณนา ตรงกลางเป็นแอ่งลึก ดำไม้ได้ ก็เอาไม้แข่งเรือ กว้างประมาณ 4 เมตร ซึ่งจะ
ต่อกับสายคลอง แล้วก็จะมีคนมาขายของจากสายบุรีมาขายของ (เกลือ ไข่เล็กๆ ขนมน หนู
หมากพลู ปลาเค็ม) คนในหมู่บ้านไม่ได้มาขาย จะแข่งเรือกันวันเดียว แต่จะซ้อมกันก่อนแข่ง
ประมาณอาทิตย์หนึ่ง” (.....)

สำหรับวงจรชีวิตการทำงานในอดีตและการเปลี่ยนแปลงไปจนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยพบว่า หญิง
ชราอายุ 90 ปีท่านหนึ่ง สามารถสะท้อนภาพได้ชัดเจนผ่านคำบอกเล่าต่อไปนี้

15. “เมะทำนามาตลอด เมะทำนาครั้งแรก อายุ 15 ปี ตอนที่อายุ 15 นั้น ไปทำนาเพราะแม่พาไป
ตอนที่นาใหม่ๆ เริ่มหัดหว่านกล้าก่อน แล้วเก็บ ตอนนั้นพันธุ์ข้าว บูแมบารูส (ชื่อพันธุ์ข้าว) เป็น
ข้าวหนัก อาเนาะอีแกบากา ปาดิก็อะเซ (ชื่อพันธุ์ข้าว) อันนี้เป็นข้าวหนัก ข้าวเบา อีแตแมเราะ ปูจ
(ชื่อพันธุ์ข้าว) ตอนที่เมะสาวกนิยปลูกข้าวหนัก เพราะเก็บไว้หลายปีได้ คนที่ชอบปลูกสมัยก่อน
มีตานะอีแก ก็อะเซ

สมัยตอนที่เมะอายุ 15 นั้น เวลาปลูกข้าว เดือนเก้า เดือนสิบ ของไทยที่เริ่มปลูก เดือนก้านั้น
สมัยก่อนนั้นเขาขุดก่อน แล้วก็หว่าน หว่านเดือนสิบ เดือนแปดขุด เดือนเก้าหว่าน จะทิ้งไว้หนึ่ง
เดือน จากนั้นไถ บางครั้งหว่านด้วยไถด้วย ไถกับวัวตอนนั้น มีวัวอยู่ 2 ตัว ทำนา 4-6 ไร่ ตอนนั้น
ได้ไร่ละประมาณ 400-500 กรัม แต่ก่อนเป็นกรัม เก็บกับเกละ มุสลิมก็เก็บกับเกละ มาเริ่มเกี่ยว

เมื่อไม่กี่ปีนี่เอง คนที่ไปมาเลย์ บอกว่าให้เที่ยว รุ่นเมื่อนั้นคนไปก็เยอะไม่ค่อยมาก ตอนที่เบเซ อายุ 10 ปี เบเซไปแล้ว ตอนนั้นไปเที่ยวอย่างเดียว ไม่ดำ ไปเที่ยวนั้นไปเก่งที่มาเลย์

ตอนที่ไปมาเลย์นั้นสมัยนั้นเดินไปโนมาเลย์ พอเดือนเก้าสิบ ก็จะไปมาเลย์ รู้แหละคนที่เคยไปมา บอก หรือไม่ก็คนมาเลย์มาหาคนที่นี้ ไปครั้งแรกนั้นอายุ 18 ปี ตอนนั้นแต่งงานแล้ว แต่งงานตอน อายุ 13 ปี หุคไปมาเลย์ตอนอายุ เมาะไป 3-4 ครั้งก็ไม่ไปแล้ว พอได้ลูกเมาะไม่ไปแล้วจากนั้นก็ ทำน้ำตาล

ข้าวที่เก็บได้เมื่อก่อนนั้นเหลือกินก็ขาย แต่ก่อนไปขายแถวปะนาระ ที่คนเขาไม่ทำกัน แถวมะ รวด ตอนที่ไปมาเลย์นั้นได้เงินประมาณ ไร่กว่าได้ประมาณ 4-5 ริงกิต ไร่ของบ้านเรานั้น 400 ตารางวาต่อไร่ ส่วนที่มาเลย์นั้น 484 ตารางวาต่อไร่ ที่มาเลย์นั้น ได้ประมาณ 40-50 บาทต่อไร่ ตอนนั้นเงินที่ได้เอามาทำ เลี้ยงลูก นอกจากได้เงินไปทำที่มาเลย์ ก็ได้เงินที่ขายข้าวสารส่วนตลาดคา โหนดนั้น

หลังจากที่เลิกไปมาเลย์ ก็มาทำตาลโตนด ขายข้าวสารนั้นแหละ คนขายไม่ค่อยมาก ประมาณ 3-4 คน คนอื่นนั้นเขาเหลือกินไว้ขาย แต่ 3-4 คนนี้ เขามีนาเยอะ ประมาณ 14-15 ไร่ เขาเสียกันแล้ว แม่ ของแม่เขา ขนาดลูกก็พูดไม่รู้เรื่องแล้ว หลานเขาไม่ยอมทำ ที่นาเขาร้างเยอะ ร้างเพราะไม่มีคนทำ เมื่อก่อนนาก็เยอะ เมาะเดะนั้นก็ไม่เคยลงนา คนขายข้าวสารจะรวยในสมัยก่อน สมัยนี้คนเหล่านั้น จะกินยังไม่มียเลย คนรวยสมัยนี้คือตัดขาย แต่ตอนนี้มือเตอร์ไซค์ยังไม่มีผ่อนเลย ถ้าไม่มีงานทำ อาจจะลงนา

ตอนที่เมาะอายุ 15 ปีนั้น ปัญหาทำนา ก็กลัวน้ำท่วมอย่างเดียว ท่วมประมาณเป็นเดือน นาก็เฝ้าเสีย หมด เพราะทั้งเดือน บางทีก็มียอด หน่อ ออกมา ก่อนหน้านั้นน้ำท่วม ตอนที่ดำเรียบร้อยแล้ว พอ ท่วมแล้ว กินข้าวจากเหลือที่ทำปีที่แล้ว ข้าวครึ่งหนึ่งเก็บได้ประมาณ 1 ปี จะเก็บ ทำครึ่งหนึ่ง ได้ 30-40 กระสอบ ประมาณ 4-5 ไร่ ของที่ได้ปีนี้จะเก็บไว้ก่อน ถ้าปีหน้าทำได้ ก็จะเอาของปีไว้ขาย จะขายข้าวเก่า ถ้าปีนี้น้ำท่วม ก็จะกินข้าวของปีก่อน เลือกพันธุ์ข้าวนั้น เลือกแบบที่สวย มันขึ้นดี ก็ จะเก็บเป็นกำๆ จะดูแบบดิงๆ แน่นๆ เน้นดิงๆ แน่นๆ ตอนที่จะไปหว่านก็เลือกตอนนั้น ไม่ได้เลือก เก็บไว้ ถ้าน้ำไม่ท่วมเมล็ดก็จะไม่แน่น แต่ถ้าท่วมมากเกินไป นาก็จะไม่ดี ต้องท่วมแบบปานกลาง เม็ดหาได้ตลอด พันธุ์ข้าวที่เมาะปลูกแต่ก่อน หายไปเพราะ เป็นข้าวหนัก คนไม่นิยมทำ คนจะ เปลี่ยนตลอด เริ่มหายประมาณ 20 ปีที่แล้ว จากนั้นข้าวเบาเริ่มเข้ามา ก็มี มาเฮ้ง กับ ฦนง กับ ฮีเต้ เมาะระ ฦนง กับ มาเฮ้ง จะหนักกว่า

วิธีการทำนา ที่เปลี่ยนวิธีการทำจากตรงนี้ มาถึงตรงนี้ ตอนที่เมาะอายุ 30 ปีแล้ว คนเขาไปที่ก็ ีอ เดาะ เมาะไปดูคนไปมาเลย์กันว่าทำกันแบบไหน ตั้งแต่อายุ 14-15 ปี ก็ประมาณ 15 ปี ที่เขามีการ เปลี่ยน รุ่นยาย (ของเมาะ) ยังไม่นิยมไปมาเลย์ รุ่นยายนั้นไปเก็บเกี่ยวข้าวอย่างด้วย พอรุ่นเมาะก็ ไปดำนาน เริ่มไปดำนาคอนอายุ ประมาณ 20 กว่า ปี ที่ไปเพราะที่บ้านไม่มีงานทำ และลูกก็เล็ก ให้ คนเลี้ยง หุคทำขนมก่อน เพราะไปค้าขายรายได้ดีกว่า ตอนนั้น 1 ไร่ ได้ประมาณ 25 บาทต่อไร่

ปัจจุบัน 1,500 บาท ต่อไร่ เมื่อก่อนขายขนมรวยที่สุด คนที่นี้แบบนี้แหละ พอมีงานทำที่มาเลย์ ก็หยุดไปดำนาก่อน เป็นช่วงๆ คนที่เริ่มไปรับจ้างดำนานในหมู่บ้าน ที่เปลี่ยนจากไปเก็บเกี่ยวอย่างเดียว แล้วมาเป็นดำนาคมนมาเลย์มาหาคนแถวนี้ให้ไปทำ คือคนมาเลย์ที่มาหาฉันเขารู้จักกับยายที่ไปเก็บข้าวก่อน แล้วมาบ้านยาย เพื่อหาคนค้าขาย แล้วชวนไปดำนาก่อน 1 เดือนเสร็จแล้วกลับ แล้วก็ทำงานต่อ ถ้าทันไปเก็บเกี่ยว ก็ไป ไป 1 เดือน แล้วกลับ

อีเตแมเราะ คนนิยมปลูกข้าวบาเปลี่ยนจากทำข้าวหนักเป็นทำข้าวเบา เพราะปีหนึ่งทำได้ สองครั้ง เพราะมันเร็ว เพิ่งได้มาทำสองปีครั้ง เมื่อ 10 ปีที่แล้ว แต่เมื่อก่อนไม่เคยทำ 2 ปีครั้ง ตอนนั้นเมะหยุดพอดี ที่ทำข้าวรุ่นแรกสองปีครั้ง เมะไม่ได้ทำนา 10 ปีกว่า ตอนที่ทำครั้งเดียวเมะทัน อยู่บ้านเลขที่ 49 ทำนาสองครั้งนั้นเกษตรมาบอก”

นอกเหนือจากกลุ่มต่างๆ ที่กล่าวไปแล้วนั้น พบว่า ยังมีอีกกลุ่มคนหนึ่งยึดโยงกับกระบวนความสัมพันธ์ในชุมชนกับการทำนาปนาละ กลุ่มคนดังกล่าวได้แก่ กลุ่มนักวิชาการ องค์กรพัฒนาสังคมประเภทไม่แสวงกำไร (NGOs) และภาคประชาสังคม (Civil Society) ซึ่งมีลักษณะเฉพาะคือเป็นกลุ่มคนที่มาจากภายนอกชุมชน (External Party) จากคำบอกเล่า พบว่า คนกลุ่มนี้มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมศักยภาพชุมชนผ่านการสนับสนุนการรวมกลุ่มทำปุ๋ยหมักชีวภาพที่หมู่ 5 ตำบลบ้านกลาง อำเภอปนาละ โดยปัจจุบัน แกนนำที่ทำปุ๋ยหมักนี้ ประสบความสำเร็จด้านการยอมรับจากภายในชุมชน ดังเห็นได้จากการได้รับประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อ

นอกจากนั้น กลุ่มบุคคลเหล่านี้ เคยมีบทบาทในการจัดการเจรจาไกล่เกลี่ยกรณีปัญหาการจัดการน้ำระหว่างหน่วยงานภาครัฐและประชาชน อย่างไรก็ตาม ประเด็นการจัดการปัญหาความขัดแย้งนี้ จำเป็นต้องมีการค้นคว้าเพิ่มเติมในเชิงลึกต่อไปเพื่อวิเคราะห์แนวทางแก้ปัญหาดังกล่าว

4.1.2 ระบบอาชีพในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการอาชีพทำนา

เมื่อถอยมองในภาพกว้าง พบว่า วงจรความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่เกี่ยวข้องใน ระบบการผลิต การบริโภค การกระจายสินค้าข้าวในพื้นที่ตำบลบ้านกลาง ไม่ได้เกี่ยวข้องกับอาชีพทำเพียงอาชีพเดียว แต่ยังเกี่ยวพันกับกลุ่มคนหลากหลายกลุ่ม ทั้งกลุ่มอาชีพ ได้แก่ อาชีพค้าขายทั้งขายผักผลไม้ ขายขนมและขายน้ำชา อาชีพทำสวนยาง อาชีพปลูกผัก ปลูกมัน หาลา อาชีพ อาชีพรับจ้าง ทั้งรับจ้างทำนาที่ประเทศมาเลเซีย รับจ้างทำงานในโรงงานจังหวัดปัตตานี รับจ้างกรีดยาง อาชีพรับราชการ ซึ่งหมายถึง องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) เกษตรตำบลปนาละ ผู้ใหญ่บ้าน นอกจากนั้น ยังมีกลุ่มคนที่สนใจทดลองทำปุ๋ยหมักชีวภาพ กลุ่มนักเรียน-นักศึกษา กลุ่มคนชรา กลุ่มนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนประเภทไม่แสวงผลกำไร (NGOs) ภาคประชาสังคม และ

สถานที่ด้านศาสนาสถาน คือ วัด โดยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมด ล้วนมีชุดความคิด (Thoughts) ต่อการทำงานแตกต่างกัน

หากแบ่งกลุ่มคนด้วยกลุ่มอาชีพ พบว่า สามารถแบ่งกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กับการทำนาได้ 4 กลุ่ม คือ กลุ่มประกอบอาชีพเกษตรกร กลุ่มประกอบอาชีพรับจ้าง กลุ่มประกอบอาชีพค้าขาย และกลุ่มวัยพึ่งพิง โดยแต่ละอาชีพจะมีรายละเอียดของการใช้ชีวิตดังต่อไปนี้

1) กลุ่มอาชีพเกษตรกร กลุ่มนี้จะแบ่งเป็น 2 กลุ่มย่อย คือ

1.1) กลุ่มทำเกษตรเพื่อการยังชีพ เช่น อาชีพปลูกถั่ว ปลูกมัน ปลูกผัก ปลูกปลา

1.2) กลุ่มทำเกษตรเพื่อเป็นรายได้หลักของครัวเรือน โดยกลุ่มหลังจะเป็นผู้ปลูกสวนยาง และปลูกข้าวเฉพาะบางหลัง โดยจากกลุ่มตัวอย่างที่สัมภาษณ์ พบว่า ผู้ปลูกข้าวสำหรับการค้าขาย คือบ้านที่มีอาชีพหลักเป็นผู้ค้าขายอยู่ก่อนแล้ว

2) กลุ่มอาชีพรับจ้าง สามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มย่อย คือ

2.1) กลุ่มอาชีพรับจ้างในหมู่บ้าน ได้แก่ การรับจ้างทำนา การรับจ้างขึ้นต้นตาล

2.2) กลุ่มอาชีพอาชีพรับจ้างนอกหมู่บ้าน ได้แก่ รับจ้างทำโรงงานในปัตตานี รับจ้างตัดยางในจังหวัดยะลาและนราธิวาส รับจ้างทำนาและเป็นลูกจ้างร้านอาหารที่มาเลเซีย

3) กลุ่มอาชีพค้าขาย สามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มย่อย คือ

3.1) กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าที่ผลิตและขายสินค้าเอง ได้แก่ คนขายน้ำชา คนขายขนม คนขายข้าว ขายน้ำตาล

3.2) กลุ่มพ่อค้าคนกลาง ได้แก่ คนขายน้ำตาลตโนด โดยคนขายน้ำตาลตโนด จะรับซื้อน้ำตาลจากคนในหมู่บ้านไปขายนอกหมู่บ้าน คนขายแดงโม จะรับซื้อแดงโมจากต่างจังหวัดมาขายที่ตลาดนัดในหมู่บ้าน และคนที่ติดต่อเป็นนายหน้าหาแรงงานไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน

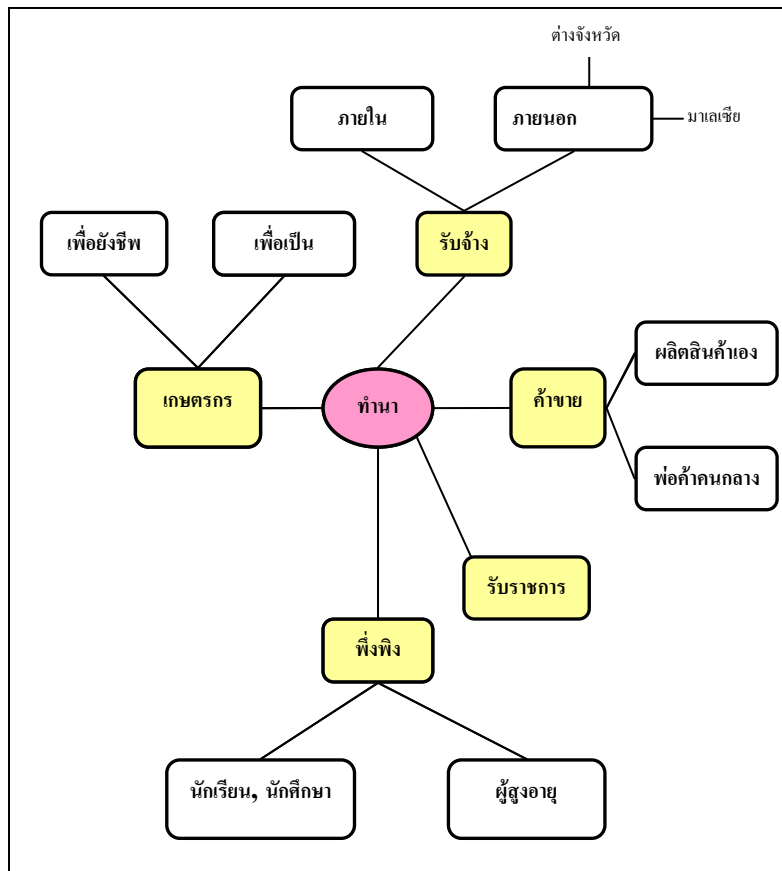
4) กลุ่มวัยพึ่งพิง สามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มย่อย คือ

4.1) กลุ่มนักเรียนนักศึกษา

4.2) กลุ่มผู้สูงอายุ

จากกลุ่มอาชีพข้างต้นสามารถอธิบายผ่านแผนภาพระบบความสัมพันธ์เชิงอาชีพ
ดังนี้

รูปที่ 5 แผนภาพความสัมพันธ์ด้านอาชีพในชุมชนที่เกี่ยวข้องการอาชีพทำนา

จะเห็นได้ว่า อาชีพทำนามีความสัมพันธ์โดยตรงกับอาชีพเกษตรกร กลุ่มรับจ้าง กลุ่มค้าขาย กลุ่มรับราชการ และกลุ่มพึ่งพิง โดยบทบาทของแต่ละกลุ่มอาชีพจะส่งผลกระทบต่อการทำนามากน้อยแตกต่างกัน โดยเงื่อนไขที่นำไปสู่ความแตกต่างนั้น คือ แรงจูงใจ (Motivation)

เมื่อนำแรงจูงใจทั้งสามมาพิจารณาพร้อมกับนัยยะที่แฝงอยู่ในกลุ่มอาชีพ พบว่า กลุ่มเกษตรกรเพื่อยังชีพ และกลุ่มพึ่งพิงทั้งนักเรียนนักศึกษา มีแนวโน้มตกอยู่ภายใต้แรงจูงใจด้านปากท้อง ทั้งนี้เพราะกลุ่มดังกล่าวไม่มีทางเลือกอื่นในการให้ได้มาซึ่ง “ข้าว” หากมิใช่การปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือน อย่างไรก็ตาม แรงจูงใจของกลุ่มนักเรียนนักศึกษานี้จะแตกต่างจากกลุ่มเกษตรกรด้วยเกิดจากความกลัว (Fear factor) ต่ออนาคต ในขณะที่กลุ่มหลังเป็นความกลัวในปัจจุบัน

ส่วนกลุ่มอาชีพค้าขาย และอาชีพรับจ้าง มีแนวโน้มตกอยู่ภายใต้แรงจูงใจด้านเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพราะเป็นกลุ่มคนที่พยายามสืบทอดอาชีพที่ “ทำเงิน” แก่ครอบครัว อีกทั้ง ยอมรับได้ง่ายกับอาชีพทางเลือกใหม่ อย่างรับจ้างทำงานในโรงงานที่ต่างจังหวัด และการพัฒนาการเกษตรที่นำไปสู่รายได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาแรงจูงใจด้านวัฒนธรรม พบว่า ทุกกลุ่ม ล้วนตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของแรงจูงใจประเภทดังกล่าว เพราะอย่างน้อยที่สุด การทำนา ยังเป็นทางเลือกที่ต้องเดิน

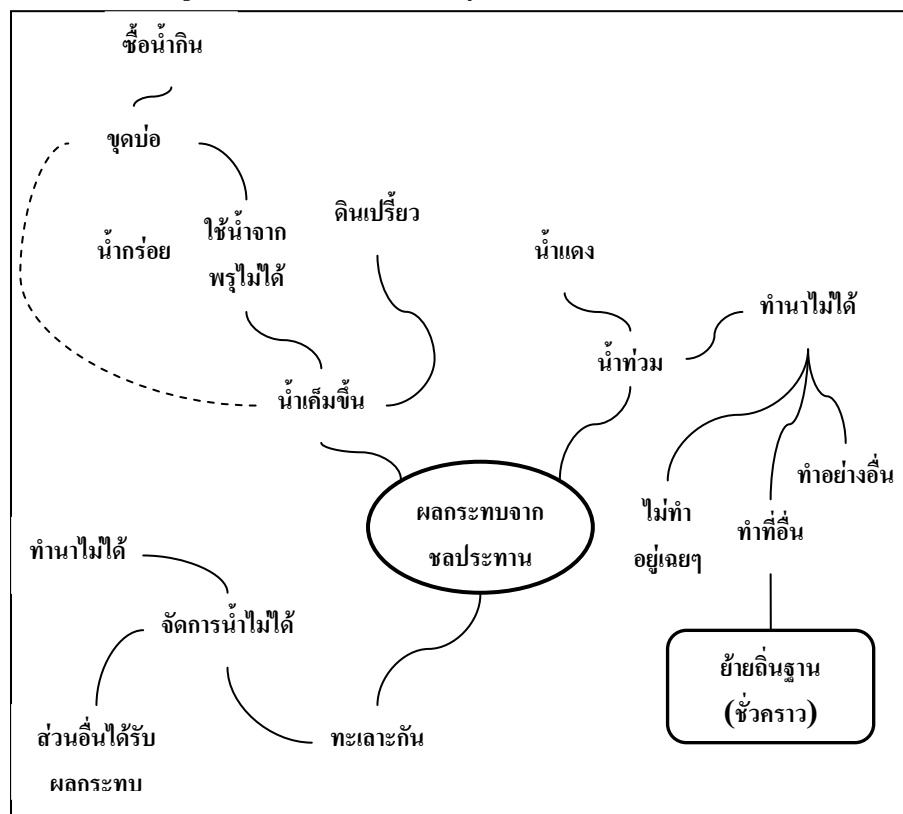
ควบคู่กับวิถีชีวิตในฐานะ “แหล่งปากท้อง” หรือ ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในมิติวัฒนธรรมชุมชน

ความมั่นคงทางอาหารในมิติวัฒนธรรมนี้ หมายถึง ภาวะความไม่มั่นใจในการยังชีพ จึงเป็นแรงผลักดันที่เพิ่มแรงให้แรงจูงใจด้านเศรษฐกิจทวีอำนาจมากขึ้น กล่าวคือ เมื่อเกิดภาวะขาดแคลน “ข้าว” ในครอบครัว เมื่อทำนาไม่สามารถทำนาได้ หรือทำนาแล้วไม่ได้ผลตามความต้องการบริโภคช่องทางอื่นเพื่อให้ได้มาซึ่งข้าว ย่อมเป็นการ “ซื้อหาด้วยเงินตรา” เช่นนี้เอง แรงจูงใจด้านปากท้องจึงเป็นปัจจัยเสริมแรงให้เปลี่ยนแปลงตนเองเพื่อการอยู่รอด และนั่นหมายถึง ผลกระทบด้านการเปลี่ยนแปลงอาชีพนั่นเอง

4.1.3 ระบบโลกทัศน์ชุมชนต่อปัญหานาร้าง

เมื่อผู้วิจัยมองหาโลกทัศน์ชุมชน (World View) ต่อปัญหานาร้าง พบว่า กลุ่มตัวอย่างมองภาพของปัญหาเฉพาะด้านผลเสียที่ตนได้รับจากผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อระบบนิเวศในชุมชน โดยมีการเชื่อมโยงการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเข้ากับการเกิดขึ้นของคลองชลประทาน ดังนั้น ต้นเหตุโดยตรงในโลกทัศน์ของชาวบ้านที่มีผลต่อการทำนาและความเดือดร้อนในการใช้ชีวิตคือ กรมชลประทาน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ กรมชลประทานได้ตกอยู่ในสถานภาพของ “เหยื่อ” (Victim) แต่เพียงผู้เดียว โดยมิได้เชื่อมโยงหรือมองหาผู้เกี่ยวข้องอื่นต่อไปนี้คือแผนภาพโลกทัศน์ที่ผู้วิจัยออกแบบขึ้นจากการสรุปภาพรวมที่ผู้วิจัยตีความได้จากการพูดคุยและสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง

รูปที่ 6 แผนภาพโลกทัศน์ชุมชนต่อปัญหาน้ำท่วม

จากโลกทัศน์ของชุมชนที่มีต่อปัญหาน้ำท่วม จะเห็นได้ว่า ชุมชนได้สรุปเชื่อมโยงในลักษณะเหตุและผลอันเป็นวิธีการคิดแบบเส้นตรง (Linear thinking) ว่า **เพราะชลประทานจึงทำให้ทำไม่ได้** อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาเส้นความสัมพันธ์พบว่า ไม่เพียงแต่ปัญหาเรื่องนาเท่านั้น ปัญหาอื่นๆทั้งด้านความเปลี่ยนแปลงของน้ำ เช่น น้ำกร่อย น้ำแดง น้ำท่วม การเปลี่ยนแปลงของดิน คือ ดินเปรี้ยว และปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน คือ การทะเลาะกัน ล้วนเป็นผลลัพธ์ด้านลบที่เชื่อมโยงกับชลประทานทั้งสิ้น

โลกทัศน์เช่นนี้ เป็นโลกทัศน์ที่ประจบและอันตรายอย่างยิ่งต่อการเกิดความเสี่ยงด้านความขัดแย้ง หากวิเคราะห์ในประเด็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง พบว่า การแบ่งพวกเขา และพวกเรา ได้ถูกกำหนดไว้ชัดเจน นั่นคือ **ฝ่ายหนึ่ง เป็นผู้เสียหายอันเกิดจากนาร้าง และอีกฝ่ายหนึ่ง คือ หน่วยงานที่รับผิดชอบชลประทาน** อย่างไรก็ตาม โลกทัศน์ที่กล่าวถึงในงานวิจัยชิ้นนี้ เป็นโลกทัศน์ของฝ่ายผู้เสียหายเพียงฝ่าย ดังนั้น สิ่งที่สงสัยต่อมา คือ **หน่วยงานชลประทานมีโลกทัศน์เช่นเดียวกับฝ่ายดังกล่าวหรือไม่?**

ความน่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการนาก่อนเหนือจากเกษตรอำเภอที่ถูกคาดหวังให้บริการ “ปุย” และ “พันธุ์ข้าว” แล้ว กลุ่มนักวิชาการ เอ็นจีโอ และภาคประชาสังคมยังมีส่วนเกี่ยวข้องในแง่บุคคลภายนอก (The

External party) ที่เข้าไปส่งเสริมศักยภาพเพื่อให้ชาวนาสามารถดำรงไว้ซึ่งวิถีการทำนาได้
นั้นจะส่งผลกระทบต่อวงจรความสัมพันธ์ในรูปที่ 7 อย่างไร? ประเด็นที่น่าศึกษาต่อไป

4.2 บริบทแวดล้อมระบบความสัมพันธ์ในชุมชน

ในหัวข้อบริบทแวดล้อมนี้ ผู้วิจัยจะอธิบายผ่านประเด็น 2 ประการ คือ 3.2.1 ประเด็นความอ่อนไหวของชุมชน (Sensitivity of Community) อันแสดงถึงจุดเปราะบางที่บุคคลที่สามเข้าไปแทรกแซงพึงตระหนัก และพึงระวัง ไม่แปรเปลี่ยนให้เป็นการกระทำซ้ำต่อปัญหาที่เกิดขึ้น และ 3.2.2 ศักยภาพชุมชน อันเป็นจุดแข็งของชุมชนที่ควรได้รับการส่งเสริมและพัฒนาต่อเพื่อเป็นภูมิคุ้มกันแก่ชุมชนต่อไป

4.2.1 ความอ่อนไหวของชุมชน (Sensitivity of Community)

จากคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูล พบว่า ความอ่อนไหวของชุมชน มี 3 ประเด็น คือ 1) สถานการณ์สามจังหวัด 2) ระบบชลประทาน และ 3) เรื่องที่สาม คือ อำนาจของผู้มีบารมีในท้องถิ่น จากพูดคุย พบว่า ประเด็นทั้งสามเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ให้ข้อมูลรู้สึกอึดอัด และไม่เต็มใจบอกเล่า ดังสะท้อนจากเหตุการณ์ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1

เมื่อผู้วิจัยสัมผัสขออนุญาตบันทึกเสียง ผู้ให้ข้อมูลจะปฏิเสธทันที

ตัวอย่างที่ 2

หากเห็นว่าผู้วิจัยต้องการจะบันทึกเสียงจะหยุดเล่าและเปลี่ยนประเด็นทันที

ตัวอย่างที่ 3

ปฏิเสธที่จะพูดถึงเรื่องดังกล่าวและเปลี่ยนเรื่องสนทนา

ตัวอย่างที่ 4

บอกเล่าในลักษณะดักเตือนผู้วิจัยว่า มีเบื้องหน้าเบื้องหลังที่ไม่สามารถบอกเล่าได้ แต่เต็มใจให้ความร่วมมือในการแก้ปัญหาภายใต้ข้อจำกัด ข้อจำกัดที่ได้รับการบอกเล่า ได้แก่ ปัญหาหาเสาพืด ปัญหาการคัดง้างระหว่างข้าวอานาเก่าและข้าวอานาใหม่ของการปกครองส่วนท้องถิ่น ภาวะความหวาดระแวงระหว่างไทยพุทธและไทยมุสลิม โดยในประเด็นหลังนี้ เกี่ยวข้องโดยตรงกับสถานการณ์สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ดังมีตัวอย่างการบอกเล่าที่สามารถบันทึกเสียงไว้ได้ดังนี้

“ผมเคยเป็นทหาร เคยไป คอมมิวนิสต์ ที่สะเดา ตอนนั้นมั่วไปหมด ลักยิง ตั้งแต่ ปี 47 กับ ปี 49 รุนทะกึน คนเคยคุ้นเคยกันตลอด เริ่มห่าง หาสาเหตุไม่เจอ พอเริ่มห่างต่างคนต่างระแวง เราก็ไม่กล้าไป เขาก็ไม่กล้ามา เหตุผลการชิงดี มันมีมือที่สาม ตอนนี้อายุ 71 ปี ยังไม่เคยมีการวาง เราก็ไม่รู้ว่าในใจว่าเป็นอย่างไร ความดีที่ว่าเราเคย

ทำอะไรด้วยกัน แต่ก็ยังมีความระแวงด้วยกันกลัวมือที่สาม มาแย่ง ระแวง ผมไม่กลัวแล้ว ไม่คิดจะย้ายแล้ว เราอยู่ด้วยกัน อยู่ด้วยความดี แบบปรียากัน” (.....)

สำหรับประเด็นระบบชลประทาน สะท้อนผ่านคำพูดดังต่อไปนี้

“จุดที่เป็นปัญหา (ให้ดูแผนที่) รอยต่อบ้านทุ่งท่าข้ามกับบ้านห้วยคลองที่ห้วยสะพาน ที่ส่งน้ำไปเขตยะหริ่ง ปัญหาน้ำรอยต่อที่นี้ เวลานั้นน้ำเต็มขึ้น มันจะหนุนไปเข้าในนาของชาวบ้าน ตอนแรกๆ ไม่มีน้ำเต็มหนุน พอเริ่มขุดคลองชลประทานมันก็มาแล้ว ไอ้ตอนแรกๆ ชาวบ้านได้ทำนา ประมาณ 2-3 ครั้ง หลังจากนั้น น้ำเต็มเข้าไปในนา ทำให้นาเสียหายหมดเลย แต่ละคนมีบ่อปลาอะไรก็เริ่มหนีไปมันไม่มีประตูกั้นน้ำ น้ำจึงหนุน ชลประทานนั้นมันถึงสายมะปริง เขตไปยะหริ่ง ถึงที่ห้วยสะพานมะปริง มีวัดด้วย แบบว่าชลประทานทำแล้ว ผลดี ผลเสียก็ไม่มารับรู้ ถ้าติดประตูกั้นน้ำตรงนี้เสีย พอเริ่มฤดูฝน น้ำเริ่มขึ้น ถ้ามีประตูเราก็ปิด เวลานั้นแห้งก็มีปัญหา น้ำในนาจะไหลเข้าในคลอง แล้วจะไหลออกอย่างไร ถ้ามีประตูก็มีปัญหาเหมือนกัน ต้องมีประตูที่เปิดปิดได้ เวลานั้นท่วมน้ำไปไม่ได้ เวลาแล้ง แห้งหมด เขาทำไม่สมดุล”

อย่างไรก็ตาม เมื่อย้อนกลับไปดูการบอกเล่าจากตัวอย่างที่ 9 หน้า 27 พบว่า การมีอยู่ของชลประทาน เป็นสิ่งที่ดีในความคิดของชุมชน

“ตอนนี้จะได้ข้าวมากกว่า เพราะตอนนี้ทำได้ 2 ครั้ง สมัยก่อนนั้นทำได้แค่ครั้งเดียว ทำได้ครั้งเดียวทั้งหมู่บ้านเลยเริ่มทำนาได้สองครั้ง ประมาณ 5-6 ปี เพราะมีชลประทานเข้ามา ชลประทานเข้ามา ชลประทานเริ่มสร้างประมาณ เมื่อ 10 ปี ที่แล้ว...สองครั้งมันต้องมากขึ้นอยู่แล้ว ก็รู้สึกว่าได้กำไร เพราะได้ทำสองครั้ง” (.....)

ส่วนความอ่อนไหวของชุมชนประเด็นสุดท้าย คือ **อำนาจของผู้มีบารมีในท้องถิ่น** จากการพูดคุยกับกลุ่มตัวอย่าง พบว่า การคั่งจางกันระหว่างกลุ่มอำนาจเก่าและอำนาจใหม่เป็นผลให้การเคลื่อนไหวด้านการพัฒนาและจัดการชุมชนถูกดำเนินภายใต้ข้อจำกัดของระบบพรรคพวก กล่าวคือ พรรคพวกของผู้มีบารมีคนเก่า กับพรรคพวกของผู้มีบารมีคนใหม่ การแตกแยกเป็นสองฝ่ายนี้ สะท้อนเห็นชัดเจนที่หมู่บ้าน 1 ใน 2 หมู่บ้านที่เป็นกลุ่มตัวอย่างผ่าน “ร้านน้ำชา” ในหมู่บ้านแห่งนั้น ร้านน้ำชา เป็นตัวแทนของความเป็นอิสระของอำนาจของแต่ละฝ่าย จากการพูดคุยพบว่า ผู้มีบารมีคนใหม่ ได้ใช้ร้านน้ำชาที่บ้านของตนเป็นศูนย์ประชุมประชาคมหมู่บ้าน โดยร้านน้ำชาเป็น

ร้านดั้งเดิมของชุมชน และเมื่อผู้บริโภคนิยมมากขึ้น ผู้บริโภคนเก่าได้สร้างร้านน้ำชาอีกแห่งหนึ่งที่บ้านของตนด้วย ซึ่งรองรับการพบปะสังสรรค์ของคนในชุมชนที่เห็นด้วยและสนับสนุนฝ่ายตน

อย่างไรก็ตาม ความอ่อนไหวดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยพบว่าชุมชนมีระบบจัดการเพื่อรับมือกับข้อจำกัดนี้ ด้วยการหา “คนกลาง” ที่ทั้งสองฝ่ายเคารพนับถือและยอมรับความคิดเห็น อันเป็นกลไกธรรมชาติทางวัฒนธรรมที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อการจัดการความสัมพันธ์

“แนวคิดในการทำงานที่ไม่เหมือนกัน เขาจะฟังใครกันบ้าง พอเวลาที่มีเรื่อง ฟังผู้ใหญ่ เวลามีปัญหาอะไร ก็จะไปหาพี่เชียร์ (นามสมมติ) ก่อนที่จะเป็น นั้นเขาประสานงานกับหมอฮา (นามสมมติ)” (.....)

4.2.2 ศักยภาพชุมชน (Community Potential)

จากการสำรวจแบบภาพกว้างพบว่า ชุมชนที่ศึกษามีต้นทุนทางสังคมอันเป็นศักยภาพของชุมชน 4 ประการคือ 1) วัฒนธรรมการรวมกลุ่ม 2) วัฒนธรรมการไกล่เกลี่ยโดยกลาง และ 3) วิสัยทัศน์ของระบบทุนนิยมในระดับที่สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจพอเพียง และ 4) การสนับสนุนจากบุคคลที่สาม (The External Party)

1) วัฒนธรรมการรวมกลุ่มตามธรรมชาติ

วัฒนธรรมนี้สะท้อนผ่านการรวมตัวกันทำกิจกรรมประเพณีของหมู่บ้านในอดีต แม้ปัจจุบัน การรวมกลุ่มดังกล่าวจะสูญหายไปจากระบบชุมชน แต่ความทรงจำยังคงมีอยู่ ผู้วิจัยจึงสงสัยว่า หากมีกระบวนการฟื้นฟูความทรงจำให้เป็นรูปธรรมอีกครั้ง ความเข้มแข็งของชุมชนจะเป็นอย่างไร? การพบปะสังสรรค์ที่ร้านน้ำชาเช่นกัน เป็น

2) วัฒนธรรมการไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง

ระบบการจัดการดังกล่าวเป็นอีกหนึ่งต้นทุนที่พบกรณีการเกิดปัญหาการคั่งค้างระหว่างกันของอำนาจเก่าและอำนาจใหม่ของผู้มีในท้องถิ่นดังกล่าวไว้ในความอ่อนไหวของชุมชน

3) วิสัยทัศน์ของระบบทุนนิยมในระดับที่ยังควบคุมความสมดุลกับระบบเศรษฐกิจพอเพียง

แม้แรงจูงใจด้านเศรษฐกิจเป็นเหตุปัจจัยอันเป็นผลจากการพัฒนาประเทศตามแนวคิดระบบทุนนิยมเป็นจะนำไปสู่การค้นหาอาชีพทางเลือกอื่นนอกจากการทำนา อย่างไรก็ตาม อาชีพทางเลือกเหล่านั้น ยังมีเหตุปัจจัยของการเกิดขึ้นในลักษณะเส้นทางเดียวในวงแคบ กล่าวคือ เป็นอาชีพที่มาจากการส่งเสริมตามนโยบายของรัฐบาลแทบทั้งสิ้น ชาวบ้านเป็นเพียงผู้รับ (Passive) ตามช่องทางการเข้าถึงของรัฐเท่านั้น ดังเห็นตัวอย่างกระแสความต้องการปลูกสวนยางพาราและการกว้านซื้อสวนยางที่จังหวัดนราธิวาส อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงแรงจูงใจด้านปากท้องและ

แรงจูงใจด้านวัฒนธรรม ความหมายของ “การทำนา” ยังคงผูกพันแน่นหนา กับ ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือน

4) การสนับสนุนจากบุคคลที่สาม (The External Party)

บุคคลที่สามที่พบจากงานวิจัยชิ้นนี้ หมายถึง บุคคลที่ได้อาศัยในชุมชน และไม่ได้เป็นผู้มีส่วนสัมพันธ์โดยตรงกับชุมชน แต่มีบทบาทเข้าไปเพื่อเติมเต็มหรือเสริมสร้างศักยภาพชุมชนด้วยความเต็มใจจากบุคคลที่สาม ซึ่งจากการสำรวจ พบว่า นักวิชาการ องค์กรพัฒนาสังคมประเภทไม่แสวงกำไร (NGOs) และภาคประชาสังคม (Civil Society) ได้ทำหน้าที่พัฒนาศักยภาพคนในชุมชน ผ่านการสนับสนุนการทำปุ๋ยหมัก เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การทำนาเป็น วิถีแห่งชีวิต อันกระทำสืบทอดกันมาตามธรรมชาติของวิถีชุมชน จุดตั้งต้นของการทำนา เกิดขึ้น “เพราะแม่พาไป” และ “ต่อไปก็จะปลูกเอง ไม่ซื้อ แม่ก็มี น้ำก็มี ถ้าแม่ไม่ทำ ก็ช่วยไปทำของพี่แหละ” แม้แต่กลุ่มคนที่เรียนหนังสือ ก็ยังมีอาจหลีกเลี่ยงวิถีการทำนาได้พ้น “แต่ก่อนหนูอยู่ปอเนาะ จากนั้นก็กลับมาช่วยแม่ทำนา พอปอเนาะปิด 3 วัน หรือ 1 อาทิตย์ ก็ช่วยแม่ จากนั้นก็ไปปอเนาะต่อ ไม่แน่นอน” นอกจากนั้น ความหมายของการทำนา ยังขยายกว้างถึง วัฒนธรรมประจำท้องถิ่น ดังสะท้อนผ่านคำพูดที่ว่า “มุสลิมก็เก็บกับแกละ มาเริ่มเกี่ยวเมื่อไม่กี่ปีนี่เอง คนที่ไปมาเลย์ บอกว่าให้เกี่ยว” วิวัฒนาการการทำนาของชุมชนที่เปลี่ยนจากการเก็บด้วยแกละ เป็น การเกี่ยว สะท้อนถึง รอยต่อทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจว่า อะไรคือแรงบันดาลใจหรือเหตุผลให้เปลี่ยนพฤติกรรม “เก็บเกี่ยวผลผลิต” เป็นเช่นนั้น แล้วการเกี่ยวข้าวมาจกที่ใด ทำไมมุสลิมจึงยอมเปลี่ยน? ความหมายทางเศรษฐกิจเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ซ่อนอยู่นาน แม้ว่า วิถีชุมชน คือ การทำนาเพื่อยังชีพ ดังสะท้อนผ่านคำพูดที่ว่า “ข้าวที่เก็บได้เมื่อก่อนนั้น เหลือกินก็ขาย แต่ก่อนไปขายแถวปะนาละ ที่คนเขาไม่ทำนากัน...นอกจากได้เงินไปทำที่มาเลย์ ก็ได้เงินที่ขายข้าวสาร” ด้วยเหตุนี้ความซับซ้อนของการทำนา จึงไม่ได้จำกัดเฉพาะที่ “ใครทำนา” แต่ยังสัมพันธ์กับ “ทำนาเพื่ออะไร”

ในส่วนของการแบ่งตามกลุ่มความสัมพันธ์ในชุมชน พบว่า กลุ่มที่สัมพันธ์กับการทำนา มีทั้งกลุ่มอาชีพ กลุ่มอายุ กลุ่มองค์กร และกลุ่มสถานที่

ความน่าสนใจอีกประการหนึ่งที่ลักษณะพิเศษของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับการทำนา คือ ประเด็นเรื่องเพศ (Gender) จากผลการศึกษาที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า เพศหญิงได้ถูกกำหนดให้สืบทอดหน้าที่ของต้นแบบ (Role Model) ของการทำนา และยังเป็นสิ่งชอบธรรมที่ “แม่” ต้องทำหน้าที่ทำนาเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน และบทบาทนี้จะถูกสืบทอดต่อหาก เด็กผู้หญิง เติบโตขึ้นเป็น “แม่” ในอนาคต แต่ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ว่า “ไม่มีแม่” และ “ไม่มีข้าว” บริโภคในครัวเรือน

“วัด” หรืออีกนัยหนึ่ง คือ สถาบันทางศาสนา ได้ถูกกล่าวถึงในบทบาทของ “ศูนย์รวมกิจกรรมประเพณีท้องถิ่น ประเพณีที่อยู่ในความทรงจำของชาวบ้านนี้ โดยเฉพาะ ประเพณีชนวนว และประเพณีการจัดมหรสพประจำปี ล้วนจัดขึ้นที่วัด โดยมีผู้เข้าร่วมทั้งชาวพุทธและมุสลิม

สำหรับบุคคลที่สาม (The External party) ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตการทำนาของชุมชนนี้ พบว่า นักวิชาการ องค์กรพัฒนาสังคมประเภทไม่แสวงกำไร (NGOs) และภาคประชาสังคม (Civil Society) เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ โดยกระทำการผ่านการ ส่งเสริมการทำปุ๋ยหมักและรับหน้าที่ในการเจรจาไกล่เกลี่ยเมื่อครั้งเกิดเหตุความขัดแย้งเรื่องการจัดการน้ำระหว่างประชาชนกับภาครัฐ อย่างไรก็ตาม ด้วยงานวิจัยชิ้นนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อหาจุดตั้งต้นของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องและแนวคิดจากชุมชนเป็นหลัก การมีส่วนร่วมของบุคคลที่สามนี้ จึงไม่ได้เป็นประเด็นที่ค้นหาความสำคัญอย่างละเอียด

เมื่อมองหาแรงจูงใจ พบว่า แรงจูงใจต่อการประกอบอาชีพของคนในชุมชน มี 3 ประการ คือ แรงจูงใจด้านปากท้อง แรงจูงใจด้านเศรษฐกิจ และแรงจูงใจด้านวัฒนธรรม

สำหรับความสัมพันธ์ของโลกทัศน์ของชุมชนกับปัญหานาร้าง พบว่า ชุมชนรับรู้เฉพาะปัญหาผลลัพธ์ด้านลบที่เกิดขึ้นในระบบนิเวศน์ชุมชนของตน โดยมีกรมชลประทาน เป็นสาเหตุของการเกิดผลลัพธ์นั้น

ด้านความอ่อนไหวของชุมชน (Sensitivity of Community) พบว่า มี 3 ประเด็น คือ 1) สถานการณ์สามจังหวัด 2) ระบบชลประทาน และ 3) เรื่องที่สาม คือ อำนาจของผู้มีบารมีในท้องถิ่น โดยความอ่อนไหวประการที่สามนั้น ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการอันสะท้อนผ่านการเจรจาไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง ส่วนศักยภาพชุมชนอื่นๆ พบว่ามีอีก 3 ประการ คือ วัฒนธรรมการรวมกลุ่ม วิสัยทัศน์ของระบบทุนนิยมในระดับที่สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจพอเพียง และ การสนับสนุนจากบุคคลที่สาม (The External Party)

ส่วนเรื่องสุดท้ายที่กล่าวถึงในบทนี้ คือ ศักยภาพของชุมชน (Community Potential) ซึ่งผู้วิจัยพบว่ามี 4 ประการคือ 1) วัฒนธรรมการรวมกลุ่ม 2) วัฒนธรรมการไกล่เกลี่ยโดยกลาง และ 3) วิสัยทัศน์ของระบบทุนนิยมในระดับที่สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจพอเพียง และ 4) การสนับสนุนจากบุคคลที่สาม (The External Party)

บทที่ 5

อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

ในบทที่ 3 ได้กล่าวถึงภาพรวมของระบบวิถีชุมชนกับการทำนาอันสะท้อนผ่านแผนภาพความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาในชุมชน โดยผู้วิจัยพบว่า ภายใต้ระบบความสัมพันธ์เครือข่ายใหญ่นั้น ได้มีการซ้อนทับของระบบย่อยด้านความสัมพันธ์ด้านอาชีพและระบบย่อยด้านโลกทัศน์ในชุมชนต่อปัญหานาร้าง แต่ละระบบย่อยนั้นถูกยึดโยงความสัมพันธ์ (Relationship) ผ่านผู้ที่เกี่ยวข้อง (Actor) และประเด็น (Issue) ที่เหมือนและแตกต่างกัน ประเด็นแรงจูงใจ (Motivation) เป็นความสัมพันธ์แฝงเร้นหนึ่งที่ค้นพบ นอกจากนั้นความอ่อนไหวของชุมชน (Sensitivity of Community) และศักยภาพของชุมชน (Community Potential) ยังเป็นบริบทแวดล้อมที่ส่งผลต่อระบบความสัมพันธ์ในชุมชน

สำหรับในบทนี้ จะเป็นการอภิปรายผลต่อไปว่า ระบบต่างๆ ที่ค้นพบนั้น มีความหมายใดซ่อนเร้นอยู่ และเมื่อระบบความหมายนั้นถูกกระทบ ระบบต่างๆ ได้รับผลอย่างไร จนก่อให้เกิดปัญหานาร้าง แล้วข้อจำกัดและศักยภาพชุมชนซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญในการจัดการปัญหาดังกล่าวมีอะไรบ้าง การอภิปรายในประเด็นดังกล่าว จะนำไปสู่การตอบโจทย์วิจัยที่ว่า ปัจจัยอะไรที่ทำให้เกิดนาร้าง และมีแนวทางเหมาะสมใดในการจัดการนาร้างภายใต้ข้อจำกัดของบริบทแวดล้อมภายในชุมชน

5.1 ระบบความหมายของ “การทำนา” ในโลกทัศน์ของชาวปानาละ

ในส่วนนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึง ระบบความหมายที่ค้นพบจากการวิเคราะห์โลกทัศน์ของผู้ให้ข้อมูล และอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบความหมายนั้น รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบความหมายที่นำไปสู่การสันตะเทือนของวงจรความสัมพันธ์เชิงระบบในชุมชน

5.1.1 การทำนา คือ ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จากการวิเคราะห์ระบบในบทที่ 4 นั้น ผู้วิจัยพบว่า เมื่อนำระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ระบบความสัมพันธ์ด้านอาชีพ ระบบโลกทัศน์ต่อปัญหานาร้าง และแรงจูงใจต่อการทำนา มาซ้อนทับ แล้วจัดหมวดหมู่เพื่อหาความหมายของการทำนาที่ซ่อนอยู่ พบว่า ‘การทำนา’ ในโลกทัศน์ของชาวปานาละ มีทั้งหมด 3 ความหมาย คือ

1) การทำนาคือวิถีแห่งชีวิต

วิถีชีวิตของชาวปานาละ คือการผูกพันกับ การทำนา ใน 3 มิติ คือ มิติแรก เป็นมิติทางกายภาพ (Physical Space) อันได้แก่ ที่นาซึ่งใช้เป็นพื้นที่ปลูกข้าว แหล่งทำมาหากินอื่นๆ และสถานที่กิจกรรมบันเทิงของชุมชน มิติที่สอง เป็นมิติทางจิตใจ (Mental Space) นั่นคือ ความผูกพันที่สืบทอดกันมาจนเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในชุมชน และมิติที่สาม เป็นมิติทางจิตสำนึก (Common sense) อันเป็นมิติร่วมของชุมชน คำว่า

จิตสำนึก (Common Sense) ในที่นี้ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดอันเป็นพรสวรรค์ตามธรรมชาติที่มนุษย์รับรู้ได้ โดยไม่ต้องผ่านการสั่งสอน การเรียนรู้ การศึกษา ตัวอย่างเช่น ความรัก ความโกรธ ความเศร้า เป็นต้น คุณสมบัติของจิตสำนึกนี้ จะนำไปสู่การยกระดับพื้นที่ทางจิตใจของชุมชนผ่านความผูกพันที่เหนียวแน่น นำไปสู่การสถาปนา ตัวตน (Identity) ของชุมชนนั้นๆ ซึ่งในงานวิจัยชิ้นนี้พบว่า ความรู้สึกกลัว (Fear Factor) ความรู้สึกต้องการการเติมเต็ม (Fulfilling) และความรู้สึกผูกพัน (Affection) เป็นปัจจัยสำคัญอันนำไปสู่การผูกจิตสำนึกกับการทำนา

2) การทำนา คือ วัฒนธรรมประจำถิ่น

สำหรับในชุมชนชาวปนาละนี้ พบว่า ตัวตนที่ถูกสถาปนาขึ้น ให้เป็นวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น สะท้อนผ่าน ค่านิยม ประเพณี และบรรทัดฐานทางสังคม ดังนี้

1.1) ค่านิยม (Value) อันได้แก่ การซื้อข้าวเป็นเรื่องร้ายแรงหรือความรู้สึกด้านลบของคนในชุมชน การอพยพย้ายถิ่นชั่วคราวเพื่อ “หาเงิน” และเพื่อการศึกษา เป็นเรื่องปกติของคนในวัยหนึ่ง การทำนาและการทำนํ้าตาลโคด เป็นสิ่งที่ทำต่อๆ กันมาจนเป็นความเคยชิน การ ฟังฟังขาวมาเลเซียเป็นเรื่องปกติของช่องทางหารายได้ ผู้หญิงและผู้ชายต่างมีหน้าที่เฉพาะในการจัดการนา วัยรุ่นที่มีการศึกษาไม่ชอบและไม่ต้องการทำนา ทั้งพร้อมเปิดรับอาชีพใหม่เป็นทางเลือกของชีวิต

1.2) ประเพณี (Tradition) อันได้แก่ การจัดประเพณีแข่งเรือ การแข่งขันวัวชน การรวมกลุ่มกันทำนา การทำทำบุญกินข้าวใหม่ การที่ถูกมีแม่เป็นต้นแบบในการสอนทำนา ทั้งหมดนี้ เป็นตัวตนที่ยึดโยงซ้อนทับอยู่กับวิถีการทำนาทั้งสิ้น

1.3) บรรทัดฐานทางสังคม (Norm) อันได้แก่ การจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนซึ่งหมายรวมปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการทำนาของตนจะถูกส่งต่อเพื่อให้ นายบ้าน หรือผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้จัดการในเบื้องต้น กรณีที่เกิดความขัดแย้งขึ้น กระบวนการเจรจาไกล่เกลี่ยโดยคนกลางเป็นกลไกธรรมชาติที่ทำหน้าที่จัดการปัญหาโดยอัตโนมัติ ผู้มีบารมีในท้องถิ่นมีอำนาจในการจัดการเรื่องปากท้องของชาวบ้าน

3) การทำนา คือ เศรษฐกิจชุมชน

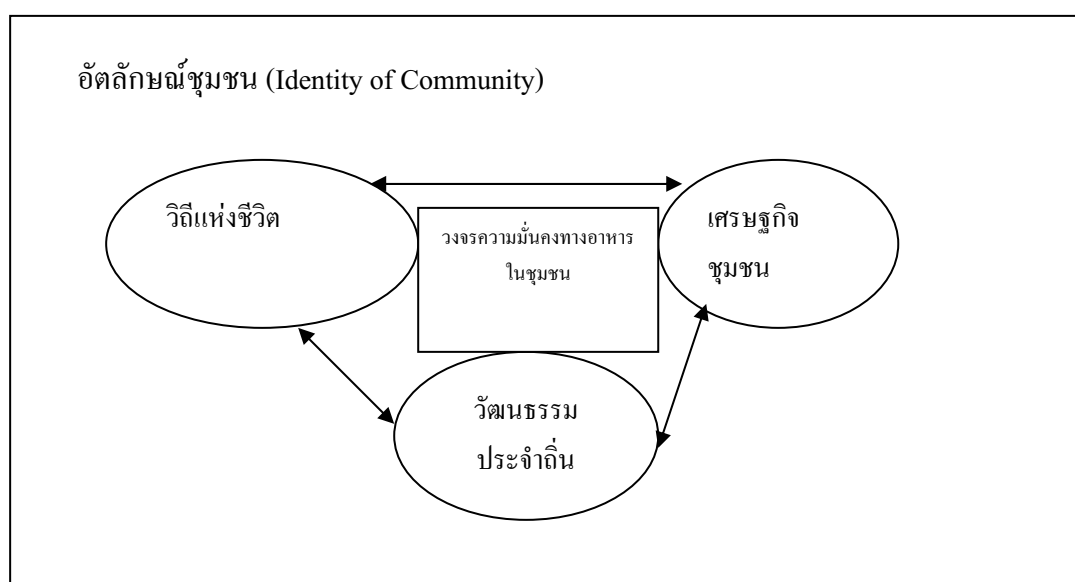
ความหมายด้านนี้ ถูกยึดโยงผ่าน ความสำคัญและบทบาทของ “เงินตรา” ที่ทำหน้าที่ในชุมชน จากข้อวิเคราะห์ในบทที่ 4 พบว่า ในชุมชนชาวปนาละ เงินตรา ดำรงบทบาท 2 สถานะ สถานะแรก คือ สิ่งแลกเปลี่ยนให้มาได้มาซึ่งสิ่งจำเป็นในการบริโภคครัวเรือน ส่วนสถานะที่สอง คือ สิ่งแลกเปลี่ยนที่มากมูลค่าอันนำมาซึ่งการยกระดับคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

สถานะทั้งสองเงินตรานี้ มีความแตกต่างกัน โดยสถานะแรก เงินตรา เป็นเพียงสิ่งที่จำเป็นต้องหาเพื่อการยังชีพและการอยู่รอด อันสะท้อนผ่าน การทำนาเพื่อหารายได้เข้าครอบครัว โดยไม่เกี่ยงว่า รายได้นั้นจะมากหรือน้อย เพียงมีช่องทางในการหารายได้ ช่องทางเหล่านั้นล้วนเป็นสิ่งดึงดูดให้ผู้ท้วงจากการทำนาพร้อมประกอบอาชีพทั้งสิ้น ตัวอย่างอาชีพที่นำมาซึ่งเงินตราสถานะนี้ เช่น การใช้เวลาว่างจากการทำนาที่ประเทศมาเลเซีย การขายนํ้าตาลโคด การขายข้าวที่เหลือจากการบริโภค เป็นต้น

ส่วนสถานที่สองนั้น เงินตรา ได้ถูกเพิ่มมูลค่าให้เพิ่มสูงขึ้นกว่าประเภทแรก เมื่อ เงินตรา ถูกผูกโยง กับ ความหมายของความรู้สึกร่วมกัน (Common Sense) กล่าวคือ เงินตรานำมาซึ่งความสะดวกสบายที่ไม่ต้องทำนา นำมาซึ่งการลงทุนปลูกสวนยางอันเป็นพืชเศรษฐกิจตามแนวคิดของนโยบายรัฐ และนำมาซึ่งการลงทุนทรัพย์สินในการกว้านซื้อสวนยางและที่ดินที่จังหวัดนราธิวาส ซึ่งทั้งหมดล้วนเป็น สิ่งสนองความต้องการ (Need) ตามระดับโลภะจริต (Greed) และ ความยึดมั่นในความเชื่อและหลักเกณฑ์ทางสังคม (Creed)

เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของความหมายที่อธิบายข้างต้นที่ชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยจึงอธิบายผ่านวงจรการเกื้อหนุนและการส่งผลกระทบต่อกันผ่านแผนภาพต่อไปนี้

รูปที่ 7 แผนภาพระบบความหมายของการทำนาในโลกทัศน์ของชาวปนาละ

ความหมายที่ซ่อนอยู่ในการทำนาของชาวปนาละนี้ มีความสัมพันธ์โดยส่งผลกระทบต่อกัน ลักษณะผลกระทบโดยตรงและไหลย้อนกลับ กล่าวคือ เมื่อกลุ่มความหมายใดกลุ่มหนึ่งเปลี่ยนแปลง กลุ่มความหมายที่เหลืออยู่ย่อมได้รับผลกระทบไปด้วย และส่งผลกระทบต่อเนื่องจนหาจุดสิ้นสุดไม่ได้ ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ ความสัมพันธ์เช่นนี้ เปรียบไปคล้ายกับสัมพันธ์ของระบบห่วงโซ่อาหารในระบบนิเวศวิทยา เพียงแต่เมื่อแปรเปลี่ยนห่วงโซ่อาหารให้เป็น วิธีการดำรงชีวิตของมนุษย์ ความสมดุลของระบบห่วงโซ่ได้กลายเป็น ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

องค์การอาหารโลกได้ให้ความหมายของความมั่นคงทางอาหาร (Food Security) ไว้ว่า

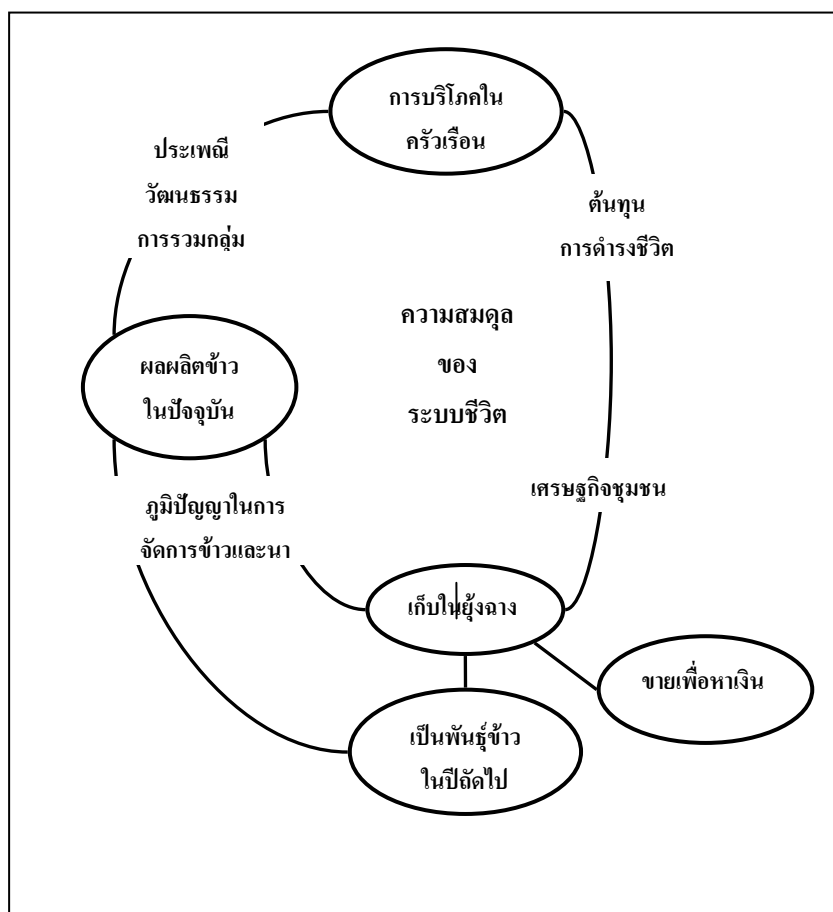
“การมีปริมาณอาหารสำหรับบริโภคภายในครอบครัว และชุมชน อย่างเพียงพอ ปลอดภัย และมีคุณภาพ ตลอดเวลาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งในความหมายนี้รวมถึงการมีระบบการจัดการ

ผลผลิตที่เกื้อหนุนต่อความยั่งยืน และความมั่นคงทางการผลิตทั้งที่ดิน น้ำ และทรัพยากร เพื่อการผลิตอื่นๆ และมีระบบการกระจายผลผลิต ที่เป็นธรรม และเหมาะสมทั้งในระดับครัวเรือน ชุมชน และประเทศ”

(<http://www.nidambe11.net/ekonomiz/2008q2/2008may14p3.htm>)

เมื่อค้นหาระบบย่อยที่ซ้อนทับในวงจรความมั่นคงทางอาหารในข้างต้น พบว่า ภูมิปัญญาในการจัดการผลผลิตข้าว เป็นตัวแทนกิจกรรมที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์เชิงระบบของวงจรความมั่นคงทางอาหารที่อธิบายไปข้างต้น ดังสรุปเป็นแผนภาพในรูปที่ 8 นี้

รูปที่ 8 แผนภาพวงจรความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

เมื่อนำ ระบบความหมาย ที่ค้นพบในรูปที่ 5 มาซ้อนทับบนเส้นความสัมพันธ์ของกิจกรรมการจัดการข้าว พบว่า กิจกรรมดังกล่าวมีนัยยะที่น่าสนใจแฝงอยู่ดังนี้

- ความหมายด้านวัฒนธรรม อันสะท้อนผ่านกิจกรรมด้านประเพณี วัฒนธรรม และการรวมกลุ่ม ซ้อนทับบนเส้นเชื่อมโยงระหว่างผลผลิตข้าวไปยังการบริโภคในครัวเรือน และ

สะท้อนผ่าน กิจกรรมภูมิปัญญาในการจัดการข้าวและนา ซ้อนทับบนเส้นเชื่อมโยงระหว่าง กิจกรรมการผลิต โดยตั้งต้นที่การนำพันธุ์ข้าวไปปลูก จนกระทั่งนำไปสู่การได้ผลผลิตในปี ปัจจุบัน นอกจากนั้น ผลผลิตข้าวในปีปัจจุบันยังหมายรวมถึง คลังข้าวเก่าที่เก็บในยุ้งฉางอีกด้วย รวม

- ความหมายด้านเศรษฐกิจ ได้ซ้อนทับบนเส้นเชื่อมโยงระหว่างกิจกรรมการบริโภคข้าวในครัวเรือนกับกิจกรรมการเก็บข้าวในยุ้งฉาง โดยสะท้อนผ่าน พฤติกรรมการบริโภคข้าวในครัวเรือนโดยให้คุณค่าแก่ข้าวดังกล่าวว่าเป็น ต้นทุนของชีวิต ไม่มีความจำเป็นต้องซื้อหา อันส่งผลต่อการลดบทบาทด้านมูลค่าของเงินตราต่อชุมชน อย่างไรก็ตาม การแบ่งข้าวในยุ้งฉางที่เหลือจากการกักตุนไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือน ไปขายเพื่อหาเงิน เป็นการเพิ่มความสำคัญด้านบทบาทของมูลค่าเงินตราอันเป็นแรงจูงใจเสริมในการดำรงชีวิตแบบวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน
- ความหมายด้านวิถีชีวิต กิจกรรมทั้งหมดที่เกิดขึ้นภายในวงจรความมั่นคงทางอาหารดังกล่าว ซ้อนทับอย่างแยกไม่ออกกับความหมายด้านวิถีชีวิตของชุมชน อันเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของชุมชนปนาละ

5.1.2 ความสัมพันธ์ของวงจรความสัมพันธเชิงระบบในชุมชน

ดังที่ผู้วิจัยได้อธิบายในข้างต้นแล้วว่า วงจรความมั่นคงทางอาหารในชุมชน ของชุมชนมิได้หมายถึง เรื่องของปากท้องเพียงอย่างเดียว แต่หมายรวมถึง สิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตที่ทำงานสอดรับร่วมกันอย่างเป็นระบบ โดยหากระบบใดระบบหนึ่งถูกรบกวนหรือเกิดการเปลี่ยนแปลง ย่อมส่งผลกระทบต่อระบบอื่นๆ เป็นลูกโซ่ โดยลูกโซ่ที่คล้องซ้อนทับร่วมกันเหล่านั้น เรียกว่า ลูกโซ่ความมั่นคงทางอาหาร

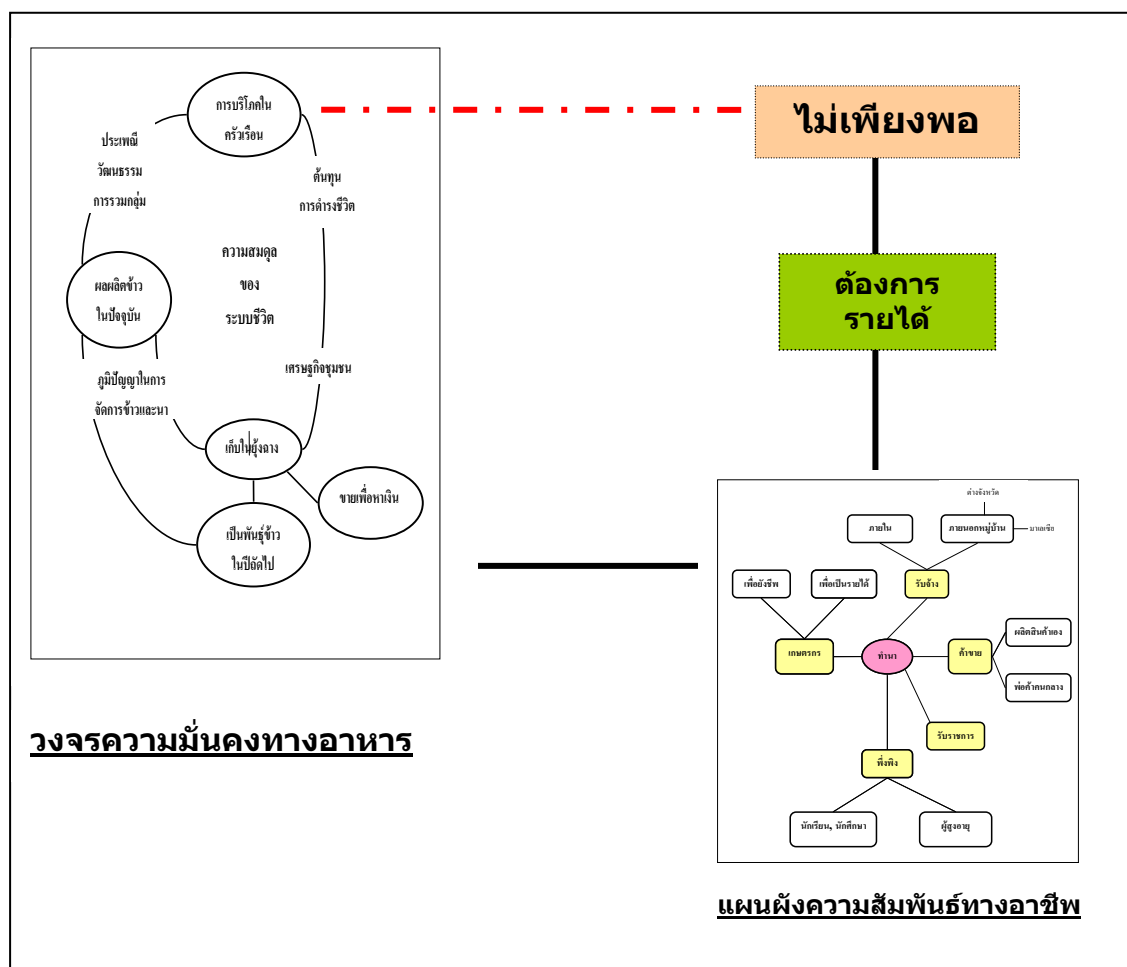
จากการวิจัยครั้งนี้ พบว่า วงจรความมั่นคงทางอาหารในชุมชนปนาละ อยู่ในระหว่างรอยต่อของ กระแสการชนกันของแนวคิดระบบทุนนิยมกับแนวคิดระบบเศรษฐกิจพอเพียง แต่ยังอยู่ในระดับที่สมดุลซึ่งกันและกัน ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า ปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความสั่นคลอนดังกล่าวคือ การทวีบทบาทของมูลค่าของเงินตรา

หากย้อนกลับไปดูรายละเอียดการอธิบายในข้อ 4.1.1 พบว่า บทบาทของเงินตราในชุมชนปนาละ มี 2 ระดับ คือ ระดับการอยู่รอดของชีวิตอันเป็นความต้องการทางร่างกาย ซึ่งอยู่ในเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานขั้นแรกของมนุษย์ตามทฤษฎีความต้องการของมนุษย์ของมาสโลว์ (Maslow) และระดับการยกระดับคุณภาพชีวิตให้สูงขึ้นอันเป็นความต้องการในขั้นสูงขึ้น¹ โดยอาจเป็นความต้องการเพื่อให้ได้มาซึ่งการสนองตอบในขั้นที่สอง สาม สี่ หรือห้า

¹ ตามแนวคิดของมาสโลว์ (Maslow) ความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์มีทั้งหมด 5 ขั้น ได้แก่ 1.ความต้องการทางร่างกาย (Physiological Needs) เช่น เช่น ความต้องการอาหาร อาศัย น้ำ และที่อยู่อาศัย 2.ความต้องการความปลอดภัย (Safety Needs) 3.ความต้องการทางสังคม (Social Needs) 4.ความต้องการเกียรติยศชื่อเสียง (Esteem Needs) และ 5.ความต้องการความสมหวังของชีวิต (Self-Actualization Needs) (<http://www.krirk.ac.th/education/article10.htm>)

เมื่อนำ ‘เงินตรา’ สวมทับเข้าไปในระบบ พบว่า บทบาทของเงินตราได้ถูกขับให้เด่นชัดและสำคัญยิ่งขึ้น เมื่อเชื่อมโยงกับระบบวงจรความมั่นคงทางอาหาร (รูปที่ 7) และ แผนผังความสัมพันธ์ทางอาชีพ (รูปที่ 5) ดังอธิบายตามแผนภาพในรูปที่ 9

รูปที่ 9 แผนภาพความกระทบกระทั่งอันความสัมพันธ์เชิงระบบของวิถีชุมชน

จากระบบข้างต้นจะเห็นได้ว่า ความไม่เพียงพอของข้าวสำหรับการบริโภคในครัวเรือน เป็นจุดตั้งต้นที่นำไปสู่ ความต้องการรายได้ อันเป็นเหตุปัจจัยที่ส่งผลให้ เงินตรา มีบทบาทเด่นชัดขึ้น ความต้องการรายได้ เป็น แรงขับ (drive) ในการนำไปสู่ การหาช่องทางให้ได้มาซึ่งเงินตรา ช่องทางการได้มาซึ่งตราจากระบบความสัมพันธ์ในชุมชน พบว่า ได้ถูกยึดโยงไว้เหนียวแน่นกับแผนผังความสัมพันธ์ทางอาชีพ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า เมื่อวงจรความมั่นคงทางอาหารในชุมชนถูกสั่นสะเทือนด้วย ความต้องการเงินตรา ย่อมส่งผลกระทบต่อระบบย่อยอื่นๆ ในชุมชนที่สัมพันธ์เชื่อมต่อกันไปด้วย

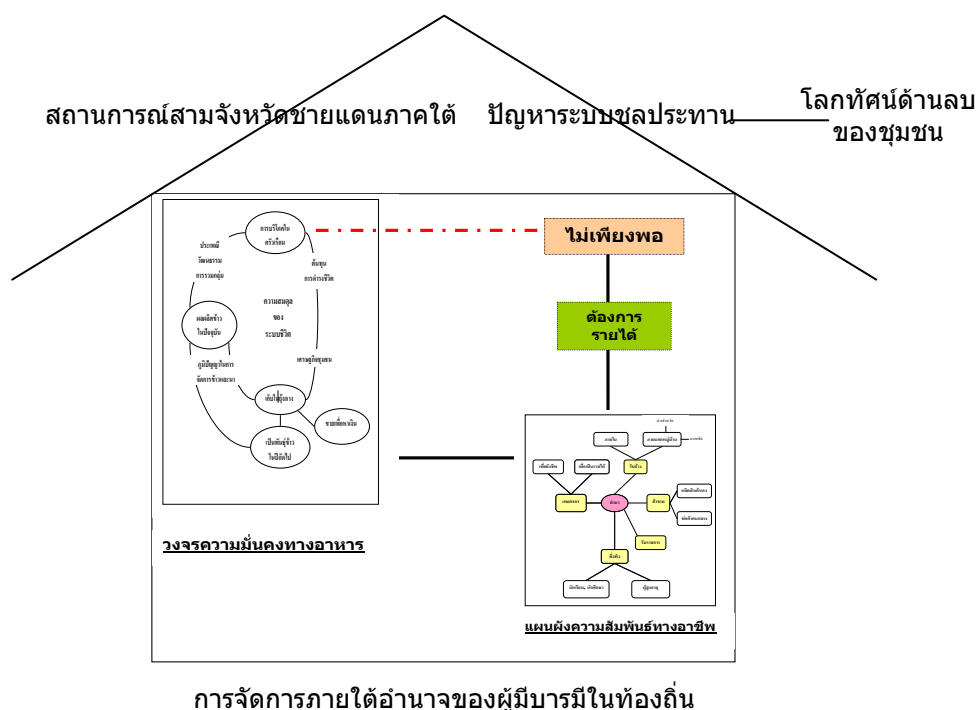
เมื่อนำการสันนิษฐานดังกล่าวไปซ้อนทับกับความหมายของการทำนาในโลกทัศน์ของชาวปนา
ระ จึงนำไปสู่การสันนิษฐานของกลุ่มความหมายทั้งสามกลุ่มด้วย คือ

- 1) การสันนิษฐานต่อความมั่นคงของวิถีชีวิต อันหมายถึง ผลกระทบต่อมิติทางกายภาพ (Physical Space) มิติทางจิตใจ (Mental Space) และมิติทางจิตสำนึก (Common sense) ของชุมชนด้วย
- 2) การสันนิษฐานต่อความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ อันหมายถึง ผลกระทบต่อความสำคัญของบทบาทเงินตราในชุมชน
- 3) การสันนิษฐานต่อความมั่นคงทางวิถีวัฒนธรรม อันหมายถึง ผลกระทบต่อค่านิยม ประเพณี และบรรทัดฐานทางสังคม ของชุมชน

5.2 ศักยภาพชุมชนในการรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบ

ดังกล่าวโดยละเอียดแล้วในบทที่ 4 ถึง ความอ่อนไหวของชุมชน (Sensitivity of Community) ที่เป็นข้อจำกัดที่พึงระวังในการจัดการชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการจัดการดังกล่าวมีการแทรกแซงจากบุคคลที่สาม (Third Party) ซึ่งเป็นผู้มาจากภายนอก (External Party) ซึ่งเมื่อผู้วิจัยนำภาวะอ่อนไหวในชุมชนซ้อนทับบนแผนภาพความสัมพันธ์ความกระทบกระเทือนเชิงระบบ พบว่า มีนัยยะทางความสัมพันธ์ดังสะท้อนผ่านแผนภาพต่อไปนี้

รูปที่ 10 แผนภาพความสัมพันธ์ทับซ้อนของปัญหาจากบริบทชุมชน
ต่อความกระทบกระเทือนเชิงระบบของวิถีชุมชน

จากรูปที่ 10 จะเห็นได้ว่า แผนภาพความกระทบกระทั่งความสัมพันธ์เชิงระบบของวิถีชุมชน ถูกกดทับภายใต้ความอ่อนไหวของสถานการณ์สามจังหวัดชายแดนภาคใต้และปัญหาระบบชลประทาน ยิ่งไปกว่านั้น โลกทัศน์ด้านลบต่อระบบชลประทานของชาวบ้านยังเป็นประเด็นที่ซ้อนอยู่กับปัญหาระบบชลประทานอีกด้วย ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า มีในประเด็นความอ่อนไหวด้านชลประทาน มีมิติของปัญหาทั้งโดยตัวระบบและโดยตัวความสัมพันธ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างชลประทานกับชุมชน ในส่วนการจัดการภายใต้อำนาจของผู้มีบารมีในท้องถิ่น ผู้วิจัยได้จัดให้เป็นประเด็นฐานรากของระบบชุมชน ทั้งนี้ เพราะการจัดการดังกล่าว เป็นส่วนหนึ่งของระบบวัฒนธรรมชุมชนที่สืบทอดกันมานานจนมิอาจปฏิเสธได้

5.3 สาเหตุการเกิดปัญหานาร้าง

จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงระบบในข้อ 4.1 และ 4.2 ข้างต้น ผู้วิจัย พบว่า เงื่อนไขสำคัญ (Condition) ที่นำไปสู่ผลกระทบต่อ “การทำนา” ของชาวปานาละ คือ ความสั่นสะเทือนของวงจรความสัมพันธ์เชิงระบบในชุมชน ทั้งนี้ เหตุปัจจัยที่นำไปสู่จุดเปลี่ยน (Turning Point) ดังกล่าว คือ

1) ระบบความหมายของการทำนาที่เปลี่ยนแปลง

ระบบความหมายของการทำนาที่เปลี่ยนแปลง หมายถึง ระบบความหมายทางด้านวิถีชีวิต ด้านเศรษฐกิจ และด้านวัฒนธรรม

2) ความสำคัญของบทบาทเงินตราในชุมชน

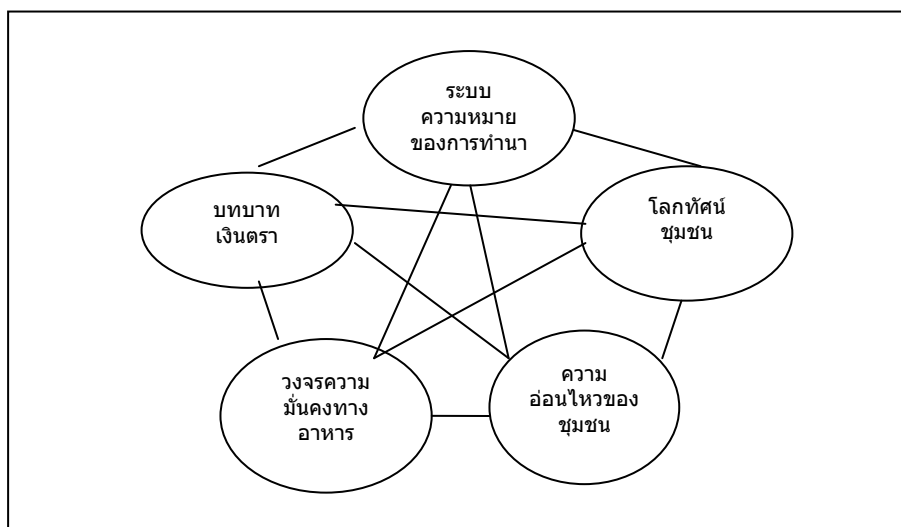
3) ความกระทบกระทั่งของวงจรความมั่นคงทาง

4) ภาวะซ้ำซ้อนของความอ่อนไหวในชุมชน ได้แก่ สถานการณ์สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โลกทัศน์ของชุมชนด้านลบต่อปัญหาระบบชลประทาน และการจัดการชุมชนภายใต้อำนาจของผู้มีบารมีในท้องถิ่น

5) โลกทัศน์ของชุมชนที่มีต่อปัญหานาร้าง

เงื่อนไขดังกล่าว เป็นเงื่อนไขที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม การทำนา ดังนั้น จึงเป็นที่น่าสนใจว่า สาเหตุของการเกิดปัญหานาร้าง ล้วนเป็นผลลัพธ์ของการเปลี่ยนแปลงไปของเงื่อนไขทั้ง 5 ข้อ อันมีปฏิสัมพันธ์กันเป็นลูกโซ่และส่งผลกระทบต่อระบบเป็นวงจร ดังอธิบายแผนภาพความสัมพันธ์ได้ดังรูปที่ 11 ในหน้าถัดไป

รูปที่ 11 แผนภาพวงจรผลกระทบบetweenของเงื่อนไขในการเกิดปัญหานาร้าง

5.4 ข้อเสนอแนะแนวทางการแก้ปัญหา

ดังที่ผู้วิจัยได้ระบุไว้ในบทที่ 2 และ 3 แล้วว่า การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจความสัมพันธ์ (Relationship) ของหน่วยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหานาร้างในภาพกว้างด้วยลักษณะมุมมองแบบเฮลิคอปเตอร์ กล่าวคือ ผู้วิจัยทำหน้าที่เป็นตาที่สาม (Third Eyes) เพื่อเขียนโครงร่างบริบทความขัดแย้งที่นอกเหนือไปจากความขัดแย้งและประเด็นปัญหาที่มองเห็นเพื่อเป็นคู่มือสำหรับการปฏิบัติการขั้นตอนต่อไป อันต้องการความมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Actor) ที่ค้นพบจากโครงร่างนั้น

จากผลการอภิปรายข้างต้นจะเห็นได้ว่า ปัญหานาร้างที่เกิดขึ้น ตกอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ในชุมชน อย่างไรก็ตาม ปัญหาดังกล่าว เป็นเพียงการวิเคราะห์ข้อมูลจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูล “ฝ่ายชาวบ้าน” เพียงกลุ่มเดียวในชุมชน ดังนั้น ผลการวิเคราะห์จึงเป็นเพียงการหาแนวทางของเค้าร่างเพื่อเป็นคู่มือในการค้นหาและเปรียบเทียบกับผู้กลุ่มอื่นๆ ที่ถูกยึดโยงในระบบในฐานะ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Actor) ซึ่งจากข้อค้นพบในการวิจัยครั้งนี้ ระบุว่า ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องประกอบด้วยคนหลายกลุ่ม ทั้งกลุ่มอายุ กลุ่มอาชีพ กลุ่มสถานที่ และกลุ่มองค์กร โดยแต่ละกลุ่มมีความซ้อนทับกันอยู่ภายใต้การยึดโยงของระบบต่างๆ ยิ่งไปกว่านั้น แต่ละกลุ่มต่างมีแรงจูงใจในการทำนาที่แตกต่างกันแปรตามภายใต้เงื่อนไขของการเกิดนาร้าง 5 เงื่อนไขข้างต้น

การแก้ปัญหานาร้าง จึงไม่ใช่เพียงการแก้ปัญหาตามเหตุปัจจัยที่ค้นพบ แต่ควรเป็นการแก้ปัญหาที่อยู่ภายใต้ ความระมัดระวังต่อความกระทบกระเทือนเชิงระบบในชุมชน ในอีกนัยยะหนึ่ง การแก้ปัญหานาร้าง จึงควรแก้ไขทั้งระบบความสัมพันธ์เพื่อนำไปสู่การป้องกันปัญหาฉับพลัน (Emergence) ที่พึงหลีกเลี่ยง

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปรากฏการณ์ความขัดแย้งที่อาจขยายใหญ่ขึ้น จนทำให้ความหมายของปัญหานาร้างถูกเคลื่อนย้ายไปเป็นปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับภาครัฐ

อย่างไรก็ตาม จากประวัติการจัดการชุมชนที่มีกลุ่มบุคคลภายนอกชุมชน (**External Party**) อย่าง **นักวิชาการ นักพัฒนาองค์กรเอกชนไม่แสวงหาผลกำไร และกลุ่มประชาสังคม** ได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมศักยภาพชุมชนผ่านการพัฒนาแกนนำทำปฎิบัติหมักชีวภาพและเคยรับบทบาทการเจรจาไกล่เกลี่ยเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาาร่วมกัน การจัดการดังกล่าว **ถือเป็นจุดแข็งที่ควรส่งเสริมให้มีการดำเนินการต่อ** เนื่องจาก จากผลการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนจะเห็นได้ว่า กิจกรรมดังกล่าวสอดคล้องกับศักยภาพดั้งเดิมของชุมชน คือ 1) วัฒนธรรมการรวมกลุ่มตามธรรมชาติ 2) วัฒนธรรมการไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง และ 3) วิสัยทัศน์ของระบบทุนนิยมในระดับที่ยังควบคุมความสมดุลกับระบบเศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มบุคคลภายนอกกลุ่มนี้ จึงเป็นเพียงกลุ่มที่เข้าไปส่งเสริมและดึงศักยภาพชุมชนออกมาเพื่อการจัดการปัญหาในชุมชน อย่างไรก็ตาม **ข้อพึงระวัง**ของการแทรกแซงจากบุคคลภายนอกดังกล่าว **คือ การเข้าไปปรับเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์ของชุมชน ภายใต้ ปัญหาอื่นๆ ที่ซ่อนทับอยู่นั้น เป็นการเสี่ยงต่อการเกิดปัญหาอื่นๆ ตามมาโดยมิได้ตั้งใจได้**

จากการที่ผู้วิจัยใช้วิธีการตั้งต้นทางความคิดผ่านการพูดคุยกับคนกลุ่มต่างๆ ก่อนจะกำหนดกลุ่มเป้าหมายเพื่อหาโลกทัศน์เกี่ยวกับปัญหานั้น ทำให้ผู้วิจัยมีข้อสังเกตประการหนึ่งว่า คนแต่ละกลุ่มมีแนวโน้มของการสร้างโลกทัศน์ต่อปัญหานาร้างแตกต่างกัน กล่าวคือ กลุ่มนักวิชาการ และกลุ่มนักพัฒนาฯ จะมุ่งเน้นการช่วยเหลือชาวบ้านผ่านการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ดังสะท้อนผ่าน การสอนทำปฎิบัติหมักชีวภาพ และการพยายามไกล่เกลี่ยความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ในส่วนของตัวแทนฝ่ายรัฐนั้น ผู้วิจัยได้มีโอกาสดำเนินการพูดคุยกับเจ้าหน้าที่ชลประทานท่านหนึ่ง จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์การอบรมสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “หลักสูตรการพัฒนาองค์กรผู้นำสู่ความเข้มแข็ง ประจำปี 2552” เมื่อวันที่ 24 มีนาคม 2552 ณ โรงแรมซีเอส จังหวัดปัตตานี พบว่า การเข้าไปสังเกตการณ์ในฐานะของนักวิชาการได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี และได้รับความร่วมมือในการให้ข้อมูล โดยสังเกตจากการต้อนรับจากหัวหน้าหน่วยงานดังกล่าวและเชิญให้เข้าร่วมรับประทานอาหารกลางวันเพื่อพูดคุยถึงสาเหตุการเข้าร่วมสังเกตการณ์ ทั้งๆ ที่ผู้วิจัยไม่ได้แจ้งล่วงหน้า และเข้าร่วมการสัมมนาล่าช้ากว่าพิธีการ อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางความต้อนรับที่ดีของเจ้าหน้าที่นั้น พบว่ามีความระแวงระวังตัวจากเจ้าหน้าที่ดังกล่าว โดยได้รับการบอกเล่าจากเจ้าหน้าที่ท่านนั้นว่า ภาครัฐยินดีให้ความร่วมมือในการช่วยเหลือราษฎร ทุกวันนี้พยายามช่วยเหลือให้มีการปล่อยน้ำอย่างทั่วถึง แต่ความเคลื่อนไหวของนักวิชาการบางท่านและนักพัฒนาฯ บางกลุ่ม เป็นความเคลื่อนไหวที่รุนแรงและนำไปสู่การสร้าง ความขัดแย้ง

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่า ผู้วิจัย อยู่ท่ามกลางกลุ่มคนที่มีทัศนะแตกต่างกันต่อปัญหานาร้างที่เกิดขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อต้องสนทนากับแต่ละกลุ่ม จะพบการโน้มน้าวใจของแต่ละกลุ่มเพื่อให้ผู้วิจัยเกิดความเข้าใจและเห็นใจฝ่ายตน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่นักจัดการความขัดแย้งต้องเผชิญ ดังนั้น **สิ่งที่พึงระวังอย่างยิ่งของผู้วิจัยหรือผู้ที่รับบทบาทบุคคลที่สาม (Third Party) ทั้งในปัจจุบันและอนาคต คือ การตกเป็นเครื่องมือของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งในการจัดการปัญหาตามวิธีของตน และในขณะเดียวกัน ผู้วิจัยจำเป็นต้องสร้างความไว้วางใจและความเชื่อมั่นต่อกลุ่มคนเหล่านั้นด้วย**

ประเด็นความไว้วางใจและความเชื่อมั่น เป็นประเด็นที่ส่งผลกระทบต่อการทำงานของนักวิจัยเป็นอย่างมาก เนื่องจาก ปัญหานาร้าง ถูกซ่อนทับและกระทำซ้ำด้วยปัญหาสังคมอื่นๆ อันได้แก่ สถานการณ์สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และกระแสความเคลื่อนไหวเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ส่งผลให้ผู้ให้ข้อมูลมีความระมัดระวังตัวสูงในการให้ข้อมูลแก่นักวิจัย

เมื่อพบทวนวรรณกรรม พบว่า งานวิจัยที่ผ่านมามุ่งเน้นการตอบคำถามด้วยการคิดแบบเส้นตรง อันนำไปสู่การ แก้ปัญหาเร่งด่วนเฉพาะหน้า และแก้เป็นจุดๆ ซึ่งทำให้ไม่สามารถแก้ปัญหาระยะยาว และในขณะเดียวกัน ปัญหาที่ยังคงอยู่ได้สร้างการรับรู้ (Recognition) ต่อสภาพความขัดแย้ง แบบความรู้สึกเก็บกด อันส่งผลให้เกิดแผลเรื้อรังที่ถูกกลามใหญ่ขึ้น (Conflict Escalation) จนกลายเป็นประเด็นอ่อนไหว (Community Sensitivity) ที่ทำให้ผู้เกี่ยวข้องหลีกเลี่ยงกันเผชิญหน้ากันซึ่งเรียกว่า ภาวะการหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง (Avoidance of Conflict)

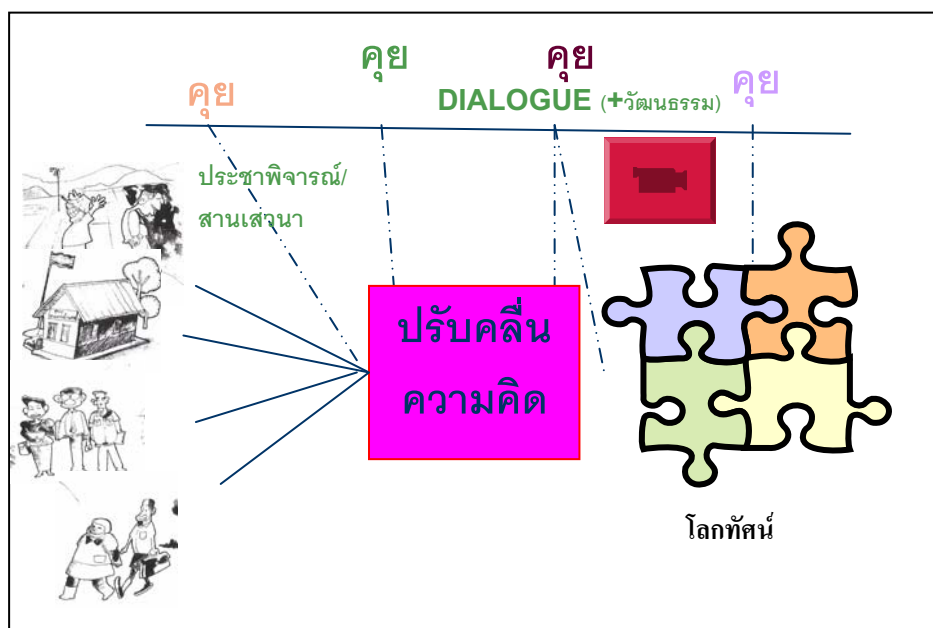
การหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง (Avoidance of Conflict) หมายถึง วิธีที่ผู้จัดการความขัดแย้งด้วยการวางเฉย การมีความกระตือรือร้นต่อการจัดการในระดับต่ำ (A low level of activeness) และภาวะความไร้อารมณ์ ปัญหาและความขัดแย้งนั้น (Joseph et al., 2009)

หากตีความตามทฤษฎี จะพบว่า การหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง อาจเป็นสัญญาณบ่งบอกถึง ‘ความกลัว’ (Fear factor) ต่อผลที่ตามมา เป็นต้นว่า กลัวที่จะได้รับอันตราย กลัวที่จะพ่ายแพ้ แต่ในความหมายตรงกันข้าม อาจเป็นสัญญาณบ่งบอกถึง ความไม่พร้อมในการจัดการ ซึ่งนักจัดการความขัดแย้งใช้เป็น ตัวบ่งชี้ ถึงการจัดการเตรียมความพร้อมให้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องก่อนนำไปสู่การจัดการความขัดแย้งแบบเผชิญหน้า อันเป็นขั้นก้าวหน้าอีกระดับหนึ่ง หรือพูดง่ายๆ คือ ผู้เกี่ยวข้องยังไม่พร้อมที่จะคุย นั่นเอง พฤติกรรมการหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง ดังกล่าว จึงจำเป็นต้องมีการวิจัยเชิงลึกเพื่อค้นหาคำตอบถึงความคิดภายในใจอันเป็นแรงขับให้เกิดการแยกตัวของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เนื่องจากการหลีกเลี่ยงนำไปสู่การปิดประตูการสื่อสารถึงความกังวลและบทบาทของตนในสถานการณ์ความขัดแย้งนั้น

การสื่อสาร (Communication) เป็นหัวใจสำคัญของการเชื่อมโยงการจัดการให้ระบบต่างๆ ทำงาน (function) เพราะ การสื่อสาร เป็นช่องทางในการต่อจิ๊กซอว์ชุดข้อมูลที่แตกต่างกัน ตามแนวคิดพื้นฐานของการจัดการความขัดแย้ง ความแตกต่าง (Differentiation) คือ ตัวบ่งชี้ระดับความขัดแย้งที่ไม่สามารถร่วมมือกันได้ อันนำไปสู่ภาวะอารมณ์ทางลบ (Negative Emotions) ซึ่งเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการปะทุ (Spark) ขึ้นของความขัดแย้ง และเมื่อเกิดความแตกต่าง ความร่วมมือ (Integration) ย่อมไม่เกิดขึ้น การสื่อสารจึงมีบทบาทสำคัญในฐานะเครื่องมืออันนำไปสู่ความร่วมมือ (Integration) การจัดการให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมาร่วมมือกันผ่านพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่ง จึงเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จของการจัดการความขัดแย้งในระดับหนึ่ง ก่อนที่จะได้บันไดสู่การจัดในระดับสูงต่อไป

สำหรับปัญหานาร้าง ในงานวิจัยชิ้นนี้ พบว่า สิ่งที่เป็นข้ออ่อนที่จำเป็นต้องส่งเสริมศักยภาพอย่างเร่งด่วน คือ การจัดช่องทางการสื่อสารระหว่างกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องในระบบให้เกิดขึ้น ดังอธิบายผ่านแผนภาพต่อไปนี้

รูปที่ 12 แผนภาพแสดงเส้นทางการปรับคลื่นความคิด

จากรูปที่ 12 จะเห็นได้ว่า จุดตั้งต้นของแนวทางแก้ไขปัญหาระยะยาว คือ การเปิดโอกาสให้กลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่ปรากฏในระบบความสัมพันธ์ในชุมชนมีโอกาสได้แสดงโลกทัศน์ของตน เพื่อนำไปสู่การปรับคลื่นความคิดระหว่างกัน อันนำไปสู่การค้นหารอยต่อโลกทัศน์และระดมความคิดร่วมกันภายใต้ความเข้าใจเงื่อนไขระหว่างกัน โดยการปรับคลื่นความคิดนั้น จำเป็นต้องค้นหาช่องทางการสื่อสารที่สอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมและศักยภาพชุมชน

โมเดลการปรับคลื่นความคิดนี้ ไม่ใช่คำตอบเบ็ดเสร็จของการแก้ปัญหาในร่าง แต่เป็นจุดเริ่มต้นของการหาแนวทางแก้ปัญหาร่วมกันระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะกลุ่มของภาครัฐ ภาควิชาการและองค์กรพัฒนา และกลุ่มประชาชน อันเป็นการแก้ปัญหาแบบมีส่วนร่วมภายใต้ความร่วมมือจากทุกภาคส่วนของชุมชน ผลลัพธ์ที่ได้จากการปรับความคิดจะนำไปสู่การหาโมเดลการแก้ปัญหาในขั้นที่ 4-7 ของตามแนวคิด Soft System Methodology ต่อไป

กล่าวโดยสรุป จากแนวทางในการแก้ปัญหาที่อภิปรายไปข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า แนวทางแก้ไขปัญหาร่างควรปฏิบัติใน 3 มิติ คือ

1) มิติการจัดการปัญหาการทำนา: ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงควรลงพื้นที่เพื่อค้นหาปัญหาเฉพาะหน้าที่สามารถช่วยเหลือได้ของชุมชน เนื่องจากจากการสำรวจโลกทัศน์ชุมชนพบว่า ผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับปัญหาร้างมีเพียงกรมชลประทาน เกษตรตำบล นักวิชาการ นักพัฒนา และแกนนำในชุมชนเพียงบางกลุ่มเท่านั้น ทั้งที่ในความเป็นจริง หน่วยงานโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากภาคราชการอีกหลายหน่วยงานไม่ได้ถูกเอ่ยถึง

ในเชิงการมีส่วนร่วม จากโลกทัศน์ดังกล่าว จึงทำให้ตั้งสมมติฐานได้ว่า การแก้ปัญหานาร้าง ยังขาดความร่วมมือจากอีกหลายหน่วยงาน

2) มิติโลกทัศน์: ควรมีการสำรวจโลกทัศน์ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในทุกกลุ่ม เพื่อนำไปสู่การปรับคลี่นทางความคิดให้ตรงกันเพื่อนำไปสู่การร่วมมือกัน และ

3) มิติการสื่อสาร: ควรมีการสร้างช่องทางการสื่อสารที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนอันนำไปสู่การปรับคลี่นทางความคิดระหว่างกลุ่มคนที่มีโลกทัศน์แตกต่างกันที่ได้ผล

บรรณานุกรม

- Brenton, K. (February 2007). Using Soft Systems Methodology to Examine Communication Difficulties. *Mental Heath Practice*, 10(5). Retrieved June 8, 2008, from <http://www.coba.unr.edu/faculty/kuechler/788/softsyscommdifficulties.pdf>
- Checkland, P. (2000). *Soft Systems Methodology: A Thirty Year Retrospective*. Lancashire: John Wiley & Sons. Retrieved April 2, 2008, from Royal Road University: <http://proquest.umi.com.ezproxy.royalroads.ca/pqdweb?sid=2&vinst=PROD&fmt=10&startpage=1&clientid=4565&vname=PQD&did=410389101&scaling=FULL&vtype=PQD&rq=309&cfc=1&TS=1209938658&clientId=4565>
- Hayes, H. (n.d.). *More on Soft System Methodology*. Retrieved March 17, 2008, from <http://learner.royalroads.ca/moodle/mod/book/view.php?id=91595>.
- Nilaphatama, S. (2006). Audience Decoding of Radio Thailand News Report on Kru-Sae and Takbai Case. Chulalongkorn University.